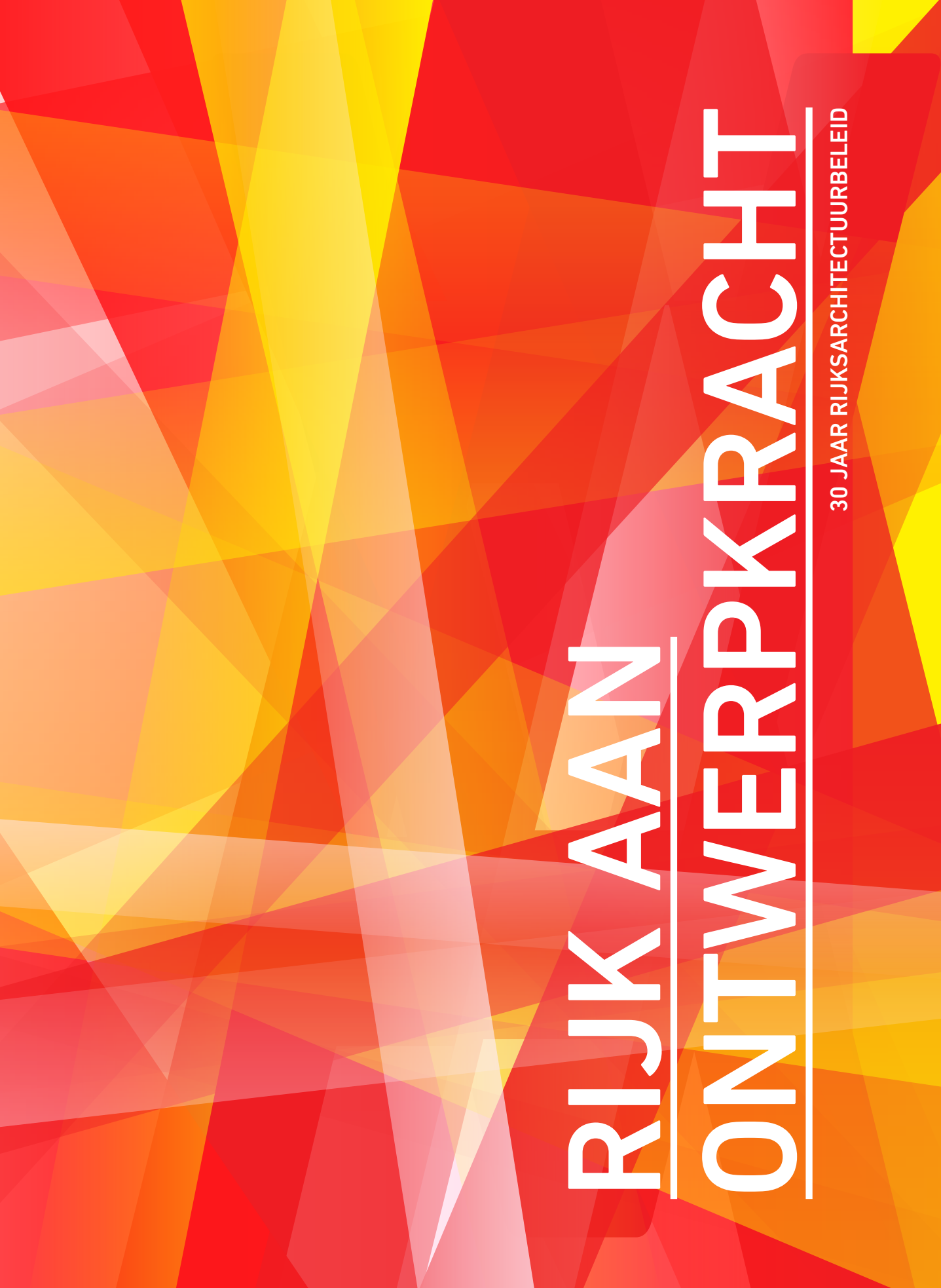

RIJK AAN ONTWERPKRACHT

30 JAAR RIJKSARCHITECTUURBELEID

Rijk aan Ontwerpkracht

INHOUD

- 5 Voorwoord / *Bas Vereecken*
- 9 Architectuurbeleid 1988 - 2021: bouwen, stimuleren, opleiden en internationalisering / *Guus Enning*
- 19 1991 - 1996 Ruimte voor Architectuur: Architectuur als culturele daad
- 31 De intrinsieke motivatie iets moois te maken / *Robert C. Kloosterman*
- 35 1997 - 2000 De Architectuur van de Ruimte: Van gebouw naar ruimte
- 47 Wij ontwerpen niet vanuit vormwil, maar vanuit de urgentie / *Jo Coenen*
- 51 2001 - 2004 Ontwerpen aan Nederland: Practice what you preach
- 61 2005 - 2008 Actieprogramma Ruimte en Cultuur - Architectuur- en Belvederebeleid: Behoud door ontwikkeling
- 73 Het stimuleren van experimenten en innovatief denken / *Syb Groeneveld*
- 77 2009 - 2012 Een cultuur van ontwerpen - Visie architectuur en ruimtelijk beleid: Het ontwerp voorop
- 89 Een nieuwe bouwcultuur / *Floris Alkemade*
- 95 2013 - 2016 Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp - Werken aan ontwerpkracht: Agenderen van urgente opgaven
- 107 Architect aan Zet / *Dianne Maas-Flim*
- 113 2017 - 2020 Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp - Samen werken aan ontwerpkracht: Ontwerpkracht als motor

Voorwoord

De belangrijkste taak van de Rijksbouwmeester is het Rijk te adviseren over ruimtelijke kwaliteit en architectuur; een taak die al ruim twee eeuwen oud is. Veel minder oud is het rijksarchitectuurbeleid waarin het stimuleren van ruimtelijke kwaliteit centraal staat.

Na de economische crisis in de jaren '80 ontstond er een groeiende behoefte aan ruimtelijke en architectonische kwaliteit en op 9 juli 1988 kondigden de ministers Ed Nijpels (Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer) en Eelco Brinkman (Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur) een architectuurnota aan. Dit deden zij bij de opening van de tentoonstelling 'Zes ontwerpen voor het Nederlands Architectuurinstituut' in Rotterdam. De aandacht voor architectuur moest een impuls krijgen en de rijksoverheid zou hiervoor het voortouw nemen. Een paar jaar later is het zover: in juni 1991 ondertekenen de ministers Hedy d'Ancona (WVC) en Hans Alders (VROM) de eerste Nota Architectuurbeleid *Ruimte voor Architectuur*.

Drie decennia later kunnen we constateren dat *Ruimte voor Architectuur* vruchten heeft afgeworpen. Er is in onze samenleving altijd een sterke behoefte gebleven aan sturing op ruimtelijke kwaliteit. Ook internationaal kreeg onze aanpak veel aandacht. Een aantal landen volgde het Nederlands

voorbeeld om te komen tot een samenhangend en stimulerend architectuurbeleid. Tevens verwierven Nederlandse architecten faam in het buitenland. Uiteraard was er de afgelopen jaren ook de nodige kritiek te horen, vooral vanuit de ontwerpwereld zelf. Architecten zouden meer tegenwicht moeten bieden aan verrommeling en versnippering van ons landschap. Decentralisatie van het ruimtelijke beleid en marktwerking zouden meer spelregels nodig hebben bij het streven naar leefbaarheid en ruimtelijke kwaliteit. Daarnaast kreeg de ontwerpwereld een zware klap tijdens de financieel-economische crisis in 2008. In 2015 bleek het aantal ontwerpers bijna gehalveerd.

Anno 2021 kunnen we daarentegen constateren dat architectuur nog steeds een vitaal beleidsterrein is waarvoor aandacht is op alle niveaus in de samenleving. Alle huidige grote maatschappelijke opgaven zoals klimaatverandering, verduurzaming van de landbouw, behoud van biodiversiteit, woningbouw en verstedelijking, zijn vooral ruimtelijke opgaven, die vragen om de inzet van ontwerp- en verbeeldingskracht.

Deze publicatie geeft een overzicht van de geschiedenis van dertig jaar rijksarchitectuurbeleid in Nederland. Hoe dat beleid tot stand kwam, vorm kreeg en zich de afgelopen decennia heeft ontwikkeld.

De publicatie is gemaakt ter gelegenheid van het afscheid van Guus Enning die na 46 jaar in rijksdienst met pensioen gaat. Hij stond - samen met Ton Idsinga en een aantal anderen - aan de basis van dit nieuwe beleidsterrein.

Op 1 augustus 1992 komt Guus bij het, wat toen nog heette, Bureau Rijksbouwmeester werken. Hij stapt over van de inmiddels opgeheven Directie Coördinatie Bouwbeleid en neemt het architectuurbeleid, inclusief het budget mee. Hij werkt bij het Bureau Rijksbouwmeester, later Atelier Rijksbouwmeester, aan een heel breed scala projecten zoals de oprichting van het

Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Architectuur Lokaal en het Steunpunt Ontwerpwedstrijden, de verbreding van het architectuurbeleid naar stedenbouw, landschapsarchitectuur en interieur, de vormgeving van het nieuwe welstandsbeleid rond 2000, de wet op de architectentitel en de introductie van de wettelijke beroepservaringsperiode en niet te vergeten, het auteursrecht. De laatste jaren was hij de drijvende kracht achter de jaarrapportages over de ruimtelijk ontwerpsector. De analyses hierin bieden belangrijke aanbevelingen voor het publiek opdrachtgeverschap in de ontwerpsector en voor het *Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024* in het bijzonder.

Bij de samenstelling van deze publicatie is gebruik gemaakt van het materiaal dat beschikbaar was vanuit de rondreizende expositie RIJK AAN ONTWERPKRACHT, die Kirsten Schipper, Jeroen Kramer en Guus Enning in 2016 maakten bij het 25 jarig bestaan van het architectuurbeleid. De tentoonstelling verbeeldde de resultaten van 25 jaar stimulering van architectuur en ruimtelijk ontwerp in Nederland. Ter gelegenheid van Guus zijn afscheid in september 2021 verschijnt nu deze papieren editie. Hierin is ook de periode van Rijksbouwmeester Floris Alkemade en een aantal interviews met interessante spelers uit het architectuurveld opgenomen.

Het is een mooie, boeiende publicatie geworden over de ontwikkeling van het architectuurbeleid dat zijn bestaansrecht in de afgelopen decennia steeds weer opnieuw heeft bewezen. Het is tevens een document waarmee we Guus Enning danken voor zijn tomeloze inzet waarmee hij vele jaren het belang en het behoud van de kwaliteit van het architectuurbeleid steeds opnieuw weer onder de aandacht heeft gebracht.

Bas Vereecken
Hoofd Atelier Rijksbouwmeester

Guus Enning

ARCHITECTUURBELEID 1988 - 2021 bouwen stimuleren opleiden internationalisering

Architectuurbeleid 1988 - 2021 : bouwen, stimuleren, opleiden en internationalisering / Guus Enning

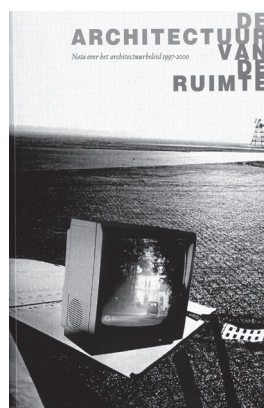

Bijeenkomst Architectuurforum VROM-OCW

In het voorjaar van 1988 krijg ik samen met Ton Idsinga, hoofd Bouwkunst van de Directie Kunsten van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC), de opdracht de mogelijkheden voor een rijksarchitectuurbeleid te onderzoeken. We doen dit door middel van een ‘forum’, een vaker toegepast middel, waarbij informeel overleg plaatsvindt tussen de bewindspersonen van VROM (Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer) met stakeholders uit de bouwpraktijk. De Directie Coördinatie Bouwbeleid (DCB), waar ik als beleidsadviseur sinds 1987 werkzaam ben, organiseert de overleggen, de stakeholders nemen deel op persoonlijke titel en kunnen vrijuit praten. We dopen het DCB-forum voor die gelegenheid om tot Architectuurforum VROM-OCW. Dit gevarieerde gezelschap treft elkaar, onder de noemer ‘het Architectuurforum’ in de inmiddels afgebroken houten barakken van het ministerie van VROM aan de Van Alkemadelaan in Den Haag. Tijdens deze avondlijke sessie concluderen de ministers Ed Nijpels (VROM) en Elco Brinkman (WVC) dat ze op de goede weg zitten met hun idee voor een rijksarchitectuurbeleid. Ze hebben inmiddels, op 9 juli 1988 in de tuin van Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam tijdens de opening van de tentoonstelling ‘Zes ontwerpen voor het Nederlands Architectuurinstituut’ de komst van een architectuurnota aangekondigd. In de woorden van Ed Nijpels: “een gezamenlijk product van de ministers van VROM en WVC.”

De samenwerking die in 1988 in gang werd gezet, werpt tot op de dag van vandaag zijn vruchten af.

Het ministerie van VROM neemt de leiding voor het opstellen van de nota. Yap Hong Seng (1944-2018), stedenbouwkundige en tot 1988 een van de directeurs van de Rijksplanologische Dienst, moet samen met mij en Ton de inhoud van de nota verder uitwerken. Wij vormen, samen met Pieter-Jan Romeijn (VROM, Directoraat-Generaal van de Volkshuisvesting), Askon Eden (Bureau Rijksbouwmeester), Hans van Rossum en Dirk Bergvelt (beiden RIGO) en Jacqueline Gerritsma (Anderson Elffers Felix) de kerngroep Nota Architectuurbeleid en coördineren het gehele verdere proces. Ministers Nijpels en Brinkman stellen een adviescommissie met externe architecten, opdrachtgevers en wetenschappers in ter ondersteuning van de kerngroep. Deze adviescommissie staat onder leiding van oud-minister W.F. Schut. Sommige architecten reageren niet al te positief op een nationaal beleid voor architectuur. Ze zijn van mening

dat de overheid zich niet met architectuur moet bezighouden. Stoppen met de nota is echter geen optie meer. Circa tien werkgroepen worden aan het werk gezet om de diverse onderwerpen, zoals het rijksopdrachtgeverschap, welstand, stimuleringsbeleid en internationalisering uit te werken in teksten voor de nota. Vlak voor Nijpels en Brinkman vertrekken als ministers schrijven ze nog een brief naar de Tweede Kamer. Hierin wordt gemeld dat de nota het stadium van voorlopig ontwerp is gepasseerd en dat de nieuwe bewindspersonen de beleidsonderwerpen alleen nog op elkaar moeten afstemmen, het instrumentarium concreet moeten maken, de eindredactie moeten voeren en de politieke besluitvorming moeten organiseren. Hong Seng trekt zich terug, Hans Andersson van Andersson Elffers Felix treedt in zijn plaats.

Kabinet-Lubbers III treedt eind 1989 aan met twee nieuwe ministers: Hedy d'Ancona op WVC en Hans Alders op VROM. In de Regeringsverklaring wordt de architectuurnota aangekondigd en tevens geconstateerd dat de architectuur 'stiefmoederlijk' is bedeed. Het eerste concept van de architectuurnota is uiteindelijk begin 1991 gereed. De commissie Schut geeft positief advies en de nota gaat de ambtelijke en politieke besluitvorming in. Binnen VROM duurt het even voordat de interne politieke besluitvorming rond is en minister Alders zijn paraaf kan zetten voor aanbidding aan de ministerraad. Zo wordt de voorzitter van de adviescommissie, Schut, bij wijze van uitzondering, uitgenodigd de concept-architectuurnota toe te lichten in de bewindslidenstaf waarbij de voltallige politieke en ambtelijke top aanwezig is. Op het ministerie van WVC is er minder interne discussie, minister d'Ancona is vastberaden dat er een nota moet komen.

Bij de behandeling van de nota in de ministerraad wordt besloten de status van 'ontwerpnota' te veranderen in 'regeringsnota', waardoor de nota niet meer voor een formeel advies aan de Raad voor de Kunst en andere raden hoeft te worden voorgelegd.

De eerste architectuurnota *Ruimte voor Architectuur* wordt in juni 1991 door d'Ancona en Alders in Rotterdam gepresenteerd en in juni 1992 door de Tweede Kamer als uitgangspunt van het architectuurbeleid aanvaard.

Voor het eerst is er sprake van een samenhangend architectuurbeleid op rijksniveau, waarin het bouwbeleid (VROM) en het cultuurbeleid (WVC) worden verenigd, en waarvan ook een budget wordt gekoppeld; eerst alleen van de ministeries van VROM en WVC, later ondersteunen ook van andere 'bouwende' ministeries het architectuurbeleid inhoudelijk en financieel.

Vóór 1991 werden op beperkte schaal initiatieven ondersteund, maar van een echt 'stimuleringsbeleid' was bij VROM geen sprake. Zo kreeg ik in 1989 een klein budgetje van 10.000 gulden (ca. 4.750 euro) voor het beschikbaar stellen van vouchers, waarmee ik toen ondermeer het boek *The Invisible in the Architecture* van Ole Bouman en Roemer van Toorn ondersteunde met 2.000 gulden en de opstart van Archined. Verder steunden we in 1990 *Architectonische kwaliteit als opdracht voor het openbaar bestuur* van het NAI. Wel was er op het ministerie van VROM natuurlijk de Rijksbouwmeester die zorgde voor de kwaliteit van de rijkshuisvesting. Bij het ministerie van WVC ondersteunde de afdeling Bouwkunst het Nederlands Architectuurinstituut dat in oprichting was en waarin de Stichting Wonen, het Nederlands Documentatiecentrum voor Bouwkunst

Minister d'Ancona samen met Ton Idsinga.

en de Stichting Architectuurmuseum waren opgegaan. Verder waren er individuele subsidies voor architecten (startstipendia etc.) via het Fonds voor de beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst, en waren er incidentele subsidies voor de bevordering van manifestaties, publicaties, culturele uitwisseling en dergelijke. Vanaf 1992, met de start van het rijksarchitectuurbeleid, werden de budgetten voor dit soort activiteiten aanmerkelijk vergroot, onder andere via het nieuwe Stimuleringsfonds voor Architectuur.

Voor het overige waren er in Nederland nauwelijks initiatieven. In Amsterdam organiseerde het lokale architectuurcentrum ARCAM (met Maarten Kloos als directeur) interessante tentoonstellingen en lezingen, en in Haarlem waren het ABC en in Rotterdam de Rotterdamse Kunststichting (RKS) actief, maar het waren vooral losse incidenten. De eerste Nota Architectuurbeleid *Ruimte voor Architectuur* brengt hier meer samenhang in, zeker ook door de stevige financiële impuls die het Rijk hiermee deed.

Was de bouwkunst in 1989 nog stiefmoederlijk bedield, rond 1995 is er sprake van een geheel andere situatie. Het NAI heeft zijn deuren geopend, het Stimuleringsfonds voor Architectuur, het Berlage Instituut en Architectuur Lokaal zijn door of met steun van WVC en VROM opgericht. Verder heeft een enorme uitbreiding van het aantal lokale architectuurcentra plaatsgevonden. In totaal functioneren in de loop van de jaren negentig zo'n 40 lokale architectuurcentra in grote en middelgrote steden. Soms zelfs in kleinere gemeenten zoals Diepenheim.

*Koningin Beatrix opent het NAI,
29 oktober 1993.*

Leeswijzer

Na de nota *Ruimte voor Architectuur* presenteert de rijksoverheid vanaf 1996 iedere vier jaar een nieuw beleidsdocument over architectuur en ruimtelijk ontwerp. In deze publicatie zijn zeven verschillende beleidsdocumenten samengevat. (De meest recente ‘nota’, de *Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024* blijft buiten beschouwing.)

Centraal staan de resultaten van het opdrachtgeverschap van het rijk en het door de ministeries gevoerde stimuleringsbeleid (via instellingen, prijzen, en internationale manifestaties). Hierbij is ook aandacht voor het stimuleren van jong talent en de ontwikkelingen in het onderwijsbeleid voor de ontwerpende disciplines.

In de beschrijvingen is steeds aandacht voor de Rijksbouwmeester, de diverse instellingen, waaronder Architectuur Lokaal, Het Nieuwe Instituut (voorheen het Nederlands Architectuurinstituut), het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie (tot 2013 het Stimuleringsfonds voor Architectuur), jong talent en ontwikkelingen in het architectuuronderwijs en internationalisering. Deze onderwerpen zijn geschaard onder: bouwen, stimuleren, opleiden en internationalisering, komen in iedere periode van vier jaar terug en lopen - als een rode draad - door de publicatie heen.

Bouwen

Het opdrachtgeversbeleid is onder te verdelen in het opdrachtgeverschap van de rijksoverheid zelf (voorbeeldfunctie) en het opdrachtgeverschap in het veld (inspireren private partijen, gemeenten en provincies). De voorbeeldfunctie van het Rijk krijgt onder meer gestalte door de Rijksbouwmeester. De Rijksbouwmeester is zowel adviseur van de rijksoverheid bij concrete bouwprojecten als bij maatschappelijk bredere discussies op het gebied van stedenbouw, monumenten, architectuur, infrastructuur en beeldende kunst. Sinds 2005 is het instituut van de Rijksbouwmeester verbreed met Rijksadviseurs voor de aangrenzende disciplines. Samen vormen zij het College van Rijksadviseurs. Om het belang van de rol van opdrachtgevers te onderstrepen wordt in 1989 onder meer een Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap geïntroduceerd. Lokale en regionale opdrachtgevers zoals gemeenten, waterschappen, provincies, projectontwikkelaars, maatschappelijke organisaties en (collectieven van) particulieren kunnen voor deze prijs in aanmerking komen. De opdrachtgevers-prijs krijgt een plek in *Ruimte voor Architectuur* en ook anno 2021 is de Gouden Piramide nog steeds een belangrijk instrument.

Stimuleren

De rijksoverheid ondersteunt een hoogwaardig aanbod van instellingen van (inter)nationale betekenis. De groep instellingen die het rijk rechtstreeks subsidieert, wordt de culturele basisinfrastructuur (BIS) genoemd. Het Koninklijk Concertgebouw en De Nationale Opera zijn bekende voorbeelden van instellingen uit de BIS, maar ook filmfestivals en theatergezelschappen worden ondersteund. De subsidieperiode geldt steeds voor vier jaar en komt tot stand op advies van de Raad voor Cultuur, het wettelijke adviesorgaan van de regering op het terrein van kunst, cultuur en media. In de periode 2021-2024 maken in totaal 116 instellingen deel uit van de BIS. Daarnaast financiert het Rijk 6 cultuurfondsen. Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en Het Nieuwe Instituut zijn hierin voor de ontwerpende disciplines de belangrijkste instellingen. Deze instellingen hebben de taak om op het terrein van architectuur, stedenbouw, vormgeving, mode en digitale cultuur (inter)nationale ontwikkelingen te signaleren en te stimuleren. Ze zijn gericht op de ontwikkeling van talent, het mogelijk maken van experiment en (ontwerpend) onderzoek, (inter)nationale promotie en op het behoud en beheer van erfgoed.

Opleiden

Het onderwijs heeft een eigen plek in het architectuurbeleid. Het onderwijs richt zich niet alleen op de voorbereiding voor de beroepsuitoefening, maar ook op de persoonlijke vorming van toekomstige generaties ontwerpers en op de ontwikkeling van de beroepspraktijk. Voor het wetenschappelijk onderwijs geldt bovendien dat het een voorbereiding kan zijn op de wetenschapsbeoefening.

Naast individuele subsidies van het Rijk - vanaf 1988 ondergebracht bij het Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst en vanaf 2013 bij het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie - ontstaan er in de jaren tachtig verschillende initiatieven voor jonge ontwerpers zoals Archiprix (presentatie beste afstudeerplannen van de Nederlandse opleidingen voor architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur) en European (een internationale prijsvraag met reële bouwopdrachten). Het winnen van European was voor veel architecten hét moment om een eigen bureau te starten.

Het in 1990 als culturele werkplaats opgerichte Berlage Instituut bood afgestudeerden de mogelijkheid tot een verdere ontwikkeling en verdieping.

Voor de beroepsuitoefening is het Architectenregister van belang. Het Architectenregister bevordert de kwaliteit van de beroepsuitoefening en zorgt ervoor dat Nederlandse ontwerpers gemakkelijk toegang hebben tot werk in andere EU-landen. De Wet op de Architectentitel (WAT) beschermt de titel van architect, stedenbouwkundige, landschapsarchitect en interieurarchitect. Sinds 1 januari 2015 zijn zij verplicht om na het afronden van hun (master)opleiding een tweejarige beroepservaringsperiode te doorlopen.

Internationalisering

Nederland manifesteert zich internationaal, ondersteund door ontwerpopleidingen en instellingen zoals het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en Het Nieuwe Instituut, als proeftuin om kennis uit te wisselen en nieuwe ontwerpvaardigheden te ontwikkelen. Naast de begeleiding van de Nederlandse bijdragen voor de architectuurbiënnales van São Paulo, Shenzhen en Venetië stelt Het Nieuwe Instituut ieder jaar een bezoekersprogramma samen dat buitenlandse ontwerpers (ruimtelijk ontwerp, design, mode

en e-cultuur) kennis laat maken met de Nederlandse (multidisciplinaire) ontwerpwereld. De presentaties van Nederland in het buitenland tijdens de diverse expo's en biënnales worden vanaf 2003 vergezeld door een internationale biënnale op eigen bodem: de Internationale Architectuur Biennale Rotterdam (IABR), georganiseerd door de gelijknamige stichting. Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie richt zich op de bevordering van de internationale positie van de Nederlandse ontwerpsector. De creatieve industrie, waartoe ook de ontwerpsectoren worden gerekend, is een van de negen topsectoren die voor de toekomst van Nederland van grote economische en maatschappelijke waarde zijn.

Hedy d'Ancona en Adri Duivesteijn in gesprek met Patrick van der Klooster tijdens de publieksbijeenkomst Rijk aan Ontwerpkraft in Het Nieuwe Instituut, 19 januari 2017.

Interviews

De interviews, die als intermezzo's tussen de perioden zijn geplaatst, geven vanuit de verschillende speerpunten een blik op de toekomst. Ze zijn afgenomen in de maanden mei en juni 2021.

Robert Kloosterman (professor Economic Geography and Planning aan het Centre for Urban Studies/ Universiteit van Amsterdam) heb ik gevraagd omdat hij samen met zijn medewerkers veel onderzoek heeft verricht naar de creatieve sector en in het bijzonder naar ruimtelijk ontwerpers. De rol die overheid en politiek kunnen vervullen bij het scheppen van een gunstig architectuurklimaat is een thema dat hem en mij zeer boeit. Het mooie van Robert is dat hij een theoretische basis weet te leggen onder 'ons' architectuurbeleid, waarbij hij ook gebruik maakt van onderzoek uit andere sectoren en uit het buitenland.

Met architect en stedenbouwkundige Jo Coenen heb ik vanaf 2002 tot 2018 nauw samengewerkt aan de introductie van de beroepservaringsperiode (PEP) voor architecten in Nederland, eerst in zijn rol als Rijksbouwmeester (2000-2004), daarna als voorzitter van de Stichting PEP. De grote kennis die Jo heeft van de beroepspraktijk en het architectuuronderwijs in binnen- en buitenland bleek heel goed aan te sluiten bij mijn juridische kennis, ervaring met departementale besluitvormingsprocessen en kennis van opleidingsstructuren van vrije beroepen, zoals de advocatuur. Dankzij

de combinatie van al deze kennis en vaardigheden, en de samenwerking met vele collega's en vakgenoten was het mogelijk om de wettelijke beroepservaringsperiode vanaf 2015 ingevoerd te krijgen. Het was het meest langdurige en intensieve project uit mijn werkzame leven.

Syb Groeneveld (directeur-bestuurder Stimuleringsfonds Creatieve Industrie) is net zoals ik niet uit de beroepsgroep architecten afkomstig. Hij is opgeleid als politicoloog, is geïnteresseerd in innovatie van het publieke domein, in interdisciplinair werken en het aanjagen van experimenten. Hij beheerst een manier van denken die van groot belang is voor het doen landen en uitvoerbaar maken van mooie concepten en vergezichten van ontwerpers. Door de link die hij legt tussen ontwerpkracht van ontwerpers en urgente maatschappelijke opgaven worden vernieuwingen in de ontwerp- en bouwpraktijk mogelijk en uitvoerbaar.

Bij de pijler 'internationalisering' dacht ik meteen aan Floris Alkemade, de laatste Rijksbouwmeester voor wie ik werkte. Floris reisde als architect bij O.M.A. en later vanuit zijn eigen bureau FAA over de hele wereld en is op de hoogte van de bouwcultuur in vele landen. Ook als Rijksbouwmeester volgde hij de situatie in het buitenland. Hij kijkt daardoor met een zekere distantie naar de situatie in Nederland en kan aangeven in welke richting de Nederlandse bouwcultuur zich in de toekomst zou moeten ontwikkelen.

De pas benoemde stadsbouwmeester versterkingsgebieden in Groningen Dianne Maas-Flim heeft met een zeer urgente ontwerpogave te maken. Ze zocht met mij contact over het project 'Architect aan Zet', dat is ontwikkeld in Rotterdam om de snelheid in het bouwproces te vergroten en tegelijkertijd de kwaliteit van de architectuur te borgen. Deze beide doelstellingen sloten bijna naadloos aan bij de urgente problematiek in de aardbevingsgebieden in Groningen waar de bouwopgave vaak als een technocratische opgave wordt opgevat en de ruimtelijke component ondergesneeuwd is geraakt. Het gevolg: veel onrust en vertraging in de productie. Het contact met Dianne leidde tot een snelle actie. Vijf maanden na haar benoeming kondigde het gemeentebestuur van Groningen aan proefprojecten 'Architect aan Zet' te gaan opzetten.

RIJK AAN ONTWERPKRACHT, rondreizende expositie over 25 jaar bestaan van het architectuurbeleid, 2016-2017.

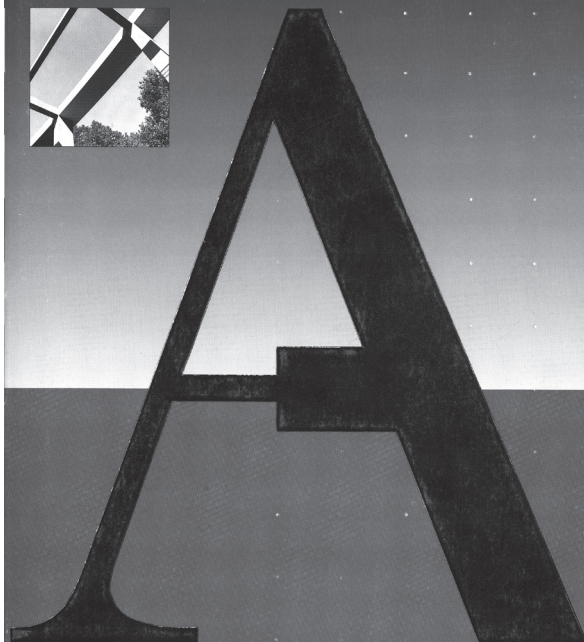
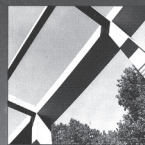

1991-1996 RUIMTE VOOR ARCHITECTUUR

Architectuur als
culturele daad

Ruimte voor Architectuur

Nota architectuurbeleid

Ruimte voor architectuur

Nota architectuurbeleid

De overheid ziet het als haar taak
ons gebouwde cultuurbezit te
behoeden en bouwwerken van
duurzame waarde toe te voegen.
Hoe de overheid haar doelstellingen
tracht te bereiken leest u in deze
nota.

Prijs f 29.50 ISBN 90 39 90025 6

Bestel nu bij SDU uitgeverij
Plantijnstraat, Antwoordnr. 125,
2501 XD Den Haag
tel. 070-3789880 fax 070-3475778
Ook verkrijgbaar via de boekhandel

ARCHITECTUUR ALS CULTURELE DAAD

De architectuurnota *Ruimte voor Architectuur* stamt uit 1991. Deze integrale visie van de rijksoverheid op de betekenis van de architectuur - het eerste nationale architectuurbeleid ter wereld - is ontstaan vanuit het idee dat de gebouwde omgeving voortdurend inspanning vraagt. Architectuur wordt beschouwd als een 'culturele daad'.

De eerste nota is het product van een nauwe samenwerking tussen het cultuur- en het bouwministerie; tussen de ministers van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) en van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM).

Het hoofddoel is het scheppen van gunstige voorwaarden voor de totstandkoming van architectonische kwaliteit. Om dit begrip te duiden is gebruik gemaakt van de notitie over architectonische kwaliteit van voormalig Rijksbouwmeester Tjeerd Dijkstra uit 1985 en het kwaliteitsbegrip uit de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening (1988). Gebruiks- en toekomstwaarde worden verbonden met de culturele waarde. Architectonische kwaliteit is de culturele waarde, de gebruikswaarde en de toekomstwaarde; begrippen die teruggaan tot de drie pijlers van de architectuur van Vitruvius: utilitas, venustas, firmitas (functionaliteit, schoonheid en duurzaamheid).

De ontwikkeling van de fysieke leefomgeving wordt niet meer uitsluitend gebaseerd op economische afwegingen. Architectuur wordt een samenwerkingsproces tussen opdrachtgevers, ontwerpers en gebruikers. De nota onderscheidt een directe opdrachtgeversrol van het Rijk (de overheid wil het goede voorbeeld geven) en een stimulerende rol, waarbij de rijksoverheid niet direct bij het bouwproces is betrokken. De Rijksbouwmeester krijgt een centrale rol.

Ruimte voor Architectuur legt de basis voor het rijksarchitectuurbeleid; bestaande uit de oprichting van verschillende architectuurinstellingen en het brengen van meer samenhang in het rijksbeleid via het Platform Architectuurbeleid VROM-WVC.

Presentatie Ruimte voor Architectuur op 18 april 1991 door de ministers d'Ancona (WVC) en Alders (VROM) in de skybox van het gebouw De Nieuwe Hoofdpoort aan het Weena in Rotterdam. © Guus Enning

(1) Kees Rijnbouts in gesprek met Tracy Metz: Tracy Metz, 'Het werkerrein uitgebreid naar stedenbouw', Architectuur Lokaal, december 1995, nr. 10, 5.

(2) Max van Rooij, NRC Handelsblad, 1 juli 1993.

(3) Raad voor de Kunst, Bouwen aan cultuur; de architectonische kwaliteit van gebouwen voor de rijksoverheid, aan de Minister van VROM, 22 februari 1994.

BOUWEN

Volgens Kees Rijnbouts (Rijksbouwmeester 1989-1995) is de functie van de Rijksbouwmeester dankbaarder geworden door de verschijning van de architectuurnota: "Die heeft veel mogelijk gemaakt, om te beginnen door de politieke wil die eruit sprak. (...) Het Platform waar diverse ministeries deel van uit maken, stelt de Rijksbouwmeester in staat om als een belangrijke verbindende schakel te fungeren in beleid en financiering. Hij wordt niet zozeer meer opdrachtgever als wel kwaliteitsbegeleider. De functie krijgt meer gezichten. Ik heb erg mijn best gedaan om het werkerrein uit te breiden tot de stedenbouw."⁽¹⁾

Vanuit de Rijksgebouwendienst wordt meer en meer samengewerkt met de markt en worden er buitenlandse architecten ingeschakeld. De keuze van Rijnbouts voor de Amerikaanse architect Michael Graves voor de nieuwbouw van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) stuit op commentaar van de Bond van Nederlandse Architecten. "De bond acht de toewijzing aan een buitenlandse architect een vijandige miskenning van de kwaliteit van Nederlandse architecten. Daarom heeft de BNA zich bij monde van zijn voorzitter, Carel Weeber, gebrouilleerd verklaard met de minister en met de Rijksbouwmeester Kees Rijnbouts."⁽²⁾

De opdracht aan Graves is een van de aanleidingen voor de Raad voor de Kunst om in 1994 ongevraagd advies uit te brengen aan de ministeries VROM en WVC over de invloed van marktpartijen op de architectonische kwaliteit. De Raad is bang dat de Rijksgebouwendienst zich teveel zou kunnen conformeren aan de voorkeur van projectontwikkelaars voor standaard kantoorgebouwen waardoor de culturele waarde onder druk komt te staan. In het advies opert de Raad de invloed van de Rijksbouwmeester te vergroten. De functie van Rijksbouwmeester is volgens haar van groot belang voor zowel het architectuurbeleid als voor "het behartigen van belangen van de architectonische kwaliteit van gebouwen voor de overheid"⁽³⁾. De raad wijst erop dat architecten meer

zijn dan facade-bouwers en architectonische kwaliteit meer is dan een toegevoegde waarde. De Rijksbouwmeester zou de architectonische kwaliteit moeten bewaken.

De minister van VROM stelt in 1989 de Bronzen Bever in: de Rijbsprijs voor Bouwen en Wonen voor opdrachtgevers van kwalitatief hoogwaardige projecten in de utiliteitsbouw, volkshuisvesting en ruimtelijke ordening, waarbij geïnspireerd opdrachtgeverschap en het samenspel van betrokkenen hebben geleid tot een hoge ruimtelijke kwaliteit. De prijs bestaat uit een bedrag van 50.000 gulden en een kunstvoorwerp ontworpen door Eric Claus. De jury staat onder voorzitterschap van de Rijksbouwmeester. In totaal wordt de prijs zes keer uitgereikt.

1989: Koninklijke Nedlloyd Groep N.V. en AMEV Levensverzekering N.V. voor het hoofdkantoor van Nedlloyd in Rotterdam, een ontwerp van Wim van Quist;

1991: gemeente Tilburg voor het stadsvernieuwingsproject Merodeplein in Tilburg, waarvoor Bedaux de Brouwer het ontwerp maakte;

1992: gemeente Almelo voor de nieuwbouw van de binnenstad Almelo (diverse ontwerpers);

1993: gemeente Wehl, voor het gemeentehuis naar ontwerp van Hubert-Jan Henket;

1994: Stichting Bedrijfspensioenfonds voor de Bouwnijverheid voor de woningbouw aan het Koningin Wilhelminaplein in Amsterdam, een ontwerp van Rudy Uytengaak;

1995: gemeente Tilburg voor de realisatie van woningen en een park op het terrein van de voormalige Kromhoutkazerne in Tilburg, naar ontwerpen van DAT architecten, Bureau B+B en Bedaux de Brouwer.

OPLEIDEN

Vier jaar is te kort

Aandacht voor het architectuuronderwijs is volgens *Ruimte voor Architectuur* evident. In de jaren tachtig is de duur van het wettelijk curriculum van het universitair onderwijs, waaronder het bouwkundig onderwijs, gesteld op vier jaar. De beroepsgroep zelf en verschillende adviesraden pleiten daarentegen voor tenminste voor vijf jaar. Daarbij zou de opleiding tot architect minimaal een praktijkjaar moeten bevatten, vergelijkbaar met andere Europese opleidingen.

Het universitair onderwijs staat wat dit betreft in contrast met de opleidingen aan de Academies van Bouwkunst die zes jaar parttime omvatten, maar in 1991 door de minister van Onderwijs tot vier jaar worden verkort.

In 1994 start de Praktijkopleiding Architectuur en Stedenbouw (PAS). Doel van de PAS is de kloof tussen het onderwijs en de beroepspraktijk te dichten. De opleiding duurt twee jaar en bestaat uit 20% onderwijs en 80% stage. De opleiding, bedoeld voor 75 architecten en 25 stedenbouwkundige per jaar, is een initiatief van de beroepsorganisaties (Bond Nederlandse Architecten en Bond Nederlandse Stedenbouwkundigen), de Technische Universiteiten van Delft en Eindhoven, met steun van Rijksbouwmeester Kees Rijnboutt.

Een zelfstandige topleiding

Vanuit het architectuurbeleid ondersteunen de ministeries van WVC en VROM het Berlage Instituut, een nieuwe postacademische opleiding die in 1990 is ontstaan op initiatief van de Technische Universiteit Delft en de Hogeschool voor de Kunsten in Amsterdam. Het Berlage Instituut is gericht op studie en onderzoek op het gebied van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur. Het Berlage Instituut wil vernieuwende activiteiten bevorderen en streeft naar internationale samenwerking tussen vooraanstaande onderwijsinstellingen. In het verlengde van de onderzoeks- en onderwijsactiviteiten organiseert het instituut lezingen en tentoonstellingen. Het richt zich op talentvolle jonge architecten uit binnen- en buitenland. Het Berlage Instituut wordt tot 1995 geleid door Herman Hertzberger.

Het Berlage Instituut is gehuisvest in het voormalige Burgerweeshuis van Aldo van Eyck (1960), dat door de intrek van het instituut wordt gered van sloop. In 1996 verhuist het Berlage Instituut naar het centrum van Amsterdam.

Wiel Arets is tussen 1995 en 2002 decaan van het instituut. In deze periode verhuist het Berlage Instituut van Amsterdam naar Rotterdam (2000) en ontwikkelt het zich als een laboratorium voor actuele vraagstukken. Het merendeel van de studenten is afkomstig uit het buitenland. Het onderwijsprogramma is gericht op collectief onderzoek. Na Arets volgen Alejandro Zaera-Polo (decaan 2002-2005) en Vedran Mimica (decaan 2005-2012).

Publieke lezing van Rem Koolhaas in het Burgerweeshuis in Amsterdam, 12 mei 1993. © The Berlage

WAT

Op 1 oktober 1993 wordt de Wet op de architectentitel (WAT) van kracht. Alleen degenen die zijn ingeschreven in het architectenregister zijn gerechtigd de titel 'architect', 'stedebouwkundige', 'tuin- en landschapsarchitect' of 'interieurarchitect' te voeren.

Opdrachtgevers krijgen daarmee de garantie dat iemand die zich als architect aandient ook aan bepaalde wettelijke vastgelegde opleidingscriteria voldoet. Voor (bouwkundige) architecten heeft de maatregel als voordeel dat zij straks hun beroep in alle lidstaten van de EG kunnen uitoefenen. Waar mogelijk schakelt de rijksoverheid alleen nog architecten in die zijn ingeschreven in het architectenregister.

STIMULEREN

Architectuur Lokaal

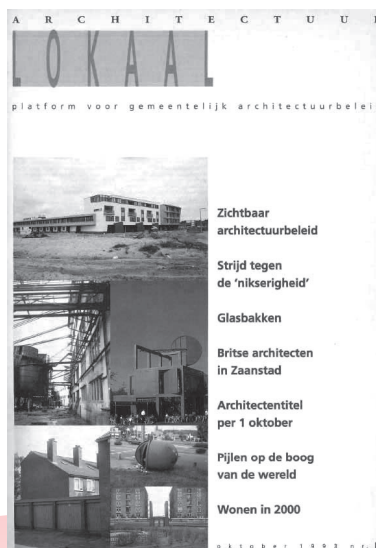
De Stichting Architectuur Lokaal wordt op 1 mei 1993 opgericht om het lokale architectuurbeleid en de kwaliteit van de gebouwde omgeving op het lokale niveau te bevorderen. Dat gebeurt door samenwerking te genereren tussen organisaties die zich bezighouden met ruimtelijke kwaliteit en architectuur. Dit platform voor lokaal architectuurbeleid bestaat uit Stichting Archiprix, Koninklijke Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst (BNA), de Bond van Nederlandse Stedebouwkundigen (BNS), Federatie Welstandstoezicht (FW), het Nederlands Architectuurinstituut (NAi), Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (NIROV), Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur (NVTL), Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en Hogeschool voor de Kusten Utrecht (HKU). De ministeries van WVC en VROM en het Stimuleringsfonds voor Architectuur zijn als waarnemer bij het platform betrokken.

Architectuur Lokaal zet een informatie- en documentatiepunt over architectuurbeleid op voor lokale overheden, geeft voorlichting en advies en brengt een kwartaaltijdschrift uit. Het werk is aanvankelijk gericht op publieke opdrachtgevers. Diverse activiteiten zijn erop gericht om opdrachtgevers concrete handvatten te bieden, zoals stimuleringsprogramma's, symposia, studiereizen en cursussen. Ook worden instrumenten ontwikkeld in het kader van welstandsbeoordeling en architectenselecties.

Vanaf 1993 coördineert Architectuur Lokaal het Overleg Lokale Architectuurcentra (OLA), een netwerk van de verschillende lokale initiatieven, dat in 1993 8 architectuurcentra telde, maar in de jaren daarna verdubbelde.

De eerste editie van de bijna honderd tijdschriften die Architectuur Lokaal de afgelopen decennia heeft gemaakt over architectuurbeleid en (publiek) opdrachtgeverschap verschijnt in oktober 1993.

In *De periferie centraal* (1993) onderzoekt Architectuur Lokaal samen met het Stimuleringsfonds voor

Kwartaaltijdschrift Architectuur Lokaal.

Architectuur en S@M stedenbouw & architectuurmanagement de stedenbouwkundige inspiraties en ambities bij de planontwikkeling voor grote perifere VINEX-locaties.

Niet grijs! architectuur en lokaal bestuur uit 1994 is een gezamenlijk project van Architectuur Lokaal en het Nederlands Architectuurinstituut om nieuwe bestuurders (na de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1994) te enthousiasmeren en inzicht te bieden in de mogelijkheden om op lokaal niveau de kwaliteit van stedenbouw, architectuur, landschapsinrichting en openbare ruimte te bevorderen.

Naast de manifestatie verschijnt in 1995 de publicatie *Niet Grijs!, Handboek gemeentelijk architectuurbeleid* voor lokale bestuurders en ambtenaren met onder meer een overzicht van instrumenten die kunnen worden ingezet bij het voeren van een lokaal architectuurbeleid. Een tweede, geactualiseerde editie verschijnt in 1997.

Cilly Jansen is sinds 1993 directeur van Architectuur Lokaal.

Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst

Het Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst (Fonds BKVB) verleent sinds 1988 subsidies aan individuele beeldend kunstenaars, vormgevers en ontwerpers (architecten, landschapsarchitecten, stedenbouwkundigen en interieurarchitecten) en sinds 2001 ook aan bemiddelaars, zoals beschouwers, critici, theoretici en curatoren. Met de verstrekking van startstipendia, praktijksubsidies, werkbeurzen, projectsubsidies, reis- en studiebeurzen beoogt het Fonds BKVB de kwaliteit van de beeldende kunst, vormgeving en bouwkunst te bevorderen. Het fonds duidt de subsidies aan als beroepskostenvergoedingen, als investeringen in de beroepspraktijk. Door de subsidies kunnen architecten zich verdiepen en experimenteren door bijvoorbeeld onderzoek te verrichten, studiereizen te maken of deel te nemen aan prijsvragen. Het fonds initieert tevens ateliers in het buitenland en organiseert buitenlandse studiereizen.

In de periode 1988-1996 ontvangt het Fonds BKVB circa 1200 aanvragen voor de sectie bouwkunst, afkomstig van ongeveer 900 architecten. Circa 500 aanvragen worden gehonoreerd. Zij zijn beoordeeld door onafhankelijke commissies.

Geert Dales wordt in 1991 directeur van het fonds. Hij blijft deze functie vervullen tot 2000.

Nederlands Architectuurinstituut

In 1988 is de stichting NAI - het Nederlands Architectuurinstituut - een feit. Het NAI is een samenvoeging van het Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, de Stichting Architectuur Museum en de Stichting Wonen. Adri Duivesteijn wordt in september 1989 benoemd als directeur. Na een stedenstrijd tussen Amsterdam en Rotterdam opent koningin Beatrix op 29 oktober 1993 het door Jo Coenen ontworpen gebouw aan het Museumpark in Rotterdam. Het behelst naast tentoonstellingsruimten, een auditorium, een bibliotheek, een boekhandel en een archief.

Het ontwerp is het resultaat van een meervoudige opdracht waaraan naast Jo Coenen, Hubert-Jan Henket, Rem Koolhaas, Wim Quist, Luigi Snozzi en Bethem Crouwel hun visie gaven op het vergaren, beheren en toegankelijk maken van Nederlands belangrijkste bouwkunstverzamelingen.

1995: Referentie OMA: de sublieme start van een architectengeneratie. Tentoonstelling over de invloed van OMA op een nieuwe generatie architecten. © Het Nieuwe Instituut

Het NAI beheert archieven en collecties van Nederlandse architecten van na 1800 en maakt ze toegankelijk voor het publiek. Het betreft 18 strekkende kilometer met onder andere tekeningen, schetsen, maquettes, foto's, boeken en tijdschriften.

In 1912 was voor het eerst sprake van de oprichting van een architectuurmuseum in een artikel van de architect J.H.W. Leliman in *De Bouwwereld*. Als reactie op de aankondiging van de tentoonstelling '100 jaar Nederland', pleitte hij voor een permanente vorm van exposeren in een architectuurmuseum. Hij schreef: "Terwijl iedere krabbel door een schilder van naam zorgvuldig bewaard blijft, is het de gewone gang van zaken dat de beste concepties van befaamde architecten spoorloos verdwijnen, omdat de bouwkundige tekening als zodanig [...] niet als kunstwerk bedoeld is."⁽⁴⁾

Stimuleringsfonds voor Architectuur

Op 1 juli 1993 richtten WVC en VROM het Stimuleringsfonds voor Architectuur (SfA) op. Het fonds bevordert kennisontwikkeling en kennisoverdracht binnen de ontwerpende disciplines door het verstrekken van subsidies en door eigen initiatieven. Ondersteund worden incidentele projecten zoals tentoonstellingen, congressen, symposia, beurzen, seminars, lezingen, publicaties, tijdschriften, studies en onderzoek, gemeentelijke en provinciale plannen (bijvoorbeeld beeldkwaliteitsplannen en ontwikkelingsscenario's). Behalve individuele ontwerpers kunnen nu ook instellingen een beroep doen op subsidiegelden. Adviescommissies beoordelen de subsidieverzoeken.

Bestaande ad hoc regelingen voor ondersteuning van de ministeries van WVC en VROM worden in het fonds ondergebracht.

Naast de onderwerpen die vanuit de rijksoverheid zijn geformuleerd, stelt het fonds zelf ook thema's op in het kader waarvan zij ondersteuning wil bieden.

(4) J.H.W. (Willem) Leliman, *De Bouwwereld* XI (1912), nr. 44, 345.

Voor de periode 1993-1996 zijn de revitalisering van de stedenbouwkundige discipline, de historische context en het bevorderen van duurzaamheid als centrale thema's benoemd.

Minister d'Ancona (WVC) hoopt dat het Stimuleringsfonds voor Architectuur ook de woningbouwcorporaties zal helpen een kwaliteitsslag te maken zodat hun architectuur weer aansprekend wordt. De ambities van de minister sluiten aan bij de ideeën van de eerste directeur van het SfA, Noud de Vreeze. In het eerste nummer van het tijdschrift van Architectuur Lokaal, oktober 1993, schrijft De Vreeze een artikel met als kop 'Stimuleringsfonds in strijd tegen de "nikserigheid"', verwijzend naar een uitspraak van minister d'Ancona dat er zoveel 'nikserigs' wordt gebouwd.⁽⁵⁾

In 1994 organiseert het SfA onder meer excursies ter inspiratie van (publiek) opdrachtgeverschap. Een voorbeeld is de excursie naar Euralille in Lille, destijds een van de meest aansprekende stedelijke projecten in ontwikkeling, naar het masterplan van Office of Metropolitan Architecture (OMA).

(5) Noud de Vreeze, 'Stimuleringsfonds in de strijd tegen de 'nikserigheid'', *Architectuur Lokaal*, oktober 1993, nr. 1, 8.

Vergadering van de Adviescommissie Manifestaties en Publicaties van de Raad voor de Kunst (RvdK), de wegbereider voor de Adviescommissie van het Stimuleringsfonds voor Architectuur: v.l.n.r. J. Brouwer, D. Louwerse, P. Rings (WVC), A. Ploeger (WVC), M. van Heck (WVC), T. Koolhaas, C. Vriesman, G. Enning (VROM), C. de Boo, T. Asselbergs, N. de Vreeze en C. Dam.
© Archief Stimuleringsfonds Creatieve Industrie

INTERNATIONALISERING

Architectuur als exportproduct

De architectuurnota *Ruimte voor Architectuur* stelt: “Terwijl er in het buitenland waardering bestaat voor de Nederlandse architectuur (zoals blijkt uit aan ons land gewijde publikaties en excursies), komt het zelden tot ontwerp opdrachten voor Nederlandse architecten of uitnodigingen tot deelnemen aan buitenlandse prijsvragen.”⁽⁶⁾

Om dit te veranderen wil de rijksoverheid onder meer via het architectuurbeleid de deelname van Nederlandse ontwerpers aan internationale wedstrijden en manifestaties bevorderen. Nederlandse ontwerpers zouden zich in het buitenland duidelijker moeten profileren als mogelijke opdrachtnemers. Verwacht wordt dat de Europese eenwording zorgt voor een grotere afzetmarkt en toenemende concurrentie.

Het architectuurbeleid zelf wordt ook een exportproduct. Nederland is het eerste land met een nationaal architectuurbeleid. Er is veel interesse voor het beleid met zijn unieke infrastructuur aan instellingen uit onder meer België, Spanje, Denemarken, Noorwegen, de VS en Canada.

(6) Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, *Ruimte voor Architectuur. Nota architectuurbeleid*, april 1991, 130.

Robert C. Kloosterman

De intrinsieke motivatie iets moois te maken

Robert C. Kloosterman, professor Economic Geography and Planning aan het Centre for Urban Studies/ Universiteit van Amsterdam, ziet de meerwaarde van het architectuurbeleid vooral in de bijdrage die dit systeem van ondersteuning en stimulering heeft geboden aan het succes van een bloeiende architectengemeenschap. Dat komt vooral in de grotere Nederlandse steden, en dan met name in Rotterdam tot uitdrukking. Hij plaatst het beleid in de ontwikkeling die start in de late jaren tachtig van de vorige eeuw. Dat is een periode waarin een jonge generatie ontwerpers ontevreden is over de kwaliteit van de architectuur in de stadsvernieuwingsgebieden. Kwantiteit maakt plaats voor kwaliteit, zoals onder meer verwoord in het ruimtelijk ordeningsbeleid. Steden gaan met elkaar concurreren en steken elkaar de troon af door iconische architectuur en het inschakelen van buitenlandse ‘ster-architecten’, zoals de gemeente Groningen met het Groninger Museum aldus Kloosterman. Kloosterman spreekt over een economische en culturele meerwaarde van goed ontwerpen en de rol van de overheid.

Stimuleren kwaliteit

Na alle stadsvernieuwing heerst in Nederland een zekere consensus dat er iets aan de kwaliteit van de leefomgeving moest gebeuren, aldus Kloosterman. Het succes van de Nederlandse architectuur wijdt hij aan de aanwezigheid van een cultuur, die ruimte bood aan een talentvolle en kritische generatie, waaronder Jo Coenen, Francine Houben, Mels Crouwel etc., kon ontstaan. Hieraan heeft het beleid een belangrijke bijdrage geleverd door ontwerpers in staat te stellen zich te ontplooien via bijvoorbeeld subsidies via het Fonds voor de beeldende kunsten, bouwkunst en vormgeving en het Stimuleringsfonds voor Architectuur, en via onderwijs zoals gegeven op het Berlage Instituut. Daarnaast moet ook de rol van Rem Koolhaas volgens Kloosterman niet worden onderschat. Kloosterman ziet hem als een ‘Cruijff-achtig’ persoon, iemand die een nieuwe overkoepelende visie introduceert en met sterke aantrekkingskracht. “Iedereen wilde bij hem werken, ondanks dat vele ontwerpen niet verder kwamen dan de tekentafel. Koolhaas had een ongelooflijke invloed op de jonge generatie, vooral in Rotterdam”, aldus Kloosterman. Daarnaast was ook het Nederlands Architectuur Instituut (tegenwoordig Het Nieuwe Instituut) dat de architecten een ‘corporate identity’ gaf en de gehele informele cultuur, zoals bijvoorbeeld de voetbalcompetitie voor ontwerpers Architectcup, volgens Kloosterman belangrijk voor de uitwisseling van kennis en ervaring.

Bouwen op een sterk fundament en verder

In 2011 evalueert Kloosterman samen met Eva Stegmeijer en Tineke Lupi in opdracht van de ministeries van Infrastructuur en Milieu en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap het architectuurbeleid, dat uitmondt in *Bouwen op een sterk fundament*. Ze concluderen dat de invloed van het architectuurbeleid lijkt afgenomen en het beleid moet worden herijkt. Het is steeds moeilijker geworden voor de overheid om zich als ‘verlicht opdrachtgever’ op te stellen aangezien er steeds minder opdrachten te vergeven zijn. De tweede belangrijke groep in het beleid, de ontwerpers, zijn volgens de evaluatie ‘niet langer de autonome kunstenaar-deskundigen in een bouwontwikkeling, maar onderdeel van een breed proces met meerdere partijen’. De onderzoekers onderkennen de instrumentele waar-

de van het ontwerp en zijn van mening dat de overheid hier een taak heeft. Tien jaar later werkt hij mee aan de *Jaarrapportage over de ruimtelijke ontwerpsector*. Dit rapport, dat gericht is aan Van Engelshoven, demissionair minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, brengt niet alleen de ontwerpsector in beeld, maar geeft ook aanbevelingen. Ook nu concludeert Kloosterman dat de rijksoverheid zijn rol moet nemen en ontwerpers moet inschakelen bij het denken over de toekomstige ruimtelijke inrichting van Nederland. Het idee dat het allemaal aan de markt kan worden overgelaten, heeft volgens hem evident te kort geschoten. Naast de overheid hebben ook de betrokken organisaties en de ontwerpers zelf een verantwoordelijk, onder meer op het gebied van diversiteit en het vergroten van het belang van de titel en de inschrijvingen in het Architectenregister.

Conceptueel vermogen

Voorbeeldstellende projecten, zoals de brug van Ben van Berkel in Rotterdam, hebben volgens Kloosterman veel impact. Dit soort projecten tonen hoe belangrijk ontwerpers zijn voor het aanzien en de ontwikkeling van een plek. De kracht van Nederlandse ontwerpers zit naar zijn mening in hun conceptuele manier van denken. “Dit wordt ook internationaal zeer gewaardeerd”, aldus Kloosterman. “Kijk maar naar de belangstelling en het succes van Piet Oudolf, die over de gehele wereld wordt gevraagd.”

De kracht van het architectuurbeleid beslaat naar zijn mening vele verschillende zaken. Alleen met subsidie red je het volgens Kloosterman niet, ook het verlicht opdrachtgeverschap van de overheid is een pré. Het gaat naar zijn mening om de intrinsieke motivatie iets moois te willen maken. Kwaliteit vastleggen in regels is volgens Kloosterman heel moeilijk, en eigenlijk geen optie. Stimuleren en kennisdelen zijn veel effectiever, aldus Kloosterman. Spontaan oppert hij het idee om een nieuwe nationale prijs, de ‘Piet Oudolf-prijs’ om conceptuele innovaties te stimuleren, in het leven te roepen.

“Covid heeft duidelijk gemaakt dat de overheid weer een visie moet hebben - de wil en de capaciteit om te kunnen interveniëren moet terugkomen”, constateert Kloosterman. “Dit zag je zelfs in het verkiezingsprogramma van de VVD.” Hij is voorstander van een nieuwe minister voor Ruimte en Wonen. Die zou naar zijn mening een bevlogen minister moeten zijn, die oog heeft voor kwaliteit, sociale ontwikkelingen en duurzaamheid. “Er moet weer een sfeer ontstaan waarin kwaliteit voorop staat.”

Het gaat naar zijn mening “om een samenspel van kwaliteitsbewuste, actieve (jonge) ontwerpers, bevlogen wethouders en inhoudelijke en financiële steun vanuit de rijksoverheid die kwalitatieve ontwikkelingen stimuleert”.

1997-2000 De Architectuur van de Ruimte / Van gebouw naar ruimte

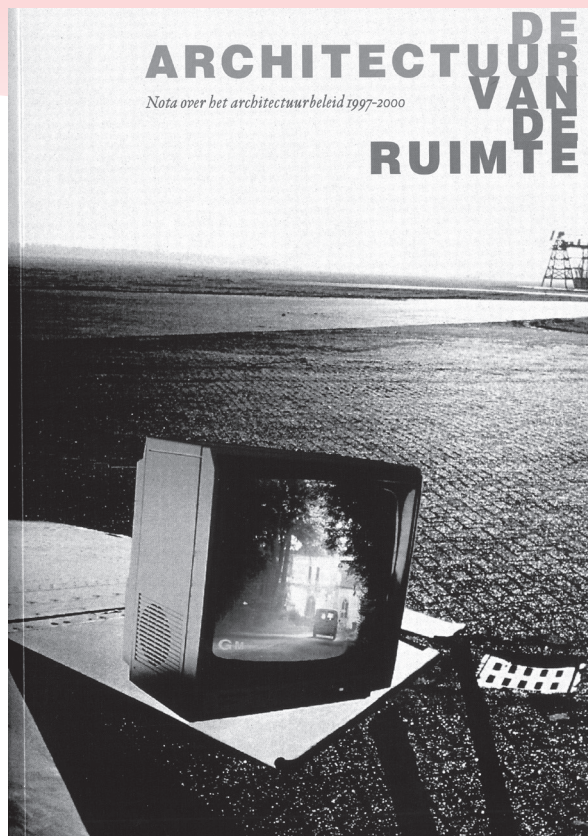

1997-2000
DE ARCHITECTUUR
VAN DE RUIMTE
Van gebouw naar ruimte

VAN GEBOUW NAAR RUIMTE

Het architectuurbeleid wordt verbreed van het niveau van het gebouw naar de hogere schaalniveaus: stedenbouw, landschapsarchitectuur en infrastructuur. De ministers van Landbouw, Natuur en Visserij (LNV) en van Verkeer en Waterstaat (VenW) sluiten aan.

Met *De Architectuur van de Ruimte. Nota over het architectuurbeleid 1997-2000* wil de rijksoverheid een bijdrage leveren aan de culturele ambities uit de samenleving; vanuit het idee dat gebouwen, steden, landschappen en infrastructuur deze weerspiegelen. Het doel: de samenwerking tussen de bouwende ministeries verder versterken en het stimuleringsbeleid verbreden. Een belangrijke pijler is het motiveren van marktpartijen om te investeren in architectonische kwaliteit. Nieuwe accenten: meer aandacht voor jong talent en Europees aanbesteden.

BOUWEN

Wytze Patijn (Rijksbouwmeester 1995-2000) neemt in 1997 het initiatief tot het opstellen van het Convenant Wedstrijden op het gebied van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur. Doel van het covenant is het creëren van een wedstrijdcultuur en het stimuleren van het inzetten van ontwerpwedstrijden bij ruimtelijke opgaven. Van belang hierbij zijn: gelijke kansen, duidelijkheid over de procedure, de beoordelingscriteria en de verhouding tussen de te leveren prestatie en de beloning.

Voor Patijn staat kwaliteit als criterium voorop: “Wanneer je een restaurant zou kiezen op de manier waarop de meeste Europese aanbestedingen van architecten verlopen dan zouden arbojaarverslagen en accountantsverslagen doorslaggevend zijn.” In 2000 legt hij zijn ‘tips’ neer in een publicatie.⁽¹⁾

De grote landschappelijke veranderingen en ingrijpende infrastructurele werken die op stapel staan maken volgens Patijn de inbreng van een ontwerper, al in een vroeg stadium, noodzakelijk: “Ze zijn nodig om als pioniers met ontwerpend onderzoek op verkenning te gaan naar het nog onbekende Nederland van morgen. Samen met kunstenaars, schrijvers en fotografen kunnen ze de gedachtenvorming op een hoger plan brengen, zoals de zojuist afgesloten culturele manifestatie AIR Zuidwaarts over de toekomst van de Hoekse Waard heeft bewezen.”⁽²⁾

De aandacht voor ruimtelijke ingrepen op hogere schaalniveaus en deze ook zien als culturele opgaven komt tot uitdrukking in de keuze van Rijksbouwmeester Patijn voor concrete projecten in de architectuurnota voor de periode 2011-2004 *Ontwerpen aan Nederland*, waarvoor Patijn inhoudelijk verantwoordelijk is.

Nieuwe Sleutelprojecten

Bij de, in de *Vinac - actualisering van de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening* (1998) geïntroduceerde tweede generatie Sleutelprojecten formuleert de rijksoverheid het tot stand brengen van ruimtelijke kwaliteit expliciet als doelstelling. Het betreft zes

(1) Wytze Patijn, Marc A. Visser en Herma de Wijn, *Tips van de Rijksbouwmeester bij de selectie van architecten in het kader van de Europese aanbesteding* Uitgeverij 010, 2000.

(2) Wytze Patijn in *de Volkskrant*, 5 juli 1999.

projecten op en rond de stations van de hogesnelheidstrein, of die een zogenaamde 'shuttleverbinding' hebben met de hogesnelheidstrein: Amsterdam-Zuid/WTC, Rotterdam Centraal, Utrecht Centraal, Den Haag Centraal, Arnhem en Breda. Het doel is om de bereikbaarheid te vergroten en de gebieden een krachtige sociale en economische impuls te geven om zo de leefomgeving te verbeteren en de concurrentiepositie te versterken.

Het Centraal Station Rotterdam wordt als eerste in de reeks Nieuwe Sleutelprojecten op 13 maart 2014 geopend door koning Willem-Alexander. Het station en de directe omgeving zijn ontworpen door Team CS, een samenwerking tussen Benthem Crouwel Architects, MVSA Architects en West 8. Het nieuwe station vervangt het oorspronkelijke station van Sybold Ravesteyn uit 1957 dat te krap was. In de zogenaamde bouwmeesteroverleggen, waarin zowel de gemeente Rotterdam, de Rijksbouwmeester als de Spoorbouwmeester zijn vertegenwoordigd, is gewaakt over de architectonische kwaliteit en de stedenbouwkundige inpassing.

De Spoorbouwmeester

Reeds in 1953 stelt de Nederlandse Spoorwegen (NS) een Spoorbouwmeester in: Koenraad van der Gaast. Hij wordt het hoofd van het architectenbureau van de NS. De functie transformeert in 1990 tot Bouwmeester NS. Wanneer in 1995 het beheer en onderhoud van het spoor, de perrons en de transferruimten naar een aparte organisatie, ProRail, verhuist - de exploitatie van de stations blijft bij de NS - wordt de zorg voor architectuur ondergebracht bij NS Corporate Communicatie. In 2001 richten de NS en ProRail het Bureau Spoorbouwmeester op. Vanaf 2001 vervullen de volgende personen de functie van Spoor- bouwmeester: Rob Steenhuis (2001-2005), Nathalie de Vries (2005-2008), Koen van Velsen (2009-2015), Bert Dirrix (2015-2018) en Eric Luiten (2018-).

De uitbreiding van het aantal participerende ministeries bij het architectuurbeleid leidt in 1997 tot vernieuwing en verbreding van de Rijksprijs. De Zeven Pyramides (zeven prijzen) vervangen de Bronzen Bever. De nieuwe prijs maakt onderscheid in zes categorieën, zodat elk ministerie is vertegenwoordigd: ruimtelijke ordening, infrastructuur, landschapsarchitectuur, wonen, utiliteitsbouw en monumentenzorg. Daarnaast wordt, op voordracht van de Rijksbouwmeester, een zogenaamde Vrije Pyramide uitgereikt. De inhoud van de prijs bestaat uit een trofee. De geldprijs komt te vervallen. De Zeven Pyramides worden twee keer uitgereikt, in 1998 en in 2000.

Een laatste Vrije Pyramide wordt in 2002 uitgereikt aan Huub Smeets (directeur Stadsontwikkeling en Grondzaken van de gemeente Maastricht). Hij krijgt de prijs omdat hij in zijn werk als opdrachtgever nadrukkelijk let op de context van de stad. Hij heeft zijn stempel gezet op onder andere het Sphinx-Ceramique-terrein.

1998:

Pyramide Ruimtelijke Ordening: gemeente Grave voor de ontwikkeling van de binnenstad (Ralph Erskine, Crepain-Binst, Rein van Wylick, Erick van Egeraat);
Pyramide Infrastructuur: gemeente Rotterdam met de Erasmusbrug (Ben van Berkel);

Pyramide Landschapsarchitectuur: Goois Natuurreservaat met project Zanderij Crailo (Bureau Vista);

Pyramide Wonen: woningbouwvereniging Het Oosten in Amsterdam voor de woningbouwprojecten Vespucciblokken A en B (Meyer & Van Schooten), Noordwand Mercatorplein (Wytze Patijn), gebouw Wladiwostok (Jo Crepain) en Woonzorgcomplex Oklahoma (MVRDV);

Pyramide Utiliteitsbouw: ING Vastgoed Ontwikkeling voor het project Waagstraat in Groningen (Adolfo Natalini) en de Bibliotheek van de Technische Universiteit Delft (Mecanoo);

Pyramide Monumentenzorg: gemeente Hilversum voor de restauratie van diverse jonge 'Dudok-monumenten' (Van Hoogevest architecten en EGM);

Vrije Pyramide: Tjeerd Dijkstra (Rijksbouwmeester 1979-1986) vanwege zijn uitzonderlijke verbondenheid met het opdrachtgeverschap.

2000:

Pyramide Ruimtelijke Ordening: gemeente Tilburg voor de projecten Kunstcluster (Jo Coenen) en Popcentrum (Bentham Crouwel Architects);

Pyramide Infrastructuur: waterschap Veluwe voor het gemaal Veluwe (Olga architecten), de keersluis in het Apeldoornse Kanaal (Tirza Verrips, Bureau Zandvoort Ordening en Advies) en het dijkverbeteringsproject 'Kloosterbosch' (Tauf);

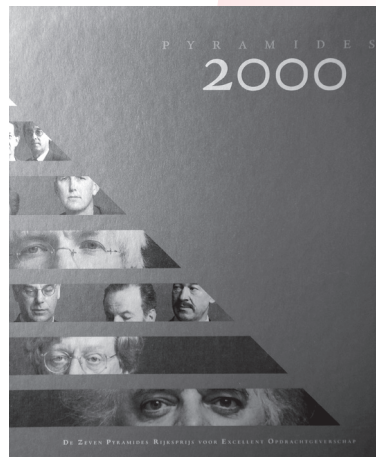
Pyramide Landschapsarchitectuur: Delta Psychiatrisch Ziekenhuis Poortugaal voor de herinrichting van het ziekenhuisterrein;

Pyramide Wonen: De Principaal Amsterdam voor de woningbouwprojecten Lightfactory (Köther Salman) en Oeverpad (De Architectengroep);

Pyramide Utiliteitsbouw: Siemens Nederland Den Haag voor de projecten Beatrixpark en bedrijvenpark Zoetermeer en uitbreiding van het hoofdkantoor (Architectenbureau Siemens AG, Günther Standke) en het gebouw voor containerscanners op de Maasvlakte (JHK architecten, Louis Hoogveld);

Pyramide Monumentenzorg: gemeente Den Haag voor de restauratie en uitbreiding Gemeentemuseum Den Haag (Braaksma en Roos, Job Roos);

Vrije Pyramide: Jan Vaessen, directeur van het Openluchtmuseum in Arnhem voor het nieuwe entreegebouw en de HollandRama (Mecanoo).

STIMULEREN

Architectuur Lokaal

De ministeries van VROM en OCenW (Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen), de beroepsverenigingen (BNA, BNS, NVTL, BNI), de Vereniging van Nederlandse Projectontwikkelingsmaatschappijen (NEPROM), het Algemeen Verbond Bouwbedrijf (AVBB), de branchevereniging van advies- en ingenieursbureaus (ONRI) en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) ondertekenen op 1 april 1997 het Convenant Wedstrijden op het gebied van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur. Zij nemen zich voor om mogelijkheden te creëren voor advies en professionele ondersteuning voor uitschrijvers van wedstrijden uit de (semi)collectieve- en marktsector.

Het Steunpunt Architectuuroopdrachten en Ontwerpwedstrijden, opgericht op initiatief van de Rijksbouwmeester en ondergebracht bij Architectuur Lokaal, is een van de resultaten van het convenant. Het niet-commerciële, onafhankelijke steunpunt verleent opdrachtgevers advies over de organisatie van een wedstrijd en inventariseert alle prijsvragen en meervoudige opdrachten in Nederland. Het steunpunt moet bijdragen aan de professionalisering van het opdrachtgeverschap. Het functioneert tegen de achtergrond van *Kompas, handleiding en voorbeeldmodellen bij het uitschrijven van prijsvragen en meervoudige opdrachten op het gebied van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur*.

In mei 2001 verschijnt ook het *Kompas bij Ontwikkelingscompetities*, dat is samengesteld onder verantwoordelijkheid van Tjeerd Dijkstra, voorzitter van de begeleidingscommissie van het onderzoek dat Architectuur Lokaal instelde naar bruikbare procedures. Het *Kompas* maakt deel uit van de nieuwe Convenant Ontwerpwedstrijden 2001-2004, dat ook wordt ondertekend door de ministeries van LNV, VenW, Defensie en Buitenlandse Zaken. Bij ontwikkelingscompetities gaat het om het vinden van de juiste ontwikkelaar, om een afweging tussen het beste ontwerp en de beste prijs.

Voortaan richt Architectuur Lokaal zich ook op professionele opdrachtgevers. Volgens Ivo Opstelten, voorzitter VNG en burgemeester van Utrecht, een goede zaak: “In onze complexere samenleving, met nog niet voltooide decentralisatie- en dereguleringsprocessen en het streven naar een grotere marktwerking op velerlei gebied, is één ding duidelijk: de overheid en het particulier initiatief kunnen het niet meer alleen aan. Beide partijen kunnen niet meer zonder elkaar. Alleen in een steeds wisselende, op maat gesneden, samenwerkingsvorm kunnen de toekomstige projecten worden aangepakt. En daarbij is respect voor het culturele belang, in belangrijke mate vertegenwoordigd door de ontwerpers, geboden. Nadat Architectuur Lokaal begin dit jaar op aandrang van de Tweede Kamer ook het particulier opdrachtgeverschap in haar ‘portefeuille’ heeft gekregen, bestrijkt de stichting het hele werktein. En dat is een even logische als gunstige ontwikkeling. Want zo kan Architectuur Lokaal alle partijen die bij het bouwproces betrokken zijn aan tafel zien te krijgen. Ik hoef vermoe-

delijk niet aan te geven dat dit - vooral in Nederland - een bijzonder lastige klus is. Want men bevindt zich als het ware midden op het toernooiveld van de belangenstrijd. Maar het is de enige manier om de zaak grondig aan te pakken. En daarbij verdient Architectuur Lokaal ieders volle steun.”⁽³⁾

*(3) Muriël Hendrikse
en Margriet Pflug,
'Taakuitbreiding Architectuur
Lokaal nu ook voor private
opdrachtgevers', Architectuur
Lokaal, december 1997,
nr 18.6.*

Op verzoek van de Rijksbouwmeester Patijn start Architectuur Lokaal in 1998 het cursusprogramma ABEL (Architectuur en BEleid), dat is gericht op het bevorderen van de deskundigheid in het cultureel opdrachtgeverschap. Er worden programma's op maat samengesteld voor bedrijven, overheden en instellingen, die variëren van inleidingen in architectuur en stedenbouw tot specifieke colleges over bijvoorbeeld duurzaam bouwen, monumentenzorg, juridische onderwerpen of het uitschrijven van ontwerpwedstrijden.

De eerste ABEL-cursus wordt in 1999 georganiseerd voor projectleiders van het Bouwfonds Woningbouw. Aan het tweede ABEL-programma (2000), ontwikkeld voor de regio-directies van de Rijksgebouwendienst, nemen ongeveer 140 medewerkers deel. (Sinds 2010 organiseert Architectuur Lokaal onder de noemer De Opdrachtgeversschool masterclasses voor opdrachtgevers.)

Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst

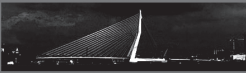
In de periode 1992-2011 reikt het Fonds BKVB Oeuvreprijzen uit. De prijs (50.000 gulden) wordt eens in de twee jaar toegekend aan beeldend kunstenaars, vormgevers en architecten met een bijzondere staat van dienst en een belangrijk oeuvre. Siegfried Nassuth (1922-2005) wordt in 1998 onderscheiden met de Oeuvreprijs voor zijn aandeel in het stedenbouwkundig ontwerp voor de Bijlmermeer. Volgens de jury heeft Nassuth het model van de functionele stad bedacht: een strenge scheiding van functies, waarbij de voorzieningen zijn geconcentreerd onder wegdekken en parkeergarages. Met de bekroning van Nassuth wil de commissie de aandacht vestigen op de naar haar mening niet zelden vertroebelde discussie over de Bijlmermeer, waarbij stedenbouwkundige aspecten dikwijls worden verward met sociale factoren.

NIEUWS

Erasmusbrug geopend
4 september 1996

Vannmiddag wordt in Rotterdam de Erasmusbrug van architect Ben van Berkel officieel geopend. Als Hare Majesteit koningin Beatrix rond half vijf het lint doorknipt, zal een belangrijk onderdeel van het Kop van Zuid project zijn afgerond.

Of 'De Zwaan' inderdaad tot een beter verstandhouding tussen Noord en Zuid zal leiden, of de Coolingsel inderdaad enorme verkeersstromen krijgt te verwerken, of het belofde 'Manhattan aan de Maas' nu eindelijk gestalte zal gaan krijgen, dat is voorlopig koffiedik kijken. Wat wel vaststaat is dat de brug het koon van het Rotterdam van de jaren negentig zal worden. Illustre voorgangers als de Willembrug, de Paalwoningen en de Euromast zullen definitief van de praeliekaarten, posten en bedrukte henden-met-opgerolde-mouwen (een Rotterdamse specialiteit) verdwijnen en worden vervangen door de droom van een stadsmidwouwe en Kop van Zuid-aaniger Risk Bakker.

ArchiNed surfte enige tijd over het Internet en vond de volgende links:

Een programma van de festiviteiten rond de opening en algemene informatie is te vinden bij
<http://www.mediaspot.org/crdagcity/homepage.htm>

Algemene informatie over de architect is te vinden op een van de pagina's van het Nederlands Architectuurnetwerk (NAN)
http://www.nai.nl/voor_rig/expo_ben.html

Informatie over de tentoonstellingen die rond de opening zijn georganiseerd door het NAI, het Maritiem Museum en de Kunsthal is te vinden op
<http://www.nai.nl>

Fact or fiction? Zal de brug verdwijnen?
<http://www.v2.nl/~vanishing/>

Verschiedene artikelen over de brug zijn vooral te vinden in het archief van het Rotterdam Dagblad
<http://www.mediaspot.org/crdagblad/html/000197.html>
<http://www.mediaspot.org/crdagblad/html/001777.html>
<http://www.mediaspot.org/crdagblad/html/001497.html>
<http://www.mediaspot.org/crdagblad/html/002189.html>
<http://www.mediaspot.org/crdagblad/html/002355.html>

En nog twee andere links:
<http://www.mediaspot.org/~martens/erasmus/erasmus.htm>
<http://www.bu.tueelft.nl/dieco/integraal>

De website ArchiNed is vanaf september 1996 online en bedoeld voor professionele en niet professionele opdrachtgevers, studenten, belangstellende 'leken', critici en journalisten en belangstellenden in het buitenland.

(4) Simone Rots, 'Stimuleringsfonds voor Architectuur, Gesubsidieerde projecten in de tweede helft 1997', Architectuur Lokaal, april 1999, nr. 19, 21.

(5 & 6) Simone Rots, 'Groepsportretten. Jonge architecten in lokale architectuurcentra', Architectuur Lokaal, april 1999, nr. 23, 24.

Stimuleringsfonds voor Architectuur

Speerpunten in het beleid voor deze periode zijn het bevorderen en ondersteunen van landschapsarchitectuur en het stedenbouwkundig ontwerp. Gehonoreerd wordt onder andere de ontwerpwedstrijd 'Wie is er bang voor het lege programma?', bedoeld voor het dunbevolkte gebied in Noord-Nederland, van de EO Wijersstichting.

Als onderdeel van het stimuleren van lokaal beleid stelt het fonds een programmasubsidie in voor lokale architectuurcentra. In 1997 ontvangen onder meer het Zwols Architectuur Podium, het Dudokcentrum (Hilversum), Wils & Co (Den Haag), AORTA (Utrecht), Architectuur Centrum Eindhoven, ABC Architectuurcentrum (Haarlem), ARCAM (Amsterdam) en CASLA (Almere) subsidie.⁽⁴⁾

Het SfA deelt daarnaast ook zelf opdrachten uit, zo lanceert het stedenbouwkundige bureau MUST in opdracht van het fonds in 1998 het project 'Ground-control': een webpagina en workshops in Stockholm, Glasgow, Milaan en Barcelona voor jonge Europese stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten. Het SfA hoopt op deze wijze het debat over de verstedelijking te voeren.

Om jonge ontwerpers te stimuleren initieert het SfA samen met Fonds BKVB vanaf 1998 het project 'Groepsportretten'. Het idee achter 'Groepsportretten' is om jonge architectenbureaus uit te nodigen om tezamen met generatiegenoten hun visie te geven op culturele opgaven in relatie tot de stad. Volgens Ruud Brouwers, directeur van het SfA tussen 1997 en 2002, heeft deze generatie architecten "veelal een onbevange kijk op de samenleving" en zijn ze "daarom onmisbaar (...) voor alle bouwopgaven die zich aftekenen".⁽⁵⁾ De jonge ontwerpers hebben volgens hem de "elan", de "vaardigheden en opvattingen" die onmisbaar zijn om de toekomstige bouwopgaven tegemoet te treden.⁽⁶⁾ Ze krijgen de kans hun werk tentoon te stellen in lokale architectuurcentra en te werken aan een nieuwe, lokale opgave die samen met deze centra wordt bedacht. De onderzoeken worden gebundeld in publicaties, uitgegeven door NAI Uitgevers en beschreven op ArchiNed.

Nederlands Architectuurinstituut

Het NAI dient vanaf nu landschapsarchitectuur en stedenbouw voor een breder publiek inzichtelijk te maken en de participatie bij de discussie over de inrichting van Nederland te vergroten, aldus het architectuurbeleid. Dit past bij het streven van kunsthistorica Kristin Feireiss, directeur tussen 1996 en 2001. Zij wil een ander publiek bereiken “en niet architectuur als onderonsje presenteren voor een select groepje van vakgenoten die zeggen: als de anderen dat begrijpen hebben ze geluk gehad, als ze het niet snappen, hebben ze pech. Deze toegankelijkheid wordt steeds belangrijker omdat architectuur iedereen aangaat.”⁽⁷⁾ Feireiss heeft de ambitie het bezoekersaantal, zo’n zestigduizend per jaar, te vergroten, passend bij een nationaal instituut voor architectuur. De ontstaansgeschiedenis van een ontwerp en het gebruik van een gebouw staan voor Feireiss voorop.

Het instituut krijgt vanuit het architectuurbeleid, van het ministerie van LNV, budget om voortaan ook landschapsplannen, ontwerpen van recreatiegebieden en restauraties van historische tuinen en parken te archiveren. Het ministerie van VenW subsidieert het instituut niet structureel, maar ondersteunt het NAI op projectbasis om zo de aandacht van VenW voor de vormgeving onder de aandacht te brengen.

(7) Dieuwke van Ooij, ‘Architectuur is geen kunst’, Trouw, 21 december 1995.

In 1999 vindt de manifestatie AIR-Zuidwaarts/Southbound, Waar het Landschap begint / New Landscape Frontiers, over de inrichting van de zuidflank van de Randstad en van de Delta tussen Rotterdam en Antwerpen, plaats. Hierbij is vooral aandacht voor het ten zuiden van Rotterdam gesitueerde eiland Hoeksche Waard. Tot nu toe heeft het eiland zich onzichtbaar voor planners weten te houden, maar de druk van verstedelijking wordt steeds meer voelbaar. © Het Nieuwe Instituut

OPLEIDEN

Vier wordt vijf

Om tegemoet te komen aan de algemene maatschappelijke kritiek dat de universitaire studieduur te kort is, wordt in 1997 het curriculum van de technische universitaire opleidingen, waaronder bouwkunde, verlengd van vier naar vijf jaar.

Van dreigende afschaffing tot versterking van de WAT

In 2000 start Rijksbouwmeester Patijn het onderzoek 'Architect en Titelwet'. Aanleiding is een toespraak van de staatssecretaris van VROM, Johan Remkes, in 1998 tijdens het tienjarig bestaan van het Architectenregister. Hij kondigt hierin aan dat hij de wet wil opheffen. In deze periode van deregulering wil Remkes na de makelaarsbranche ook het architectenberoep liberaliseren. De beroepsgroep zou zelf verantwoordelijk moeten zijn voor de kwaliteit van de beroepsuitoefening. In tegenstelling tot de makelaarsbranche blijken ontwerpers echter onvoldoende te zijn georganiseerd in beroepsorganisaties. Het onderzoek van Patijn is de opmaat voor Rijksbouwmeester Jo Coenen om Het Experiment te starten.

Europaan en Archiprix

Voortaan worden ook European (1989) en Archiprix (1986) ondersteund vanuit het architectuurbeleid. Het Franse initiatief European is een internationale prijsvraag voor reële locaties, voor architecten onder de veertig jaar. Prijswinnaars krijgen daadwerkelijk een bouwopdracht. De prijsvraag wordt eens per twee jaar uitgeschreven. De organisatie kiest gemeenten uit op grond van ingeschat enthousiasme bij de betrokken bestuurders en ambtelijke diensten en het vertrouwen dat zij bereid en in staat zullen zijn te bevorderen dat eventuele winnaars in hun gemeente een opdracht zullen krijgen. Vanaf 2016 wordt de Nederlandse organisatie verzorgd door de Kinderen van European, een collectief van voormalige prijswinnaars.

Voor de deelname aan Archiprix selecteren de ontwerpopleidingen voor bouwkunst jaarlijks hun beste afstudeerplannen. Deze worden getoond in een reizende tentoonstelling en publicatie. Het belangrijkste doel van de stichting Archiprix (voorheen Commissie Studentenplannen) is het bevorderen van de instroom van het jonge talent in de beroepspraktijk. De stichting Archiprix is een samenwerkingsverband van de Academies van Bouwkunst, de Technische Universiteiten in Delft en Eindhoven en Wageningen University & Research.

Winnaars Archiprix

1997: Nikol Dietz, Maarten van der Velde, Alies Rommerts, Peter Keijzers, Karel van Eijken, Nadia Jellouli-Guachati, Gerrit-Jan van Rijswijk; 1998: Jolai van der Vegt, Fenna Haakma Wagenaar, Patrick Meijers, Hans Moor, Joost Glissenaar, Hedwig Crooijmans, Jan Roozenbeek, Annemieke Diekman; 1999: Henk Korteweg, Caspar Slijpen, Jonas Strous, Ellen Marcusse, Marc Polman; 2000: Bart Reuser, Marijn Schenk, Jaco Woltjer, Roosmarie Carree, Isabelle Krier, Julietta Zanders.

Cover *Superdutch*:
Woonzorgcomplex Oklahoma in
Amsterdam, ontwerp MVRDV
(1994-1997).

INTERNATIONALISERING

De in de nota aankondigende internationale uitwisseling over architectuurbeleid vindt vanaf 1997 plaats. Nederland is dat jaar voorzitter van de EU en in dit kielzog organiseert Rob Docter, hoofd van de afdeling Bouwkunst bij het ministerie van OCenW, een internationale bijeenkomst over architectuurbeleid. Tijdens deze informele bijeenkomst wisselen vertegenwoordigers van de regering, beroepsorganisaties en culturele instellingen ervaringen uit over het architectuurbeleid. In 2000 wordt het netwerk, onder Frans voorzitterschap, geformaliseerd tot de EFAP, European Forum for Architectural Policies, die tot 2013 circa tweejaarlijks samenkomt en waarvan Docter president is. De stichting bestaat ook anno 2021 nog, maar bijeenkomsten worden niet meer georganiseerd.

Onder het motto 'Holland schept ruimte' presenteert Nederland zich in 2000 tijdens de Expo 2000 in Hannover. Het paviljoen van MVRDV bestaat uit gestapelde (schijnbaar) tegenstrijdige belangen. De keuze voor MVRDV komt tot stand op basis van een besloten prijsvraag door een jury onder voorzitterschap van Rijksbouwmeester Patijn. Opdrachtgever is het ministerie van Economische Zaken.

Het stimuleren van Nederlandse architecten in het buitenland sluit aan bij de internationale belangstelling die er is, en bij de ambities van de ontwerpers zelf. De internationaal georiënteerde architect wordt rond de eeuwwisseling als Superdutch bestempeld, naar de publicatie *Superdutch: de tweede moderniteit van de Nederlandse architectuur* (2000) van Bart Lootsma. Lootsma beschrijft hierin twaalf ontwerp bureaus, waaronder UN-Studio, Wiel Arets, Mecanoo, MVRDV, OMA, Neutelings Rietdijk en West 8, die een internationale oriëntatie combineren met typisch Nederlands realisme en zakelijkheid.

Wij ontwerpen niet vanuit vormwil, maar vanuit de urgentie / Jo Coenen

Jo Coenen

Wij ontwerpen niet vanuit vormwil, maar vanuit de urgentie

Bij de aanvang van het architectuurbeleid is de opleiding tot architect onder de maat, aldus de eerste architectuurnota *Ruimte voor Architectuur*. Binnen vier jaar kun je al als architect aan de slag. Coenen studeert aan de Technische Universiteit Eindhoven, waar hij in 1979 ook blijft werken als wetenschappelijk medewerker. Zijn interesse voor de geschiedenis van architectuur, maar vooral ook de stedenbouw is groot. Hij heeft veel belangstelling voor Duitsland en Italië, waar de ontwikkeling van de discipline een rijke traditie kent en men volgens Coenen oog heeft voor de klassieke stedenbouw. Nederland is in deze periode in de ban van de stadsvernieuwing. De architectuuropleiding in Eindhoven is begin jaren negentig volgens Coenen vooral technisch georiënteerd en voelt als een verlengde van zijn middelbare school, en is niet gericht op schoonheid. De meeste ontwerpen die in deze periode in Nederland tot stand komen zijn vooral technisch goed, maar je kunt er niet mee naar de Biënnale van Venetië bijvoorbeeld, aldus Coenen. Ze hebben geen ‘culturele impact’.

Het belang van ervaring

Het werken aan de universiteit biedt Coenen de gelegenheid contact te zoeken met architecten als O.M. Ungers en James Stirling in Duitsland, Engeland, USA, Rob Krier in Oostenrijk en Luigi Snozzi in Italië. Het biedt hem de mogelijkheid veel kennis op te doen, het opdoen van beroepservaring is immers nog geen onderdeel van de opleiding.

In het onderwijs ontbreekt het volgens Coenen vooral ook aan aandacht voor de historie. Iets waaraan hij zelf, jaren later, in 2006 een kentering teweeg wil brengen. Hij richt in dit jaar de afdeling @MIT, Research Center voor Modificatie, Interventie en Transformatie op aan de Technische Universiteit Delft. Daarin kent Coenen een grote betekenis toe aan de ‘kunst van de vervlechting’ tussen heden en verleden. In 2009 introduceert hij de leerstoel ‘Architectuur & Transformatie’ aan de Maastricht University. Universiteiten zijn eindelijk, sinds die tijd, bezig “de muren te slechten tussen het historisch besef en nieuwe perspectieven”.

In 1980 start Coenen zijn eigen praktijk in Eindhoven, maar hij blijft, ook anno 2021, doceren aan diverse universiteiten, onder meer in Aken, Karlsruhe, Lausanne, Milaan en Delft. Door het meedoen aan vele diverse nationale en internationale prijsvragen doet hij naar eigen zeggen ervaring op. Coenen ziet prijsvragen als een belangrijk middel voor ontwerpers om zich verder te kunnen ontwikkelen.

Het Experiment

Met het gebrek aan beroepservaring wordt pas tijdens het Rijksbouwmeesterschap van Coenen, 2000-2004, een echt begin gemaakt. Coenen start in 2003 Het Experiment Beroepservaring Jonge Architecten, een tweejarig aanvullend programma op de reguliere opleidingen. Het opstarten van Het Experiment vroeg volgens Coenen om een bijzonder lange adem. Hij roemt in dit kader het geduld van Guus Enning, zonder wiens verdienste Het Experiment volgens Coenen niet van de grond gekomen zou zijn. Enning zorgde voor de nodige juridische en interdepartementale kapstokken volgens Coenen. Coenen wijst er op dat je veel

mensen mee moet krijgen, alvorens iets beleid wordt. De behoefte aan een aanvullende praktijkopleiding bestond volgens hem al heel lang, maar de organisatie ontbrak.

Tijdens Het Experiment komen alle noodzakelijke facetten van het vak aan bod. Coenen is van mening dat de architect over verschillende talenten moet beschikken, één daarvan is het kunnen verbeelden.

Tegenwoordig is het bouwen virtueel geworden, aldus Coenen. De rol van de architect is veranderd, veel wordt uitbesteed aan anderen en de afstand tussen ontwerpen en maken is groot.

Dutch model

Om als architect te kunnen functioneren moet er een “sfeer van opdrachtgevers” zijn, aldus Coenen. De huidige tijd vraagt volgens hem om ondernemende, experimentele ontwikkelaars. Dit kunnen overigens ook ontwerpers zijn volgens Coenen. Hij duidt dit aan als de Dutch Model. “Wil je dromen ontwikkelen, dan zul je zelf werk moeten genereren en plezier moeten hebben in het maken van mooie producten, maar bijvoorbeeld ook de financiering kunnen organiseren.” Als voorbeeld noemt Coenen de Spaanse architect Ricardo Bofill die samen met zijn zus het initiatief nam voor verschillende woningbouwprojecten. Deze ‘ontwikkelaars nieuwe stijl’ zoals Coenen ze noemt, zijn broodnodig en van groot belang voor de ontwikkeling van het vak. Ze hebben het lef risico te nemen. Hij wordt daarin gestaafd door de betrokkenheid van de vele jonge ontwikkelaars die zich inzetten voor het Leidsche Rijn Centrum project, waar hij sinds 2004 verantwoordelijk is voor de architectonisch stedenbouwkundige ontwikkeling.

Naar mening van Coenen zijn de opleidingen tegenwoordig bijzonder internationaal georiënteerd en werken studenten aan internationale opgaven. De kracht van Nederland is volgens Coenen de combinatie van het sociale en het technische ontwerpen. “Wij ontwerpen niet vanuit vormwil, maar vanuit de urgentie.” En die urgentie is er, maar er zijn andere wegen nodig om de ruimtelijke vraagstukken op te lossen, aldus Coenen. De Rijksbouwmeester en het College van Rijksadviseurs zouden deze nieuwe vormen, zoals de Dutch Model, volgens hem, kunnen en moeten stimuleren. “Waarom geen opleidingstraject ontwikkelen, specifiek voor ontwikkelaars nieuwe stijl?”

2001-2004 ONTWERPEN AAN NEDERLAND

Practice what you preach

PRACTICE WHAT YOU PREACH

Het architectuurbeleid voor de periode 2001-2004 wil een bijdrage leveren aan het aanzien van Nederland door meer ruimte te creëren voor de cruciale inbreng van de ontwerpende disciplines. Omdat beleid vaak blijft steken in mooie doelstellingen adopteren vier ministers (OCenW, VROM, LNV en VenW) in deze tijd van hoog conjunctuur, negen Grote Projecten. Deze negen daadwerkelijke ontwerpopgaven zijn: de Deltametropool, de Zuiderzeelijn, de reconstructie zandgebieden, de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de A12, het Rijksmuseum, de nieuwbouw van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de openbare ruimte en het particulier opdrachtgeverschap.

De nota heeft twee doelen: het vroegtijdig inschakelen van ontwerpers (beter benutten integrerende en creatieve kracht) en 'architectuur is een zaak voor iedereen' om een bredere, maatschappelijke inbedding te bewerkstelligen. Daarnaast is er aandacht voor de veranderende rol van gemeenten in het welstandsbeleid. De minister van Economische Zaken (EZ) sluit na bespreking van de nota in de Tweede Kamer aan en adopteert een tiende Groot Project: bedrijventerreinen. De ministers krijgen - met ondersteuning van de Rijksbouwmeester - de directe verantwoordelijkheid voor de realisatie van de Grote Projecten, die wel vergeleken worden met de Franse *grand projects*.

Tien Grote Projecten weergegeven als vlakken, lijnen, stippen en punten. Ontwerp Corine Datema, gemaakt in opdracht van S@M stedenbouw en architectuurmanagement.

BOUWEN

De Rijksbouwmeester is verantwoordelijk voor het borgen van de kwaliteit van de tien Grote Projecten. Jo Coenen (Rijksbouwmeester 2000-2004) doet hierbij beroep op verschillende adviseurs (ontwerpers) die hij bijeen brengt onder de naam 'onder professoren'. Coenen verwijst daarbij naar het initiatief van Victor de Stuers, die in 1874 een College van Rijksadviseurs voor Monumenten van Geschiedenis en Kunst opricht. Pierre Cuijpers, de architect van

De grote glazen winkelpui maakt het werk van het Atelier Rijksbouwmeester - het ontwerpen - zichtbaar aan de burger.

het rijksmuseum, was toen een van de eerste adviseurs. De positieve ervaringen met deze nieuwe werkwijze zijn aanleiding voor de instelling van een College van Rijksadviseurs. Om de functie Rijksbouwmeester creatiever en slagvaardiger te maken verhuist Rijksbouwmeester Coenen van het VROM-gebouw naar een atelier aan het Noordeinde, in de binnenstad van Den Haag. Rick van der Ploeg (staatssecretaris OCenW 1998-2002) omschrijft het als een ontwerpatelier, waar mensen continu aan het schetsen zijn ⁽¹⁾. Met deze nieuwe manier van werken hoopt Coenen de samenwerking tussen verschillende (rijks)opdrachtgevers te stimuleren en de opgaven te verbreden en verdiepen.

(1) Marc A. Visser, Ontwerpend aan Nederland. Constructing The Netherlands, 2006, 31.

Gouden Piramide

Vanaf 2003 wordt de Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap aangeduid als de Gouden Piramide. De gefragmenteerde opzet wordt losgelaten en er wordt - na een grondige evaluatie - gekozen voor een integrale aanpak. De prijs bestaat uit een trofee (een ontwerp van Studio Bau Winkel), een plaquette en een bedrag van 50.000 euro. De beste inzendingen worden beschreven en geïllustreerd in een publicatie en er wordt een documentaire gemaakt over de genomineerde opdrachtgevers en hun project. De Gouden Piramide wordt jaarlijk uitgereikt en gaat afwisselend over architectuur en gebiedsontwikkeling. Voor elke prijsronde wordt een nieuwe jury door de minister van VROM benoemd. Voorzitter is de Rijksbouwmeester (zonder stemrecht). Ieder jurylid vertegenwoordigt een specifieke invalshoek: opdrachtgeverschap, ontwerp, provinciaal/lokaal bestuur, vakkratiek en algemene journalistiek. Criteria voor de beoordeling zijn het ontwerp- en bouwproces en de uiteindelijke kwaliteit. Op de oproep in 2003 reageren 116 opdrachtgevers. Opvallend in de inzendingen is het grote aantal particuliere woonhuizen (38).

Winnaar 2003: Vereniging Natuurmonumenten, Uitkijktoren Fochteloëren, architect D.A. de Haan;

Winnaar 2004: Stadsdeel Westerpark, Cultuurpark Westerpark Amsterdam, Architecten: Gustafson Porter, Mecanoo, De Architectengroep, N2 Architecten, Braaksma & Roos.

Belvedere

In 1999 verschijnt ook de *Nota Belvedere* (OCenW, VROM, LNV en VenW) met als motto ‘behoud door ontwikkeling’. De wettelijke bescherming van monumenten wordt aangevuld met het streven om culturele identiteit een plek te geven in de ruimtelijke ordening. In verschillende rijksnota’s worden de ideeën uit de *Nota Belvedere* overgenomen. Zo zijn in de *Nota Ruimte* (2004) de waardevolle cultuurhistorische gebieden meegenomen bij de selectie van de twintig Nationale Landschappen en wordt aangegeven dat men meer gebruik wenst te maken van ontwerpende disciplines die cultuurhistorie als basis nemen ter inspiratie.

De uitvoering van de subsidieregeling Belvedere wordt tot 2002 uitgevoerd door het projectbureau Belvedere, daarna door het Stimuleringsfonds Architectuur. Met de regeling worden aanvragers uitgenodigd tot verdieping en verdere uitwerking van het Belvedere-gedachtegoed in de praktijk.

Vanaf 2009 is Belvedere in het rijksbeleid vervangen door de Modernisering Monumentenzorg (MoMo), die uiteindelijk heeft geleid tot verplichtingen voor cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening. De Rijksdienst Cultureel Erfgoed en de Stichting Erfgoed Nederland worden aanspreekpunt. Drie universiteiten krijgen in 2005 een leerstoel Belvedere: de Technische Universiteit Delft (Eric Luiten), de Vrije Universiteit Amsterdam (Jan Kolen) en Wageningen University & Research (André van der Zande). Reden: een stimulans geven aan geïntegreerd onderwijs en onderzoek op het gebied van cultuurhistorie, planning en ontwerp. De leerstoelen bestaan tot 2009.

STIMULEREN

Architectuur Lokaal

Architectuur Lokaal krijgt er een nieuwe taak bij. In 2003 richt Sybilla Dekker, minister VROM 2003-2006, het Informatiecentrum Eigen BOUW (ICEB) op ter ondersteuning van bouwers en gemeenten bij particulier opdrachtgeverschap. De regering wil dat een derde van de nieuwe woningen tussen 2005 en 2010 door de bewoners zelf is gebouwd. Vooral in gemeenten met een grote bouwopgave is het de bedoeling dat toekomstige bewoners zelf hun grond kunnen verwerven (vrije kavels) waarop zij naar eigen inzicht hun woning realiseren. Deze vorm van bouw (zelfbouw of particulier opdrachtgeverschap genoemd) vormt een alternatief voor de projectmatige seriebouw voor een anonieme markt. Deze visie van het kabinet op het wonen in de 21ste eeuw is neergelegd in de nota *Mensen, Wensen, Wonen* (VROM, 2000).

Het ICEB is een samenwerkingsverband tussen Architectuur Lokaal, de Vereniging Eigen Huis (VEH) en de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV). Architectuur Lokaal concentreert zich op het ontwikkelen van draagvlak en begrip voor goed opdrachtgeverschap bij publieke partijen, en voor de manier waarop gemeenten hiervoor een beleid kunnen ontwikkelen. Het beleidsplan 2001-2004 van Architectuur Lokaal draagt de naam: *Trait-d'Union*. De instelling onderhoudt al sinds haar ontstaan contacten met verwante Europese organisaties en verzorgt lezingen en uitwisselingen in het buitenland. In 2001 neemt de instelling het initiatief tot PANORAMA EUROPE, een internationaal uitwisselingsprogramma over architectuurbeleid en bouwcultuur. De eerste uitwisseling met Duitsland vindt plaats in 2002 onder de titel PANORAMA NL <D.

In het kielzog van het rijksbeleid ontwikkelen verscheidene provincies een 'eigen' culturele planologie. Zij haken hiermee in op de zogenaamde culturele planologie van Van der Ploeg: een nieuwe manier om de invloed van de monumentenzorg in de ruimtelijke ordening te vergroten. Gemeenschappelijk in de verschillende plannen is de ontwikkelingsgerichte benadering waarbij de identiteit van een plek als inspiratie dient.

De provincie Zuid-Holland stelt in 2001 in samenwerking met Architectuur Lokaal het meerjarige actieprogramma 'Op geest en grond' op, dat is gericht op het scheppen van draagvlak in de regio (via openbaar debat) en op het stimuleren van concrete initiatieven. Hoe kan een culturele inbreng in de ruimtelijke ontwikkelingen leiden tot extra kwaliteit? Gemeenten en instellingen kunnen in het kader van het programma projectvoorstellen doen en deze realiseren met een bijdrage van de provincie. Het programma loopt tot en met 2004.

Spontaan publiek gebouw van paraplu's, bedoeld voor diverse bijeenkomsten: Bucky Bar, DUS architects, Rotterdam, 2008. Opdrachtgever: NAI / Studio for Unsolicited Architecture.

DUS: "Een levensgrote maquette die het gedachtegoed van Buckminster Fuller test. Kan het minimaal gebruik van materiaal en energie in geodetische koepels leiden tot een duurzamere toekomst?"

© DUS architects

Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst

Vanaf 2000 reikt het Fonds BKVB de *Benno Prem-selaprijs* uit aan een persoon die een stimulerende en inspirerende rol heeft gespeeld voor meerdere generaties kunstenaars, vormgevers of architecten. De *Prijs voor de Kunstkritiek* wordt ingesteld vanaf 2004. Beide prijzen zijn opgeheven in 2012.

Hans Vermeulen en Martine de Wit ontvangen in 2004 een startstipendium voor het opzetten van DUS. “Dit bood meer ruimte om ons credo *design by doing* in de praktijk te brengen en zo aan ons bureau manifest te bouwen”, aldus Hans Vermeulen, Martine de Wit en Hedwig Heinsman, founders DUS architects.⁽²⁾

De Bucky Bar, gebouwd voor het NAI, adresseerde bouwregelgeving, community building en duurzaamheidsvraagstukken. Jaren later leidde deze aanpak tot het zelf ontwikkelen van een XL 3D printer, 3D print biomateriaal, ontwerp software en het organiseren van een eco-systeem van internationale bouwpartners waarmee duurzame en adaptieve gebouwonderdelen worden geproduceerd. “Zo stond het startstipendium dus mede aan de wieg van ons inmiddels 20 man grote bedrijf, waar design, technologische innovatie en community development samengaan”, aldus DUS.⁽³⁾

Lex ter Braak is directeur van het Fonds BKVB tussen 2000 en 2011.

(2 & 3) Interview DUS in het kader van de tentoonstelling ‘Rijk aan Ontwerpkraft’ in 2016.

Wat is een startstipendium?

Een startstipendium stelt beginnende kunstenaars in staat hun werk verder te ontwikkelen. Met het startstipendium kunnen zij zich op de artistieke en zakelijke ontplooiing van hun werk richten. Ontvangers van een startstipendium kunnen in principe met de subsidie doen wat zij voor de start van hun beroepspraktijk belangrijk achten. De subsidie kan gebruikt worden voor de kosten van levensonderhoud en voor beroepskosten zoals materiaal en de huur van een werkruimte. Ook kan het besteed worden aan het verrichten van onderzoek, het deelnemen aan tentoonstellingen en manifestaties in binnen- en buitenland, het uitvoeren van projecten of een werkperiode in het buitenland. Een startstipendium kan maximaal twee keer worden toegekend aan één persoon.

Nederlands Architectuurinstituut

Om aandacht aan het particulier opdrachtgeverschap te schenken organiseert het NAI in 2001 de manifestatie 'Heilige Huisjes, bewoners als opdrachtgever'. De manifestatie bestaat onder andere uit een woonmarkt (in de Grote Zaal) waar particulieren die een eigen huis willen laten bouwen zich kunnen oriënteren op een architect en een kavel.

Op de markt staan vijftig architectenbureaus en de gemeenten Almere, Amsterdam, Leeuwarden, Rotterdam, Schiedam en Zoetermeer. In de gelijknamige publicatie zijn 28 zeer verschillende voorbeelden van zelfbouwers gedocumenteerd.

Het NAI stelt in 2001 het Rijksmonument Huis Sonneveld open voor publiek. De vrijstaande villa (1933), ontworpen door architectenbureau Brinkman en Van der Vlugt, is een van de best bewaard gebleven woonhuizen in de stijl van het Nieuwe Bouwen. De villa is in opdracht van Albertus Sonneveld, een van de directeurs van de Van Nelle-fabriek, gebouwd. Het interieur is teruggebracht naar de staat van oplevering in 1933. Het reconstrueren, verrijken en toegankelijk maken van dit totaalconcept van kunst, interieur en architectuur is een duidelijke keuze voor een integrale benadering van ontwerpdisciplines en geschiedschrijving.

Aaron Betsky leidt het NAI tussen 2001 en 2006.

Stimuleringsfonds voor Architectuur

De vele architectuurcentra die vanaf de oprichting van het Stimuleringsfonds voor Architectuur zijn ondersteund, fungeren als platform voor het debat over de stad en vervullen een actieve rol bij het betrekken van zowel professionals als burgers bij het lokale architectuurbeleid. In 2007 publiceert het fonds de publicatie *ArchitectuurcentraAL*, een overzicht van alle centra en hun activiteiten op het gebied van ontwerp en opdrachtgeverschap. In 2001 ondersteunt het SfA *De grootste architect van Nederland: Hugh Aart Maaskant*, een documentaire van filmer/architect Jord den Hollander. De film gaat in première tijdens de opening van het Architectuur Filmfestival Rotterdam. In 2003 verschijnt de publicatie *Hugh Maaskant. Architect van de vooruitgang*; de handelseditie van het proefschrift van Michelle Provoost.

Tussen 2002-2016 vervult Janny Rodermond de functie van directeur.

Rotterdam-Maaskantprijs

Maaskant is architect van onder andere het Groothandelsgebouw in Rotterdam, het Johnson Wax gebouw in Mijdrecht en het Provinciehuis in Den Bosch. In 1976 stelt Maaskant (1907-1977), met het vermogen dat hij heeft vergaard, de Rotterdam-Maaskantprijs in; een oeuvreprijs bestaande uit een oorkonde en een geldbedrag (25.000 euro), die om de twee jaar wordt uitgereikt aan personen die "een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de culturele beleving van architectuur of landschapsinrichting door hierover te publiceren, te doceren of andere stimulerende en sturende werkzaamheden uit te voeren".

De prijs is onder meer uitgereikt aan Michelle Provoost, architectuurhistoricus (2020), Tracy Metz, auteur en presentator (2016), tuin- en landschapontwerper Piet Oudolf (2014), stadssocioloog Arnold Reijndorp (2012), hoogleraar architectuur- en stedenbouwgeschiedenis Auke van der Woud (2010), wethouder Ruimtelijke Ordening Almere Adri Duivesteijn (2008), architect Carel Weeber (2006), landschapsarchitect Dirk Sijmons (2002), Maarten Kloos, directeur ARCAM (lokaal architectuurcentrum Amsterdam (2000), studentengEZelschap Stylos (1998), stedenbouwkundige Riek Bakker (1994) en Ypke Gietema, wethouder Ruimtelijke Ordening Groningen (1992).

Eerste lichting deelnemers Het Experiment. © Atelier Rijksbouwmeester

OPLEIDEN

Met de voeten in de klei

De praktijkopleiding PAS wordt in 2000 opgeheven. De opleiding sluit onvoldoende aan bij de behoeften van de deelnemers en de beroepspraktijk.

Rijksbouwmeester Coenen doet een nieuwe poging om beroepservaring als inschrijvingseis voor het Architectenregister te introduceren. Hij start in 2003 Het Experiment Beroepservaring Jonge Architecten. Het Experiment is een tweejarig programma dat een aanvulling is op de reguliere opleidingen. De deelnemers doen onder begeleiding van een mentor gedurende twee jaar beroepservaring op in alle noodzakelijke facetten van het vak. Het Experiment wordt georganiseerd vanuit het Atelier Rijksbouwmeester.

Vanaf 2001 organiseert de Stichting Archiprix tweejaarlijks de Archiprix International, waaraan alle hogere ontwerpopleidingen ter wereld mee kunnen doen. Elke ronde vindt plaats in een ander land. De ingediende plannen worden ter beoordeling voorgelegd aan een internationale jury.

Door de belangstelling die dit initiatief over de hele wereld trekt, blijkt de internationale aandacht voor het Nederlandse ontwerp onderwijs toe te nemen. Verscheidene deelnemers strijken neer in Nederland om er verder te studeren en/of te werken. De deelname groeit van 145 in 2001 tot ruim 351 opleidingen in 2015.⁽⁴⁾

(4) Archiprix, Beleidsplan 2017-2020, 2016.

Winnaars Archiprix

2001: Angie Abbink, Marten de Jong, Gert Anninga, Hans van Loon, Eddy Verbeek, Marco Visser, Hanneke van Wel; 2002: Harm Timmermans, Rob Willemse, William Veerbeek, Ingeborg Thorat; 2003: Maarten Terryn, Daniel Casas Valle, Pim Pompen, Peter Masselink, Hiske Wegman, Delano Richardson, Piotr Poniatowski, Yuri Werner; 2004: Mark van Beest, Robert Verrijt, Ronald Rietveld.

INTERNATIONALISERING

Op initiatief van Kristin Feireiss, directeur van het NAI, wordt in 2001 de Internationale Architectuur Biennale Rotterdam (IABR) opgericht. De IABR is een tweejaarlijkse internationale manifestatie die zich vooral richt op de toekomst van de stad. Anders dan bijvoorbeeld de Architectuur Biennale van Venetië is de IABR een thematisch gerichte onderzoeksbiennale die iedere aflevering een kwestie aan de orde stelt met als uitgangspunt de (Nederlandse) actuele praktijk in een internationale context.

De Stichting IABR is verantwoordelijk voor de organisatie en de uitvoering van het programma. Samenwerking met verschillende overheden moet leiden tot innovatie. Voor iedere editie wordt een curator, of een team van curatoren, benoemd.

Koningin Beatrix opent op 7 mei 2003 de eerste IABR: *Mobility: A Room with a View* in het NAI. De biennale, waarvan Francine Houben (Mecanoo) curator is, staat geheel in het teken van het thema Mobiliteit.

George Brugmans is sinds 2004 algemeen directeur en sinds 2014 bestuurder-directeur van de IABR.

Het Stimuleringsfonds Architectuur krijgt in periode 2003-2009 de zorg over de zogenaamde HGIS-regeling voor architectuur; onderdeel van internationaal cultuurbeleid van de ministeries OCW en Buitenlandse Zaken, bedoeld voor uitvoering internationale projecten. De HGIS-cultuurmiddelen (Homogene Groep Internationale Samenwerking) bestaan al sinds 1997. Het betreft de bundeling van de uitgaven van de verschillende ministeries op het gebied van het buitenlands beleid. Cultuur is onderdeel van dit beleid, maar vanaf 1999 heerst het idee dat cultuur een zelfstandige pijler moet zijn.⁽⁵⁾

De versterking van de culturele uitwisseling is een belangrijk onderdeel in het rijksbeleid. Tot 1999 gaat het vooral om promotie, te denken aan manifestaties zoals het Peter de Grote-jaar, en wordt er samengewerkt op basis van culturele verdragen. Vanaf 1999 kan de Nederlandse kunstsector ook zelf ideeën aandragen voor financiële ondersteuning. Het internationaal cultuurbeleid wordt vanaf dan gecoördineerd door de Stichting Internationale Culturele Activiteiten (SICA). Deze stichting staat tussen de ministeries van OCW en Buitenlandse Zaken in.

(5) Raad voor Cultuur, ADVIES: HGIS-Cultuurbeleid en de Culturele functie op de posten, 21 oktober 1999, 2.

Opening IABR:
koningin Beatrix en
Francine Houben.
© Rob 't Hart

Bunker 599 - onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie © Jeroen Bosch

2005-2008
ACTIEPROGRAMMA
RUIMTE EN
CULTUUR -
ARCHITECTUUR- EN
BELVEDERE BELEID
Behoud door ontwikkeling

BEHOUD DOOR ONTWIKKELING

De nota wordt een actieprogramma, de focus wordt verbreed met erfgoed en de Grote Projecten worden vervangen door voorbeeldprojecten, waaronder een aantal Grote Projecten - het Rijksmuseum, de Nieuwe Hollandse Waterlinie, het routeontwerp en bedrijventerreinen - worden geschaard. Andere voorbeeldprojecten zijn de ambassadegebouwen, de defensieterreinen die worden afgestoten, de Afsluitdijk, de Limes, het Groene Hart, de naoorlogse stad, de wateropgave en het Werelderfgoed. De Rijksbouwmeester wordt vanaf 2005 bijgestaan door het College van Rijksadviseurs, functionerend als een onafhankelijk adviescollege voor nationale opgaven en rijksprojecten. Ontwerpend onderzoek, onder meer naar de functie en vormgeving van schoolgebouwen, wordt belangrijk. Het actieprogramma krijgt brede politieke steun. Zeven ministeries ondertekenen de nota. Naast OCW, VROM, LNV en VenW, nu ook Economische Zaken (EZ), Defensie en Buitenlandse Zaken.

Actieprogramma
Ruimte en Cultuur
 Architectuur- en Belvederebeleid
 2005 — 2008

(1) Interview Mels Crouwel, in Harm Tilman, 'De Rijksbouwmeester is de constante factor die het overzicht behoud', *de Architect*, 2004 (nr. 35).

(2) Mels Crouwel in *NRC Handelsblad*, 4 februari 2007.

Het Atelier Rijksbouwmeester heeft inmiddels Noordeinde verlaten. Het behoudt zijn naam 'Atelier Rijksbouwmeester' maar heeft een herkenbare plek en een eigen voordeur in het VROM-gebouw gekregen. Ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van de Rijksbouwmeester in 2006 markeert het kunstenaarsduo Zeger Reyers en Pietertje van Splunter (BROOS) het VROM-gebouw met 'zwarte stippen'. Dit tijdelijk kunstwerk symboliseert het waakzame oog van de Rijksbouwmeester. © Martin Zwaan

BOUWEN

Volgens Mels Crouwel (Rijksbouwmeester 2004-2008) moet er hernieuwde aandacht komen voor de vakinhoud, het integrale ontwerp en de kwaliteitsborging bij publiek-private samenwerking. “De ruimtelijke inrichting van Nederland moet een publieke zaak blijven, waarbinnen de centrale overheid een belangrijke rol moet blijven spelen, ook als voorbeeldige en ambitieuze opdrachtgever. Een eigenzinnig architectuurbeleid is daarbij van groot belang. Het bepaalt het succes van de Nederlandse architectuur, omdat die herkenbaar en zelfverzekerd is.”⁽¹⁾ Een strikt economische benadering van de ruimtelijke ordening is “armoedig” volgens Crouwel. “De ruimtelijke inrichting van Nederland is ook een cultuurgoed.”⁽²⁾ Het ontbreekt de rijksoverheid aan een visie op hoe Nederland er in 2030 uit moet zien. De verantwoordelijkheid van de uitvoering van het ruimtelijk beleid komt vooral te liggen bij decentrale overheden en private partijen, getuige de *Nota Ruimte* (2004): ‘decentraal wat kan, centraal wat moet’.

College van Rijksadviseurs

Het streven naar integrale planvorming wordt belichaamd door het College van Rijksadviseurs (CRa). Dirk Sijmons, Jan Brouwer en Fons Asselbergs worden respectievelijk benoemd als Rijksadviseur voor het Landschap, Rijksadviseur voor de Infrastructuur en Rijksadviseur voor het Cultureel Erfgoed. De adviseurs hebben een directe relatie met het departement dat de adviseur benoemt en betaalt (LNV, VenW en OCW). Het college adviseert zowel het eigen ministerie als het kabinet. Rijksbouwmeester Crouwel treedt binnen het College van Rijksadviseurs op als primus inter pares: de eerste onder zijn gelijken.

Het CRa houdt in 2006, in *A2008+*, *Advies over het architectuurbeleid na 2008*, een pleidooi voor een duidelijke visie en ambitie van het Rijk over ruimtelijke kwaliteit; om ruimtelijke ingrepen te benoemen als culturele opgave en te zoeken naar zorgvuldige integrale oplossingen.

In 2006 adviseert het CRa ook over het plaatsingsbeleid van windmolens in Nederland: *Windturbines in het Nederlandse landschap – Advies / Achtergronden / Visies*. Het plaatsen is integraal gezien, waarbij windmolens kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van het landschap. Gepleit wordt voor een nationaal plan voor windenergie. In het onderdeel ‘Visies’ geven vijf ontwerpers (MVRDV, NL Architects, stedenbouwkundige Ton Matton, Paul van Beek Landschappen BNT en de beeldend kunstenaar Hans van Houwelingen) hun visie op de problematiek. Het advies wordt op 15 juni 2007 uitgereikt aan drie ministers (Maria van der Hoeven (EZ), Jacqueline Cramer (VROM) en Gerda Verburg (LNV)) die in de Ridderzaal spreken over een verdubbeling van de hoeveelheid windenergie op land en een forse uitbreiding ervan bepleiten.

*De visie
wwwindmills
van NL Architects,
een herinterpretatie
van het proces van
opschaling, levert een
mast op met meerdere
turbines. © NL
Architects*

In 2003 besluit minister Zalm van Financiën een pps te starten voor renovatie van ‘zijn kantoren’ aan de Korte Voorhout. De renovatie van het ministerie van Financiën (2004-2008) is het eerste rijksgebouw dat wordt uitgevoerd via een DBFMO-contract: Design, Build, Finance, Maintain en Operate. Het Rijk besteedt zijn rol als opdrachtgever volledig uit aan de markt. Ontwerp, bouw, financiering, onderhoud en exploitatie worden om kosten te besparen als één geheel voor een periode van 25 jaar na oplevering aanbesteed aan een private partij. Het consortium Safire, een team met onder meer een ontwikkelaar, aannemers, investeerder en Meyer en Van Schooten Architecten voert de renovatie/ verbouwing uit. Rijksbouwmeester Crouwel begeleidt het project.

Steunpunt Routeontwerp

Het routeontwerp, een van de voorbeeldprojecten uit het *Actieprogramma Ruimte en Cultuur* en een vervolg op het Grote Project Routeontwerp A12, moet samenhang en continuïteit in wegarchitectuur aanbrengen en de herkenbaarheid en het karakter van de snelwgomgeving vergroten. In 2005 wordt het interdepartementaal steunpunt Routeontwerp opgericht. Dit steunpunt, dat onderdak krijgt bij het Atelier Rijksbouwmeester,

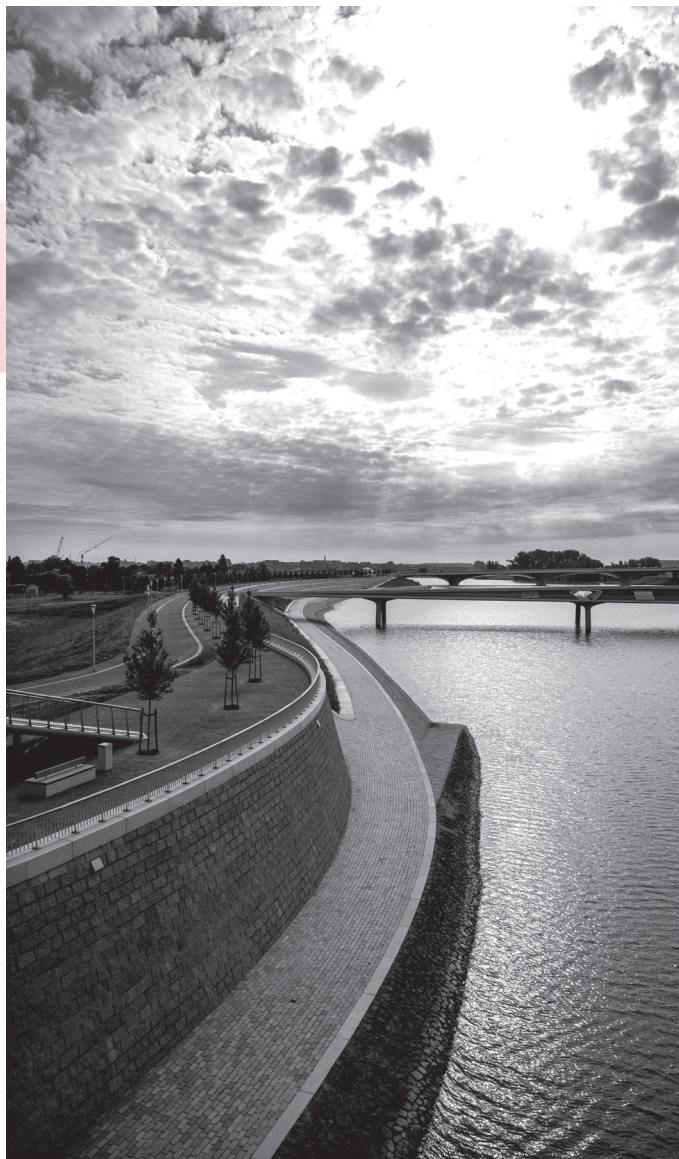
is een kenniscentrum op het gebied van integraal en interdepartementaal werken aan mobiliteitsopgaven. In 2008 gaat het over in het Steunpunt gebiedsgericht werken, onder leiding van Rijkswaterstaat.

In 2007 start Ruimte voor de Rivier: een programma om oplossingen aan te dragen voor het voorkomen van overstromingen, die tevens de ruimtelijke kwaliteit van het gebied versterken. De traditionele aanpak van dijkverhogingen wordt vervangen door een aanpak die meer ruimte geeft aan het water (nevengeulen en overloopgebieden). Veiligheid wordt verbonden met natuurontwikkeling, recreatievoorzieningen, landschapsvorming en verstedelijking. Provincies, gemeenten, waterschappen en Rijkswaterstaat voeren het programma, bestaande uit 34 deelprojecten, uit. Vanaf het begin is een kwaliteitsteam betrokken. Het 'Q-team' dat bestaat uit vijf onafhankelijke deskundigen, waaronder de Rijksadviseur voor het Landschap, speelt een belangrijke rol in de kwaliteitsborging. Het team maakt zelf geen plannen maar geeft gevraagd en ongevraagd advies.

Het meest complexe project binnen het programma Ruimte voor de Rivier is Ruimte voor de Waal.

Door het verleggen van de dijk en het graven van een nevengeul (waterhuiskundige maatregelen) is een langgerekt eiland in de Waal ontstaan; een rivierpark dat door middel van drie bruggen - twee nieuwe bruggen en een verlenging van de Waalbrug - is verbonden met Nijmegen-Noord. Een 1.600 meter lange kademuur, afgewerkt als schuine kade, vormt samen met de groene kade aan de oostkant de nieuwe waterkering. Het project is een samenwerking tussen de gemeente Nijmegen, de provincie Gelderland, het waterschap Rivierenland en Rijkswaterstaat. Ontwerpers: Ontwerpteam Gemeente Nijmegen; Geert de Vries, Jan Brouwer, Mathieu Schouten i.s.m. bureau Stroming, HNS-landschapsarchitecten, NP-Bridging, Zwarts en Jansma architecten, Next architecten, Arjan Karssen en Thijs Asselbergs, RoyalHaskoningDHV.

© Werry Crone

Gouden Piramide

De gemeente Enschede wint in 2007 de Gouden Piramide voor de wederopbouw en herstructurering van Roombeek, de wijk die op 13 mei 2000 door een vuurwerkramp werd getroffen. De jury oordeelt: “zelden werd er bij het opbouwen van een wijk stedenbouwkundig zo veel geprobeerd. Alles begon met het instellen van een daadkrachtig projectbureau, direct in de wijk. Vervolgens werd een veelheid aan ideeën tot ontwikkeling gebracht: de introductie van verschillende vormen van particulier opdrachtgeverschap, de openbare ruimte kreeg een centrale plaats, een geraffineerd systeem van beeldregie werd ontwikkeld, er werd plaats gemaakt voor belangwekkende architectuur en de ‘inweaving’ van nieuwe culturele voorzieningen.”⁽³⁾

Winnaar 2005: Gemeenten Winschoten, Scheemda, Reiderland, provincie Groningen, Ballast-Nedam, BAM Vastgoed en Geveke Bouw, De Blauwe Stad Groningen, De Zwarte Hond, Inraplus / DHV;

Winnaar 2006: Edwin Oostmeijer Projectontwikkeling bv, Het Bolwerk Utrecht, AWG Architecten, Veenbos en Bosch landschapsarchitecten;

Winnaar 2008: Stichting Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid met het gelijknamige project in Hilversum, Neutelings Riedijk Architecten.

STIMULEREN

Architectuur Lokaal

In 2006 vindt de vierde editie plaats van de reeks landelijke manifestaties over publiek opdrachtgeverschap voor nieuwe gemeenteraadsleden en wethouders: *BOOST! Impuls voor publiek opdrachtgeverschap*. 450 opdrachtgevers uit het hele land komen bijeen om te discussiëren over opdrachtgeverschap en samenwerking tussen publieke en private partijen. Gespreksleider Felix Rottenberg (voorzitter Architectuur Lokaal) concludeert dat hoeveel we in Nederland ook bouwen, we nog steeds de kunst niet verstaan om er samen het beste van te maken. “Een blauwdruk voor een goed proces is niet te geven, maar succes hoeft niet zoals nu een toevalstreffer te blijven. We weten inmiddels dat het geen goed idee is om in de startfase haast te maken. Er is tijd nodig voor een goede voorbereiding. Pas dán is het mogelijk een goed beeld te krijgen van de opgave, de betrokkenen en de mogelijke oplossingen. De investering in deze fase verdient zich terug in een snelle uitvoering en in de kwaliteit van het resultaat.”⁽⁴⁾ In datzelfde jaar organiseert Architectuur Lokaal een studiereis voor de gemeente Almere naar deze stad, waar Adri Duivesteijn is benoemd als wethouder; hij ziet mogelijkheden om in Almere nieuwe wijken te ontwikkelen in samenwerking met bewoners. Voor Vestia organiseert Architectuur Lokaal in 2007 een prijsvraag voor verbetering van de koppen van het gebouw De Peperklip in Rotterdam. De prijsvraag verloopt volgens de handleiding *Kompas* die het Steunpunt Architectuuropdrachten & Ontwerpwedstrijden van Architectuur Lokaal ontwikkelde ter verbetering van architectenselecties. Carel Weeber, architect van De Peperklip (1982), is voorzitter van de jury. Het winnende plan van Ilse Bakker is uitgevoerd.

(3) Ton Idsinga, Ingrid Oosterheerd (samenstelling), *Gouden Piramide 2007 Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap, De compositie van Nederland, Rotterdam 2007*, 62.

(4) *Architectuur Lokaal, BOOST! Impuls voor publiek opdrachtgeverschap, herfst 2006* | # 55, 5.

Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst

Elke drie jaar organiseert het Fonds BKVB studiereizen voor zowel architecten als stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten, interieurarchitecten en voor beschouwers, vormgevers en beeldend kunstenaars die een bijdrage leveren aan de inrichting van en de theorievorming over de publieke ruimte. Onder de titel 'Power of Place. Een zoektocht naar de betekenis van landschap en openbare ruimte in Amerika' gaat de studiereis in 2007 naar de Verenigde Staten. Uitgangspunt voor deze achtste studiereis is de bestudering van het landschap en de stedenbouw op drie niveaus: het stadspark als sociale en multiculturele ruimte in de verdichte stad, de veranderende groengebieden aan de randen van de stad en het grootschalige, omringende landschappelijk gebied als opgave van behoud, beheer en ontwerp. De reis van New York naar Arizona via onder andere de Hudson River Valley, Washington, Virginia en Chicago voert langs stadsparken, (burger)initiatieven in de openbare ruimte, hergebruik van industrieel erfgoed, cultuurlandschappen, nationale parken, memorial landscapes, utopische suburbia, meta-landschappen, etc. Onderweg vinden ontmoetingen plaats met verschillende specialisten op het gebied van landschapsarchitectuur en openbare ruimte. Lex ter Braak en Anne Hoogewoning organiseren vanuit het fonds de reis, de inhoudelijke begeleiding is in handen van landschapshistoricus Erik A. de Jong en sociaal geograaf/parkhistoricus Hanneke Schreiber.

De publicatie *Bladeren door het Amerikaanse landschap* (NAi Uitgevers, 2009) vormt de neerslag van de studiereis, met essays van de deelnemers en van enkele Amerikaanse landschapsonderzoekers. Deze publicatie, vormgegeven door Irma Boom, krijgt het predikaat Best Verzorgde Boeken 2009.

Het Fonds BKVB organiseerde in samenwerking met het NAi studiereizen naar Japan (1992), Los Angeles (1994), grote infrastructurele projecten in Noordwest-Europa (1995) en metropolen in Zuidoost-Azië (1997); daarna met anderen naar Denemarken, Zweden en Finland (1999), India (2001), Midden- en Oost-Europa (2004) en de Balkan, Marseille, Noord-Engeland en de Baskische regio (2010).

Nederlands Architectuurinstituut

Het NAi toont in 2007-2008, zowel in het NAi Rotterdam als in het NAi Maastricht, een grote overzichtstentoonstelling van de negentiende-eeuwse architect P.J.H. Cuypers: Cuypers. Architectuur met een missie. De architect Cuypers staat in Nederland bekend om projecten als het Rijksmuseum Amsterdam (1876-1885) en het Centraal Station Amsterdam (1882-1889), maar ook om zijn enorme hoeveelheid kerken, vooral in het zuiden van het land. Uit het omvangrijke archief van Cuypers, in beheer van het NAi, blijkt zijn invloed niet alleen als architect maar ook als (rijks)adviseur, jurylid, projectontwikkelaar en verzamelaar. Het NAi Maastricht (NAi M), een onderdeel van het NAi, is gericht op de Euregio en Europa. Sinds april 2009 functioneert de vestiging van het NAi in Maastricht als een zelfstandig instituut onder de naam NAi M/Bureau Europa.

Stimuleringsfonds voor Architectuur

Volgens het *Actieprogramma Ruimte en Cultuur* vervult het Stimuleringsfonds voor de Architectuur “een fundamentele functie in het Nederlands architectuurbestel”.⁽⁵⁾

In het project Zandstad, een samenwerking van het SfA, de Vrije Universiteit Amsterdam en Nederlandse en Vlaamse ontwerpopleidingen, is een toekomstvisie ontwikkeld voor de zandgronden in Oost-Brabant. Een website ontwikkeld door LUST speelt een belangrijke rol in het overdragen van de kennis en de praktische omgang met het ‘verleden landschap’.

13 mei 2008: De brand in het faculteitsgebouw Bouwkunde van de TU Delft (een ontwerp van het architectenbureau Van den Broek en Bakema, 1970) beschadigt het gebouw zodanig dat het wordt gesloopt.

OPLEIDEN

Verzelfstandiging Het Experiment

Minister Dekker (VROM) wil de WAT als kwaliteitsinstrument behouden om in Europa mee te kunnen blijven doen. Het eerdere voornemen van staatssecretaris Remkes wordt in de ijskast gezet. Rijksbouwmeester Crouwel bereidt in 2006 het wetsvoorstel WAT voor. Centraal hierin staan de introductie van een tweejarige beroepservaringsperiode en de bij- en nascholing voor de vier disciplines (architectuur, stedenbouw, landschap en interieur). Alle onderwijsinstellingen, de beroepsorganisaties en Bureau Architectenregister worden betrokken. Het Experiment wordt in 2006 verzelfstandigd in de Stichting Beroepservaring Jonge Architecten en Stedebouwkundigen, waarvan Jo Coenen de eerste voorzitter wordt. De Stichting start het tweede Experiment.

Winnaars Archiprix

2005: Furkan Kose, Theo Reitsema, Petra van de Ven. 2006: Seth de Rooij, Jan Hendrik Bos, Boris Hocks, Bas van Vlaenderen. 2007: Jochem Heijmans, Max Rink, Francisco Adão da Fonseca, Saša Radenović, Marjolijn Guldemond, Francesco Marullo, Ivonne de Nood. 2008: Ruud Smeelen, Sander Lap, Anne Seghers, Shany Barath, Gary Freedman, Iwan Westerveen.

⁽⁵⁾ Ministeries Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, Landbouw, Natuur en Visserij, Verkeer en Waterstaat, Economische Zaken, Defensie en Buitenlandse Zaken, 2004, 70.

INTERNATIONALISERING

De IABR richt zich in 2005 op de relatie tussen water en stedenbouw tegen de achtergrond van de te verwachten gevolgen van de klimaatverandering. Adriaan Geuze is curator van deze IABR *De Zonvloed*.

In 2007 is het Berlage Instituut verantwoordelijk voor de inhoud. Deze derde IABR, *Power*, onderzoekt de krachten achter de productie van de hedendaagse stad en stelt de vraag welke tegenkrachten ontwerpers kunnen ontwikkelen.

Happy

In 2010 vindt de wereldexpo in Shanghai, met als motto 'Better City, Better Life', plaats. Het ministerie van EZ is verantwoordelijk voor het Nederlands paviljoen. Via een besloten prijsvraag met een beoordelingscommissie onder voorzitterschap van Rijksbouwmeester Crouwel valt in 2007 de keuze op John Körmeling's Happy Street. Happy Street is een rode loper met twintig witte 'huisjes' - iconen van de Nederlandse architectuur waaronder het Rietveld Schröderhuis en de Van Nelle-fabriek - die aan het einde wordt bekroond met een knalgele vip-ruimte.

© Peter Cox

Visitekaartjes voor Nederland

Midden jaren negentig start het ministerie van Buitenlandse Zaken een bouwprogramma (verbouwingen en nieuwbouw) voor ambassadegebouwen en residenties. In het programma wordt het belang van ambassades als 'het visitekaartje van Nederland' benadrukt: een kans om de Nederlandse cultuur in te zetten als exportproduct.

Architectuur wordt gezien als een belangrijke exponent van representatie. Verbouwingen en nieuwbouw worden opgevat als integrale opgaven: ze omvatten het exterieur, het interieur, de tuin en het omliggende landschap, kunst en design.

De Nederlandse ambassade in Addis Abeba, Ethiopië (2006) ontvangt in de 2007 de Aga Kahn Award voor architectuur. Dit is een driejaarlijkse prijs voor projecten die zich onderscheiden op het gebied van architectuur, restauratie en landschap in de islamitische wereld. De prijs, in 1977 ingesteld door Zijne Hoogheid de Aga Khan, wordt uitgereikt aan de Nederlandse architecten Dick van Gameren en Bjarne Mastenbroek samen met de architecten van ABBA Architects uit Ethiopië. © Christian Richters

Gestreefd wordt naar het uitdragen van het nationale cultuurgoed en respect hebben voor de lokale context. Voor de bouw wordt samenwerkt met lokale partijen.

Maxime Verhagen, minister van Buitenlandse Zaken 2007-2010: “De ambassade is altijd met zorg functioneel vormgegeven, met vaak originele elementen in architectuur en inrichting. Het Nederlandse gevoel dat onze ambassadegebouwen oproepen, laat zich volgens mij het beste omschrijven als balans tussen ordening en creativiteit met een likje humor en durf.”⁽⁶⁾

Tussen 2000 en 2005 zijn er verschillende nieuwe ambassadegebouwen en residenties gerealiseerd, onder andere in Kiev (AtelierPro), Dakar (de ArchitectenCie), Caïro (Teun Koolhaas), Berlijn (Rem Koolhaas), Maputo (Claus en Kaan), Warschau (Erick van Egeraat), Bangkok (Hubert-Jan Henket) en Beijing (Dirk-Jan Postel).

(6) Sander Grip, Ver bouwen. De huisvesting van de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging, 2009, 6. De publicatie is ondersteund vanuit Actieprogramma Ruimte en Cultuur.

Syb Groeneveld

Het stimuleren van experimenten en innovatief denken

Syb Groeneveld is sinds september 2016 directeur-bestuurder van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, de opvolger van het Stimuleringsfonds voor Architectuur. Groeneveld is geïnteresseerd in innovatie van het publieke domein; zo werkte hij bij denktank Kennisland aan de introductie van de Creative Commons licenties en zette hij een regeling voor digitale pioniers op internet op. Later, als begeleider van de masterclass Sandberg@mediafonds, onderzocht hij de mogelijkheden van interdisciplinair werken en het aanjagen van experiment. Via de diverse subsidieregelingen van het Stimuleringsfonds wil Groeneveld makers vrije ruimte geven, om ook vanuit andere perspectieven naar opgaven te kunnen kijken. In het speelveld van de architectuur mist hij een creative producer, iemand die het ontwerp met de werkelijkheid, de toekomst van de leefomgeving verbindt.

Bundelen disciplines

Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie ontstaat in 2012 na een reorganisatie van de fondsenstructuur door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Architectuur wordt vanaf nu geschaard onder de noemer 'Creatieve Industrie'. Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie werkt voortaan aan de verbetering van de ontwerp kwaliteit van architectuur, vormgeving en digitale cultuur. Het samenwerken van verschillende beroepsgroepen biedt nieuwe inzichten, aldus Groeneveld, die onder meer werkzaam was bij het Mediafonds, het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid en Kennisland. Naast de subsidies voor de afzonderlijke vakgebieden verstrekt het fonds daarom ook ondersteuning aan interdisciplinaire projecten. Het fonds wil volgens Groeneveld via diverse subsidiemogelijkheden - zoals de regelingen voor architectuur, vormgeving, digitale cultuur, talentontwikkeling en internationalisering, activiteitenprogramma's en de open oproepen - de integrale samenwerking bevorderen, kennisdelen en inspireren. Via de regelingen worden jaarlijks zo'n 2000 voorstellen uit de creatieve industrie ingediend die het fonds vervolgens door onafhankelijke adviescommissies laat beoordelen. Via programma's waaronder een aantal vanuit het architectuurbeleid, is het fonds als een van de uitvoeringpartners verantwoordelijk voor het stimuleren van internationale, regionale en lokale initiatieven. Open oproepen worden ingezet om vanuit een integrale ontwerpbenadering opgaven te onderzoeken en de ruimtelijke kwaliteit van Nederland te verbeteren. Het Stimuleringsfonds wordt ondersteund door het ministerie van OCW, aangevuld met budget vanuit Buitenlandse Zaken voor internationalisering en vanuit Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties voor het *Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp*.

Creative producers

Nederland is met een dergelijke culturele organisatie voor het financieren en stimuleren van de creatieve industrie volgens Groeneveld tamelijk uniek. Hij kent los van de Britse *Design Council* geen vergelijkbare instituten in het buitenland. De grootste winst van de afgelopen periode is de aandacht die er tegenwoordig is voor de inzet van ontwerpkracht bij maatschappelijke opgaven, aldus Groeneveld. Het gaat bij de grote opgaven waar Nederland voor staat met betrekking tot bijvoorbeeld huisvesting en de energietransitie naar zijn mening om het combineren van kwaliteit van de leefomgeving en de schaarste van ruimte. "Hiervoor zijn ontwerpers nodig omdat zij verbindingskracht en verbeeldingskracht hebben; creativiteit en kennis combineren met een analyse én daardoor in staat zijn nieuwe perspectieven te geven." In plaats van een nieuwe minister voor Wonen, stelt Groeneveld dat hij liever een minister van Ruimte ziet komen. Groeneveld kiest bewust voor ruimte als in *Space* en *Spatial Planning* om zo aan te tonen dat het om veel bredere opgaven gaat, waarvan de impact niet alleen de ruimtelijke ordening betreft. Een integrale aanpak en innovatieve experimentele denkwijze zijn hierbij van belang, aldus Groeneveld.

Wat hij mist zijn creative producers, “producenten zoals die ook in de filmwereld bestaan en welke de taak hebben ontwerp en uitvoering, maatschappelijke ontwikkelingen en haalbaarheid te verbinden”. Als voorbeeld van creative producers noemt Groeneveld de Rijksbouwmeester, maar ook sommige progressieve wethouders die in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw zo’n rol hebben vervuld, aldus Groeneveld. “Het kunnen ontwerpers zijn, maar bijvoorbeeld ook bestuurders, mits ze oog hebben voor de kwaliteit van het gebouwde en voor het effect daarvan op de samenleving.”

Kennisdeling en samenwerking

De kennis van ruimtelijk ontwerpers is essentieel voor innovatie, pas als zij de vrijheid, ruimte hebben gekregen hun ontwerp/ ideeën uit te denken en werken, dienen opdrachtgevers aan te sluiten. Dit voorkomt volgens Groeneveld dat er allerlei andere factoren, zoals de marktwerking, van invloed zijn.

Groeneveld vindt het jammer dat een voorbeeldstellend project zoals Ruimte voor de Rivier waarin veel partijen integraal samenwerkten en dat in belangrijke mate bijdroeg aan het beteugelen van het hoogwater in 2021 zo weinig navolging krijgt in de aansturing en de regie bij bijvoorbeeld de regionale energietransitie.

De toename van leegstand van kantoren, maar vooral van winkels is volgens Groeneveld een belangrijke opgave voor de komende twee jaar. Hij wijst op een rapport van het Planbureau voor de Leefomgeving uit 2020 waarin wordt geconcludeerd dat corona het online winkelen heeft versterkt en de leegstand van kantoren en winkels met 50 % toeneemt. Het zal de leefbaarheid van vele binnensteden enorm onder druk zetten als daar niet adequaat op wordt gereageerd, aldus Groeneveld. “Die leegstand kunnen we ook als een ontwerpogave zien waar een wethouder met hulp van creatieve makers, met zorginstellingen, onderwijs en andere instellingen kijkt naar de herprogrammering van die stad. Zo kan – met het inzetten van experiment en innovatief denken - een positieve draai aan die leegstand worden gegeven. Daarnaast kunnen de uitkomsten van dit soort ontwerpend onderzoek ook elders worden toegepast. Ook internationaal aangezien veel andere landen met dezelfde problematiek kampen.”

Groeneveld is van mening dat de samenwerking tussen ontwerpers, het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, het College van Rijksadviseurs, de verschillende ministeries, opleidingen, gemeentes en opdrachtgevers meer verbindend, opener en inclusiever kan. Het Stimuleringsfonds zal daarom de komende jaren nog meer inzetten op het expliciteren van de uitkomsten van projecten die het heeft ondersteund en zorgen dat de gegenereerde kennis en netwerken ook voor anderen toegankelijk worden.

2009-2012
EEN CULTUUR VAN
ONTWERPEN - VISIE
ARCHITECTUUR EN
RUIMTELIJK BELEID
Het ontwerp voorop

HET ONTWERP VOOROP

Geen actieprogramma, maar een visie: 'Elke ruimtelijke ingreep is een culturele daad.' Hoofddoel van het beleid is de positie en het aanzien van het ontwerp te verbeteren. *Een cultuur van ontwerpen* luidt de noodklok over de zwakke positie van ontwerp bij gemeenten en andere opdrachtgevers. Geconstateerd wordt dat op de stedenbouwkundige diensten zwaar is bezuinigd, waardoor expertise is verdwenen. Daarnaast wordt volgens de visie het vak minder gewaardeerd. Dit staat tegenover de steeds complexere opgaven, waar stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten bij uitstek een rol in kunnen spelen als verbindende factor. Het versterken van de stedenbouw is een belangrijk doel. Daarnaast zijn herbestemming en herontwikkeling een speerpunt. Scholenbouw blijft een onderwerp in het beleid. Het versterken van het vakmanschap van de architect staat centraal bij de wijziging van de Wet op de architectentitel. De visie is samengesteld door vijf ministeries: OCW, VROM, LNV, VenW en Wonen, Wijken en Integratie.

BOUWEN

In 2008 worden de leden van het CRa opgevolgd door Liesbeth van der Pol (Rijksbouwmeester 2008-2011), Yttje Feddes (Landschap), Ton Venhoeven (Infrastructuur) en Wim Eggenkamp (Cultureel Erfgoed). Ze starten middenin een financiële crisis, die ook voor de beroepsgroep van architecten grote gevolgen heeft. De werkgelegenheid neemt gigantisch af. Opvallend is dat het aantal architectenbureaus in deze periode stijgt, iets dat met name op het conto van de vele (noodgedwongen) freelancers en eenmanszaken te schrijven is. Deze wijzigingen in de beroepsgroep zijn een signaal voor meer structurele wijzigingen. Diverse factoren spelen op elkaar in en vragen om een herpositionering en heroriëntering van de ontwerpende disciplines. Tegelijkertijd is er een levendiger ontwerpcultuur ontstaan. In veel gemeenten is een bloei te zien van, meestal kleinschalige, bottom-up initiatieven, waarbij ontwerpers een cruciale rol spelen.

Nederland wordt Anders

Rijksbouwmeester Van der Pol start in 2009 'Nederland wordt Anders' als antwoord op de crisis. Het initiatief is een zoektocht naar creatief talent, nieuw elan en nieuwe werkvormen in de ruimtelijke sector. In dertien onderzoekslab buigen tweehonderd architecten zich over onder andere krimp en herbestemming van leegstaande kantoren en industrieel erfgoed.

Om het opdrachtgeverschap voor scholenbouw te verbeteren en te ondersteunen neemt Van der Pol het initiatief voor de *Scholenbouwwaai* (2011), een uitkomst uit een van de ontwerplabs van het programma 'Nederland wordt Anders'. Behalve het toegankelijk maken van tal van geslaagde voorbeelden van verbouwde scholen is er een analyse gemaakt van de meest voorkomende knelpunten bij renovatie, voorzien van tips voor de aanpak daarvan. Duidelijk wordt dat investeringskosten voor een gebouw niets zeggen over de kosten van de totale levensduur. Zo kan de ambitie duurzaamheid invloed hebben op de initiële kosten, maar wat betreft onderhoud en beheer weer voordelig uitpakken. In 2015 verschijnt het vervolg, de *Scholenbouwatlas, een handboek voor het verbouwen van basisscholen en kindcentra*, tot stand gekomen met steun van het Atelier Rijksbouwmeester en het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie (voorheen Stimuleringsfonds voor Architectuur).

H-team

Rijksadviseur voor het Cultureel Erfgoed, Wim Eggenkamp richt in 2010 het zogenaamde H-team op: een denktank, bestaande uit deskundigen van verschillende disciplines, die grip wil krijgen op de pro-

blemen rond herbestemmen. Het H-team doet onder meer onderzoek naar onderwijsprogramma's, die voor het overgrote deel gericht zijn op nieuwbouw.

In 2012 wordt de post Rijksadviseur voor het Cultureel Erfgoed opgeheven. Vanaf juli 2012 bestaat het CRa, naast de Rijksbouwmeester, uit twee personen: een Rijksadviseur Landschap en Water (Eric Luiten) en Rijksadviseur Infrastructuur en Stad (Rients Dijkstra).

Een van de belangrijkste acties onder het speerpunt 'Ontwerp Voorop' in *Een cultuur van ontwerpen - Visie architectuur en ruimtelijk beleid* is het structureel verankeren van ontwerp in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT, 2007). De Rijksadviseur voor de Infrastructuur speelt hierbij een cruciale rol. Het programma bevat projecten waarbij het rijk financieel is betrokken of waarbij het rijk optreedt als subsidieverlener aan decentrale overheden. Infrastructuur en ruimtelijke opgaven worden gekoppeld om te werken aan het verbeteren van bereikbaarheid en de kwaliteit van de leefomgeving.

Het advies *Een choreografie voor 1000 molens* (CRa, 2010) bevat een ontwerpstudie naar de inpassing van 1000 megawindturbines, die samen met de provinciaal bouwmeesters van de zes windrijke kustprovincies is uitgevoerd naar aanleiding van het voornemen van het vorig kabinet om 6000 megawatt windenergie op land te realiseren. Omgerekend betekent dat 1000 masten van 120 meter hoog met wieken van 60 meter. De maat van deze turbines is eigenlijk niet verenigbaar met het Nederlandse landschap, maar door de combinatie van windparken met grote, nieuwe en technische landschapspatronen (waterstaatwerken, dijken en havens en nieuw ingepolderd land) ontstaat een passende samenhang tussen maat, schaal en identiteit van deze landschappen en de windturbines; het worden "bakens aan de kust", aldus Yttje Feddes.

Met de opheffing van VROM in 2010 krijgt de Rijksgebouwendienst, inclusief de Rijksbouwmeester, onderdak bij het ministerie van Binnenlandse Zaken. Milieu en Ruimtelijke Ordening verhuizen naar het nieuwe ministerie Infrastructuur en Milieu (IenM).

Ook het 'fysieke' onderkomen van VROM, het gebouw van Jan Hoogstad uit 1992, gaat op de schop. Het wordt door het consortium PoortCentraal (BAM, ISS en OMA) verbouwd tot een nieuw rijkskantoor voor verschillende ministeries (Buitenlandse Zaken en IenM), en diensten (loketfunctie Immigratie- en naturalisatiedienst (IND), het Centraal Orgaan opvang asielzoekers (COA) en de Dienst Terugkeer & Vertrek (DT&V).

Nederland is voorlopig wel uitgebouwd

Frits van Dongen (Rijksbouwmeester 2011-2014) wil werken aan een nieuwe bouwcultuur. “We hebben gebouwen neergezet die alleen voor één ding geschikt waren en die gebouwen komen nu vrij. Laten we van die mogelijkheid gebruikmaken door op een radicaal andere manier na te denken over wonen in de meest brede zin van het woord.”⁽²⁾

In 2011 verschijnt het advies *Architectuur Nu! Ambitiedocument toekomstig Architectuurbeleid* dat het CRa in opdracht van het ministerie van IenM uitbrengt. Het CRa ziet een rol voor lokale architectuurcentra, provinciale ateliers voor ruimtelijke kwaliteit en stads- en provinciaal bouwmeesters bij het ondersteunen van de decentralisatie van het ruimtelijk beleid. Het ontwerp kan een verbindende en innovatieve rol spelen. Het kan samenhang tussen diverse, op het eerst oog misschien tegenstrijdige, belangen bevorderen, aldus het CRa. Het ontwerp wordt hierin opgevat als iets dat inspireert, innoveert en fungeert als communicatiemiddel. Slimme combinaties van functies leiden volgens het CRa tot maatschappelijke en economische waardevermeerdering.

Gouden Piramide

De Dr. Schaepmanstichting en gemeente Hengelo winnen in 2010 de Gouden Piramide voor de verbouwing van de Heilige Hartkerk (Johannes Sluijmer, 1954) tot basisschool St. Plechelmus. Basisschool St. Plechelmus is de eerste school in Nederland die is gehuisvest in een voormalige kerk. Het ontwerp van Ronald Olthof kwam tot stand in nauwe samenwerking met Anneke Kuipers, directeur van de school en vormde volgens de jury een belangrijk argument om iedereen te overtuigen van het onorthodoxe plan.

Winnaar 2009: De Key/ De Principaal, Talis en gemeente Nijmegen, Dobbelman in Nijmegen, ruimtelijk ontwerp: Architectenbureau Marlies Rohmer, Jord den Hollander, gemeente Nijmegen; gebouwen: Architectenbureau Marlies Rohmer, dok architecten;
Winnaar 2011: Heijmans Vastgoed, Het Funen Amsterdam, ruimtelijk ontwerp: Architecten Cie./ Landlab, gebouwen: Claus & Kaan/ DKV, Dick van Gameren, Geurts & Schulze, Architecten Cie./ NL, KuiperCompagnons, Van Sambeek en Van Veen;
Winnaar 2012: Nederlands Instituut voor Ecologie te Wageningen, voor gelijknamig instituut, Claus en Kaan Architecten.

(2) Frits van Dongen in *Het Financiële Dagblad*, 21 september 2013.

STIMULEREN

Architectuur Lokaal

Architectuur Lokaal ontwikkelt in 2009 'De Olifantenkooi', denktank en discussieplatform voor jonge professionals in de bouw. Aanvankelijk worden vooral debatten georganiseerd en pamfletten uitgegeven, vanaf 2011 zijn onder begeleiding van externe deskundigen de opgaven krimp, leegstand, veranderende winkelvoorraad en nieuwe woonmogelijkheden voor jongeren met een licht verstandelijke beperking onderzocht. 'De Olifantenkooi' werkt vanaf 2012 ook internationaal: in 2012 met Duitsland (*Der Elefantenkäfig* in Düsseldorf) rond het thema herbestemming van grote fabriekscomplexen in de stad en in 2013 met Spanje (*Jaula de los Elefantes* i.s.m. IAAC Barcelona) over de zelfredzaamheid van vastgoed. De editie met Turkije in 2014 en 2015 (*Fil Kafesi*) betrof een verkenning naar herontwikkeling van de wijk Saraçoglu in Ankara en naar mogelijk hergebruik van de Koepelgevangenis in Breda. In 2016 stond kustversterking centraal in *The Portsmouth Elephant Cage* (UK).

Het feestelijk symposium Vinix, Vinex, Vinext in Hoofddorp (2009) vindt ter afsluiting van de Vinex-opgave in de gemeente Haarlemmermeer plaats. Eerst was er Vinix (geen Vinex), toen Vinex en binnenkort volgt de Vinext (toekomstige gebiedsontwikkeling). De Haarlemmermeer kijkt terug op een vruchtbare bouwperiode van 15 jaar. In die periode zijn ruim 14.000 woningen gebouwd in met name de Vinex-wijken Floriande, Stellinghof en Getsewoud. De gelijknamige publicatie bevat een overzicht van 15 jaar Vinex met onderzoeken, interviews, fotoreportages en persoonlijke herinneringen.

Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst

Het Fonds BKVB ondersteunt in 2011 *You Can't Change China, China Changes You*, een studie van John van de Water naar een authentieke architectuur. Hoe houdbaar is een westers ontwerpend vermogen in een volstrekt andere culturele context als de Chinese? John van de Water vertrok in 2004 naar China met de

ambitie om het internationaal gewaardeerde gedachtegoed van het bureau NEXT architects, waarvan hij partner is, ook in China in de praktijk te brengen. De studie is verschenen als publicatie bij 010.

Het Fonds BKVB fuseert in januari 2012 met de Mondriaan Stichting tot het Mondriaan Fonds. De subsidies voor vormgeving en bouwkunst worden overgeheveld naar het nieuwe Stimuleringsfonds Creatieve Industrie.

Lay-out 19, De school als wereld in zichzelf – april 2012.

Sinds 2004 werkt het Stimuleringsfonds aan het aanmoedigen en verstevigen van de onderzoekscultuur door ontwerpers: van verkennend onderzoek naar experimenteel en toepasbaar onderzoek. Om de resultaten van innovatief ontwerpend onderzoek te verspreiden is de succesvolle reeks Lay-out ontwikkeld, een krant steeds gericht op één ondersteund onderzoeksproject. Doelstelling was het delen van methodieken om de ontwikkeling van onderzoek binnen de ruimtelijke ontwerpdisciplines te stimuleren. Ontwerpend onderzoek is ook in de nieuwe beleidsperiode een belangrijk speerpunt. © Archief Stimuleringsfonds Creatieve Industrie

Stimuleringsfonds voor Architectuur

Op gebied van gezondheidszorg is veel veranderd. De institutionele zorg beperkt zich tot steeds zwaardere vormen van zorg en mensen met een zorgvraag wonen langer thuis. Het aantal niet-conventionele opdrachtgevers dat eigen initiatief toont, neemt toe. Daarnaast hebben technologische innovaties grote impact op de organisatie van zorg.

Het Stimuleringsfonds voor Architectuur initieert in deze periode onder meer de Hedy d'Anconaprijs voor excellente zorgarchitectuur en diverse onderzoekstrajecten zoals Ontwerp & Dementie. In deze trajecten werken ontwerpers samen met zorgbehoevenden, zorgprofessionals, instellingen en kennisplatforms aan actuele ontwerpogaven.

De Hedy d'Ancona-prijs, die eens in de twee jaar wordt uitgereikt, richt zich specifiek op een voorbeeldige zorgomgeving waarin architectuur, interieur, stedenbouw, tuin- of landschapsarchitectuur het zorgconcept ondersteunt. Met de prijs wil het SfA bij alle betrokken partijen aandacht vragen voor de mogelijkheden om de omgeving van mensen die zorg ontvangen en verlenen aanzienlijk te verbeteren. De Stichting Arnhems Revalidatiecentrum Groot Klimmendaal ontvangt in 2010 als eerste de prijs voor het Revalidatiecentrum Groot Klimmendaal Arnhem, naar ontwerp van Koen van Velsen. In 2012 zijn er twee winnaars: de Vrije Universiteit Amsterdam voor het Academisch Centrum Tandheelkunde Amsterdam (ACTA), een ontwerp van Benthem Crouwel Architects en de Stichting Ronald McDonald voor het Ronald McDonald Centre voor gehandicapten kinderen, naar ontwerp van Fact Architects.

In 2010 is de tentoonstelling Strijd om de stad. 40x omstreden architectuur te zien: een stad gebouwd uit maquettes, afkomstig uit de architectuurcollectie. Niet zomaar maquettes, maar maquettes waar ooit ophef, rumoer en discussie om is ontstaan. Bezoekers mochten aangeven welke van de veertig controversiële ontwerpen absoluut een plek verdienen in Nederland, en welke beslist niet. © Mike Bink, Archief HNI

OPLEIDEN

Verzelfstandiging Het Experiment

De gewijzigde WAT wordt in 2010 aangenomen in de Eerste en Tweede Kamer. Rijksbouwmeester Van der Pol begeleidt minister Jacqueline Cramer (VROM) bij het door het parlement loodsen van het wetsvoorstel. Als reden voor de wijziging noemt Cramer onder meer de toegenomen complexiteit van het architectenvak. Het bouwproces vereist meer en bredere kennis en vaardigheden van de ontwerper. Kennis die volgens haar in de beroepspraktijk zelf moet worden opgedaan. Daarnaast worden ook het behouden en versterken van de concurrentiepositie als argument naar voren gebracht. In ons omringende landen is het opdoen van beroepservaring verplicht. In 2011 treedt de gewijzigde WAT in werking. In de gewijzigde WAT is vastgelegd dat de beroepskwalificaties voor interieurarchitecten verbetering behoeven en dat voor inschrijving in het Architectenregister een Bachelor-opleiding niet voldoende is. Ook om inhoud te geven aan de gelijkwaardigheid van de vier disciplines wordt een Master verplicht gesteld voor inschrijving als interieurarchitect in het Architectenregister.

Tot de vierde editie van Het Experiment dat inmiddels is omgedoopt tot De Beroepservaring, treden ook jonge stedenbouwers en landschapsarchitecten toe. In 2012 wordt de Stichting Beroepservaring Jonge Architecten omgevormd tot de Stichting Professional Experience Programma (Stichting PEP).

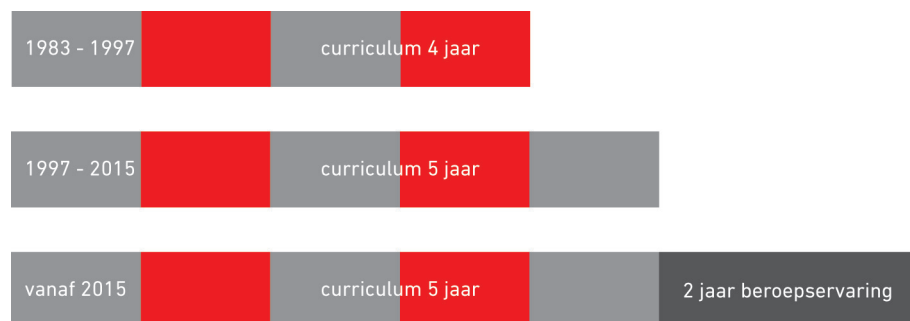
De faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft stelt in 2009 de leerstoel Ontwerp en Politiek (vanaf 2013: Ontwerp en Overheid) in; een initiatief van het minis-

terie van IenM en onderdeel uit *Een cultuur van ontwerpen - Visie architectuur en ruimtelijk beleid* om de positie van het ontwerp bij het maken van politieke keuzen weer op de agenda te krijgen. De leerstoel richt zich op de maatschappelijke, met name politiek-bestuurlijke, inbedding van architectuur en stedenbouw. Wouter Vanstiphout wordt aangesteld als hoogleraar Design as Politics.

Berlage naar Delft

Per 1 augustus 2012 gaat het Berlage Instituut als zelfstandige stichting verder aan de faculteit Bouwkunde onder de naam 'The Berlage - Center for Advanced Studies in Architecture and Urban Design', kortweg The Berlage. Reden: bezuinigingen. Het Berlage Instituut, als postacademische instelling ontvangt geen subsidie meer van de rijksoverheid. De workshop-achtige setting blijft bestaan, de duur van de opleiding verandert, in plaats van een tweejarig programma, zal het nieuwe programma vier semesters (1 jaar en 3 maanden) duren. Per cursusperiode worden circa 35 deelnemers toegelaten.

Rob Docter is tussen 2000 - 2012 bestuurder/algemeen directeur van het Berlage Instituut.

In de periode 1983-1997 is de duur van het wettelijk curriculum van het universitair bouwkundig onderwijs gesteld op vier jaar. Vanaf 1997 wordt deze verlengd met één jaar en sinds 1 januari 2015 zijn afgestudeerden verplicht om na het afronden van hun (master)opleiding een tweejarige beroepservaringsperiode te doorlopen.

Winnaars Archiprix

2009: Dingeman Deijs, Simone Pizzagalli, Servie Boetzkes, Derk van der Velden; 2010: Jeroen Atteveld, Monique Sperling, Fleur Muris, Paul Verhoeven, Zineb Seghrouchni; 2011: Jan Martijn Eekhof, Thorsten Schneider, Miranda Schut, Ilse Verwer, Wytse van der Veen, Thomas van Nus, Negar Sanaan Bensi; 2012: Ard Hoksbergen, Inge Kersten, Froukje van de Klundert, Jorrit NoordhuizenHerman Zonderland, Martijn Schlatmann, Kim Verhoeven.

INTERNATIONALISERING

Creatieve industrie

De ministeries van OCW, EZ en BuZa stellen in de periode 2009-2012 een tijdelijk stimuleringsprogramma in dat zich richt op China, India en Duitsland, en vanaf 2011 ook Turkije. Onder de kop DutchDFA (Design, Fashion and Architecture) willen de ministeries de culturele en economische positie van de Nederlandse creatieve industrie versterken. Het programma is vooral gericht op deelname van Nederlandse ontwerpers aan bestaande tentoonstellingen en manifestaties in het buitenland. DutchDFA is een initiatief van onder andere Premisela, NAI, Atelier Rijksbouwmeester, Bond Nederlandse Ontwerpers, Bond Nederlandse Architecten, Bond Nederlandse Interieurarchitecten en de steden Amsterdam, Arnhem, Den Haag, Eindhoven, Rotterdam en Utrecht. De regeling wordt uitgevoerd door het Stimuleringsfonds voor Architectuur.

In opdracht van het Nederlands Architectuurinstituut en het ministerie van OCW maakt RAAAF voor de Architectuurbiënnale Venetië de installatie Vacant NL. Vacant NL is een statement over leegstand en herbestemming. Vacant NL toont het enorme aantal leegstaande gebouwen uit de zeventiende tot en met de eenentwintigste eeuw. © Atelier Rijksbouwmeester

Test Site Rotterdam

In 2010 verhuist de organisatie van de IABR naar het leegstaande Schieblock in Rotterdam, waar ook het bureau ZUS als kraakwacht is gehuisvest. Het gebied rond het blok (Rotterdam Central District) wordt uitgeroepen tot een van de drie *Test Sites* die in het kader van de 5de IABR wordt ontwikkeld. In dit gebied bevindt zich ruim 100.000m2 ongebruikte

ruimte. Het project is geïnitieerd door ZUS in samenwerking met de IABR en wil een aanjager zijn voor de verdere ontwikkeling van dit centrale deel van de stad. Er wordt geëxperimenteerd met strategieën om het hart van de stad te ontwikkelen middels alternatieve vormen van financiering en planning. Een van de pilot projecten is de Luchtsingel, een voetgangersverbinding van CS naar de Hofbogen, in eerste instantie gefinancierd met crowdfunding. (De andere *Test Sites* bevinden zich in São Paulo en Istanbul.) Het project *Test Site* wordt in 2013 genomineerd voor de Gouden Piramide - de Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap.

Making City

Het ministerie van IenM besluit om met zeven projecten mee te doen aan de IABR *Making City* (2012). Het betreft omvangrijke, langlopende projecten waarbij de overheid betrokken is: de Zuidas, Almere, Rotterdam-Zuid, de Rijn-Maasdelta, de Groen-blauwe Delta, Knooppunten en de Olympische Hoofdstructuur. Onder de vlag van Atelier Making Projects verrichten vijftien ontwerp bureaus en drie ontwerpopleidingen ontwerpstudies. De studies moeten een bijdrage leveren aan de lopende projecten. De IABR *Making City* heeft verschillende curatoren, waaronder Asu Aksoy (Istanbul), Joachim Declerck (Brussel), Fernando de Mello Franco (São Paulo), Henk Ovink (IenM) en ZUS.

Floris Alkemade

Een nieuwe bouwcultuur

Floris Alkemade, Rijksbouwmeester 2015-2021, heeft als architect in vele verschillende landen gewerkt, zowel in Europa als in Amerika en Azië. Ieder land heeft volgens Alkemade zijn eigen bouwcultuur. “Deze gaat vaak eeuwen terug en zegt ook iets over de bestuurscultuur van een land”, aldus Alkemade. Als Rijksbouwmeester oogstte zijn manier van werken, waarbij het ontwerp wordt ingezet bij maatschappelijke vraagstukken, veel lof in Amerika en Rusland.

Buitenlands vertrouwen

Al aan het begin van zijn loopbaan realiseert Alkemade grote projecten in het buitenland. Na zijn afstuderen in 1990 gaat hij werken bij O.M.A. (Office for Metropolitan Architecture), waar hij in 2001 partner wordt. O.M.A. werkt in eerste instantie voornamelijk internationaal. Het bureau onder leiding van Rem Koolhaas wint in Nederland vooral vaak de tweede prijs in selecties – mede omdat Koolhaas in het begin vooral bekend staat als een ‘papieren architect’ – en doordat we daardoor hier niet konden bouwen, bleef ook het vertrouwen van het Nederlandse opdrachtgeverschap in ons lang uit, aldus Alkemade. In het buitenland is dit volgens hem anders. Zo krijgt het bureau een omvangrijke opdracht vanuit het Franse Lille, waarvoor Alkemade een ontwerp maakt voor de gebiedsontwikkeling en de inpassing van het TGV station. Alkemade beheerst de Franse taal goed en wordt al snel medeprojectleider verantwoordelijk voor de realisering. Op de vraag hoe dat daar wel lukte, antwoordt Alkemade dat er een heel intelligente opdrachtgever zat die een oplossing zocht voor een zeer complexe ontwerpopgave en juist in onze radicale aanpak realistische mogelijkheden herkende. Andere internationale opdrachten volgen waaronder de herontwikkeling van de Zeche Zollverein in Essen (Duitsland), stedenbouwkundige studies voor Genua en Universal Studio's in Los Angeles. In 2008 richt Alkemade zijn eigen bureau op in Sint-Oedenrode en Parijs. De internationale oriëntatie blijft. Zo werkt hij vanaf 2008 onder meer aan de herontwikkeling van het entrepotgebouw Macdonald, een voormalig pakhuis dat inmiddels is verbouwd tot woonblokken, kantoren en winkels en dat met zijn circa 600 meter het langste gebouw van Parijs is. De vestiging van zijn kantoor in Brabant is volgens Alkemade ideaal, “dichter bij Parijs dan de Randstad”.

Hoge rugleuningen

Tijdens de verschillende opdrachten heeft Alkemade te maken met diverse opdrachtgevers die allen op hun eigen wijze het proces invullen en de rol van de architect zien. “Fransen beslissen tijdens het eten, en niet tijdens vergaderingen, terwijl Amerikanen juist alle beslissingen nemen tijdens officiële overleggen”, laat Alkemade weten. En verder “in Italië is het fijn werken, maar eigenlijk ook nagenoeg onmogelijk voor buitenlandse ontwerpers om een voet aan de grond te krijgen”. Ieder land heeft volgens Alkemade zijn eigen bouwcultuur. “Je moet de spelregels goed kennen”, aldus Alkemade. Het is daarom, naar zijn mening, ook handig om samen te werken met lokale ontwerpers.

De diverse bouwculturen zijn volgens Alkemade politiek geladen en gaan eeuwen terug. Als voorbeeld noemt hij Frankrijk, het land waarvan hij de cultuur waarschijnlijk het beste kent. “De hedendaagse Franse cultuur is een afgeleide van de bestuurscultuur ingezet door Napoleon, ‘een maarschalk-structuur’, als een ring om één leider.” In Frankrijk merk je dat ook tegenwoordig nog steeds, aldus Alkemade. “Degene die op de stoel zit met de hoogste rugleuning, daar moet je mee praten, die moet je zien te overtuigen.”

Alkemade constateert dat bouwprojecten in Frankrijk zwaar politiek beladen zijn. Dit heeft naar zijn mening als grootste nadeel dat wanneer er iemand anders, vaak van een andere partij, aan de macht komt, ontwerpen moeten worden herzien en projecten daardoor vertraging oplopen. Maar als politici, zoals de gekozen burgemeesters, het belang van een project inzien, maken ze zich ook sterk voor het project. Iedereen zal zich er dan ook naar schikken en dat is een groot voordeel volgens Alkemade. Dit heeft volgens hem te maken met het aanzien van burgemeesters, die vaak als opdrachtgever optreden. “Dat aanzien is veel groter dan in Nederland en dit vertaalt zich in de houding van Franse projectontwikkelaars. Zij zullen uit eigenbelang nooit de burgemeester schofferen.”

Integrale aanpak

Het contrast met Nederland is volgens Alkemade groot. “Nederland is het land van de Woningwet, de volkshuisvesting, van overleggen, van polderen.” Nederlandse politici denken naar zijn mening intensief na over hun sociale en maatschappelijke verantwoordelijkheid, niet vanuit een machtsbasis maar vanuit een initiërende rol.

Het hebben van een rijksarchitectuurbeleid is volgens Alkemade een groot goed. Het architectuurbeleid maakt het mogelijk belangen te koppelen, aldus Alkemade. “Dit koppelen is ontzettend belangrijk.” Het grootste gevaar voor Nederland is naar zijn mening het sectorale denken, vooral op rijksniveau, een afgeleide van de terugtrekkende overheid. Om werkelijk iets te doen aan de urgente opgaven moeten volgens Alkemade vraagstukken zoals woningbouw en duurzaamheid maar ook natuurontwikkeling worden gecombineerd. Alkemade ziet het architectuurbeleid als een mooi vehikel om dit integrale denken te tonen en kracht bij te zetten. Als Rijksbouwmeester heeft hij via prijsvragen, zoals *A Home Away from Home*, verschillende belangen gekoppeld en zo maatschappelijke onderwerpen ook als ontwerpogave op de kaart gezet. Deze manier van werken is ook in het buitenland niet onopgemerkt gebleven. Zo heeft Alkemade op verzoek van de Verenigde Naties in New York de resultaten van de prijsvraag daar bij een sessie van de Verenigde Naties gepresenteerd. Het inzetten van ontwerpkracht om oplossingen voor sociale vragen te generen is typisch Nederlands, aldus Alkemade. “Het is een unieke Nederlandse kwaliteit.”

Ook de aanpak van Panorama Nederland, een cirkelvormig toekomstpanorama met een doorsnede van acht meter dat de toekomst van Nederland schetst, trekt volgens Alkemade veel buitenlandse aandacht, onder andere bij de Scandinavische ambassades, het Verenigd Koninkrijk en Ierland.

“We noemen het prijsvragen, maar eigenlijk gaat het om het agenderen.”

“In 2019 kwamen er ineens ook verzoeken uit Moskou om specifiek de resultaten van een andere prijsvraag die we georganiseerd hadden te pre-

senteren: *Who Cares*. Het is een ontwerponderzoek hoe we in specifieke woonwijken betere combinaties van wonen en zorg kunnen opzetten. Juist in Moskou herkenden ze in de problematiek van hun eigen woonwijken de noodzaak om op zo'n manier dat te gaan agenderen. Tot onze verbazing kenden ze daar onze prijsvraag en de presentaties die ik daar gaf trokken een enorm publiek.”

Op naar een nieuwe bouwcultuur

Momenteel staan we op een omslagpunt: de opgaven waarvoor we nu staan vragen volgens Alkemade om een nieuwe bouwcultuur.

Alkemade is van mening dat de hedendaagse problemen en opgaven vragen om een andere aanpak. “De huidige bouwcultuur kan geen standhouden. We zitten middenin de stikstof-crisis, de CO2 uitstoot gaat snel steeds zwaarder beprijsd worden. Het bouwen is te vervuilend geworden en bouwbedrijven lopen het gevaar dat steeds meer bouwprojecten daarvoor voor de rechter komen”, aldus Alkemade. Al in 2030 zullen we 55% CO2 uitstoot verminderd moeten hebben. De bouw komt hoe dan ook aan de beurt om verregaande verduurzamingsmaatregelen te nemen. Om straks niet achter de feiten aan te lopen, zal de bouwcultuur moeten veranderen is zijn mening. “Vraagstukken zullen met elkaar in verband moeten worden gebracht. Hiervoor zijn ontwerp- en verbeeldingskracht nodig, maar ook andere rekenmodellen. Het korte politieke termijn denken - waarin het marktmechanisme domineert - zal plaats moeten maken voor het langetermijn denken.” Veel kortetermijnoplossingen zijn uiteindelijk veel duurder, zeker op de langere termijn, aldus Alkemade. Dat kortetermijn denken is een vorm van verspilling die we ons niet meer kunnen veroorloven. Hij is van mening dat de overheid ook daarin een andere houding zal moeten innemen, wil zij veranderingen teweegbrengen.

Alkemade omarmt het voorstel van EU-voorzitter Ursula von der Leyen voor een *New European Bauhaus*: een interdisciplinaire plek waar verbeeldingskracht wordt ingezet om opgaven op onder meer het gebied van duurzaamheid gezamenlijk, op Europees niveau, aan te pakken. Dit initiatief zou naar zijn mening vanuit het architectuurbeleid ondersteund moeten worden.

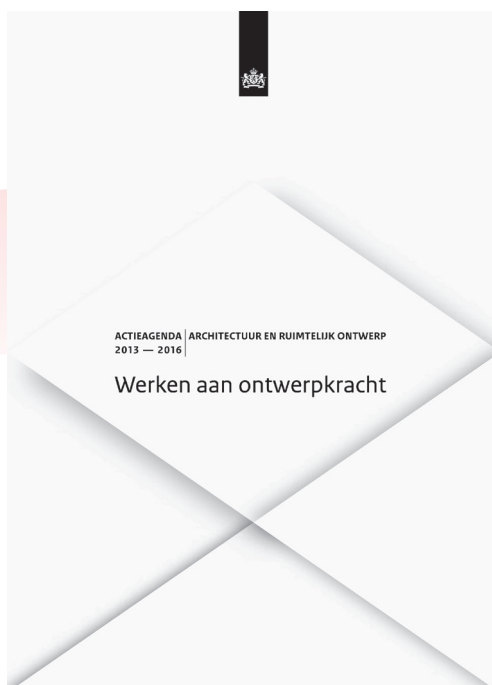

2013-2016 ACTIEAGENDA ARCHITECTUUR EN RUIMTELIJK ONTWERP - WERKEN AAN ONTWERPKRACHT Ruimtelijk ontwerpen

WERKEN AAN ONTWERPKRACHT

De vorm van een actieagenda is terug. De nadruk van het beleid ligt op het vroegtijdig inschakelen, vanaf het formuleren van de opgave, van ontwerpers in eigen projecten ('Het Rijk aan zet') en op het breder agenderen van de kracht van ontwerpers bij urgente lokale en regionale ontwerp-opgaven ('Het Rijk versterkt'). Drie innovatieve ontwerp-opgaven worden onderscheiden: zorg en scholenbouw, stad en regio (koppeling infrastructuur en ruimtelijke ontwikkeling, wateropgave en groei/krimp) en stedelijke transformaties (verdichting en herbestemming). Het begrip creatieve industrie werkt door in het opgaan van Nederlands Architectuurinstituut (NAi) in Het Nieuwe Instituut en in het opgaan van het Stimuleringsfonds voor Architectuur in het Stimuleringsfonds voor Creatieve Industrie. Beide moeten de ontwerpdisciplines architectuur, vormgeving en e-cultuur ondersteunen en stimuleren. De ontwerpopleidingen en de leerstoel Ontwerp en Overheid moeten de verbinding van onderwijs, onderzoek en overheid versterken. Beroepservaring wordt als inschrijvingseis voor het Architectenregister geïntroduceerd (2015). De agenda wordt ondertekend door de minister van IenM en de staatssecretaris van OCW.

BOUWEN

Na een korte interim-periode (januari-september 2015) van Koen van Velsen als Rijksadviseur architectuur, start Floris Alkemade in 2015 als Rijksbouwmeester. Alkemade (Rijksbouwmeester 2015-2021) is van mening dat ontwerpkracht innovatie kan laten zien bij ingrijpende maatschappelijke veranderingen. “Vernieuwingskracht komt tot stand door verbeeldingskracht. En daarvoor moet je bedenken wat je wilt. Veel barrières zijn niet in regels gevat maar in gewoontes.”⁽¹⁾

Om de ontwerpkracht te genereren organiseert Alkemade diverse ontwerprijstvragen. Via *A Home Away from Home* (2015) hoopt hij op innovatieve inzendingen voor de huisvesting van asielzoekers, die tegelijkertijd ook een impuls kunnen geven aan de vernieuwing van flexibele vormen van woningbouw. De prijsvraag is een samenwerking met het COA (Centraal Orgaan opvang Asielzoekers). Uit een totaal van 366 inzendingen zijn zes prijswinnaars geselecteerd, aangezien de voorstellen onvergelijkbaar zijn.

De winnende ontwerpen zijn volgens de jury op verschillende plekken in te zetten, zowel nationaal als internationaal. Bijvoorbeeld als oplossing voor vluchtelingenkampen ‘in de regio’, als flexibele oplossing voor de huisvesting van statushouders of voor gebruik door starters, studenten of senioren. Een selectie van de inzendingen is in een pop-up expositie in Het Nieuwe Instituut getoond en tijdens de Dutch Design Week 2016 zijn prototypes van de winnende ontwerpen tentoongesteld.

De prijsvraag *Who Cares* (2016) is een samenwerking met het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving en de gemeenten Rotterdam (zorgorganisatie Humanitas), Almere (ontwerpatelier Almere), Groningen en Sittard-Geleen. Gevraagd: woningen/ leefvormen die aansluiten op de veranderende omstandigheden waarin de groep ouderen verdubbelt, de levensverwachting toeneemt en steeds meer ouderen, ondanks ziekte of beperking, langer zelfstandig blijven wonen. Te denken valt aan leefgemeenschappen waarin zowel ouderen als jongeren wonen, waar zorg en voorzieningen dichtbij zijn, mensen elkaar ondersteunen en waar technologische innovaties alle ruimte krijgen.

Energielandschappen een fotografische nulmeting, een foto-opdracht van het CRa in 2014 aan Theo Baart over de stand van de energietransitie in het Nederlandse landschap is een vervolg op het advies van het college uit 2013 om de energietransitie op basis van eigendom te benaderen, van de kleinste korrelgrootte (de camping, het landgoed) tot en met de grootste (het rijkswegennet, de grote wateren). In de nulmeting komen de verschillende schaalniveaus tot uitdrukking. De nulmeting laat zien wat we nu al in het landschap kunnen ervaren van de grootschalige energietransitie. De publicatie wordt aangeboden aan Ed Nijpels, voorzitter van de commissie die het Energieakkoord moet uitvoeren.

In september 2016 worden de Rijksadviseurs opgevolgd door landschapsarchitect Berno Strootman en architect-stedenbouwkundige Daan Zandbelt. Beiden dragen de (nieuwe) titel Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving.

(1) Floris Alkemade in *Trouw*, 6 januari 2016.

Melanie Schultz van Haegen (minister IenM 2010-2017): "De Afsluitdijk staat voor durf, daadkracht en innovatief ingenieurschap. Met dit project bouwen we voort op deze traditie en blijft de Afsluitdijk vandaag, morgen en in de verre toekomst een levende legende op het terrein van waterveiligheid, duurzaamheid en innovatie." © Studio Roosegaarde

Afsluitdijk

In september 2016 start ook het project Icoon Afsluitdijk, in de periode 2005-2008 een van de voorbeeldprojecten uit het architectuurbeleid. Net als de Deltawerken toont de Afsluitdijk de creativiteit en geestkracht van Nederland in de voortdurende strijd tegen het water. Rijkswaterstaat versterkt de Afsluitdijk met nieuwe keersluizen en pompen om Nederland ook in de toekomst te beschermen tegen de kracht van het water. Rijk en regio hebben deze gelegenheid aangegrepen om ook initiatieven op het gebied van recreatie en toerisme, natuurontwikkeling en duurzame energie de ruimte te geven. De minister van OCW is betrokken en heeft geld beschikbaar gesteld uit de middelen voor monumentenzorg en erfgoed. Yttje Feddes en Paul de Ruiter zijn verantwoordelijk voor het masterplan. Studio Roosegaarde is gevraagd om een ontwerp te maken dat kan bijdragen aan de waarde van de Afsluitdijk als icoon voor de Nederlandse waterbouw, innovatie en Dutch design. Resultaat is een ontwerp dat bestaat uit verschillende concepten, waarbij bestaande elementen worden opgeknapt. Zo wordt zowel het verouderde beton van de Lorentz- en het Stevin-sluizencomplex gerestaureerd, maar ook alle opgeknapte monumenten voorzien van een retro-reflecterende laag die oplicht door de koplampen van passerende auto's.

Gouden Piramide & Hedy d'Ancona-prijs

Winnaar van de Gouden Piramide 2015 is Schipper Bosch met de herontwikkeling van een voormalig fabrieksterrein, het Industriepark Kleefse Waard Arnhem, tot een bedrijventerrein met duurzame ondernemers die zich toelagen op schone technologie. Schipper Bosch blijft eigenaar van de bedrijfsgebouwen. Door deze te verhuren houdt Schipper Bosch de regie in handen en kan zij de kwaliteit, de historische waarde en het duurzame en innovatieve karakter van het park en zijn gebruikers blijven bewaken. Het masterplan is opgesteld door West 8.

In 2014 gaat de Hedy d'Ancona-prijs voor excellente zorgarchitectuur naar de Veilige Veste Leeuwarden (opvang voor meiden), opdrachtgever: Fier Fryslân, architect: KAW.

Winnaars Gouden Piramide

2013: Volkshuisvesting Arnhem, Modekwartier/100%XL, K3 architectuur, Nexit architecten, Maak>architectuur, Hoogte Twee, VARIX, gemeente Arnhem, Suzanne Mulder;
2014: De Nieuwe Ooster te Amsterdam met gelijknamig project, Karres en Brands;
2016: Stichting Xenia, Xenia hospice voor jonge mensen in Leiden, MulderVanTussenbroek+VanVeen architecten, interieur: Inge Storm en Esther van der Spek. De Xenia hospice wint eveneens in 2016 de Hedy d'Ancona-prijs voor excellente zorgarchitectuur.

STIMULEREN

Architectuur Lokaal

In 2013 gaat Waaaro?Daaaro! online. Deze website onder auspiciën van Architectuur Lokaal toont, op de kaart van Nederland, alle ontwerpideeën en -onderzoeken, die in het kader van de *Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp* zijn gemaakt.

In opdracht van het ministerie van IenM stelt Architectuur Lokaal in 2013 het programma Atelier ZZ op. In de context van de Omgevingswet, de wet die alle wet- en regelgeving op het gebied van de fysieke leefomgeving bundelt en in 2022 in werking moet treden, ontwikkelt Atelier ZZ een nieuw instrumentarium voor politieke besluitvorming over ruimtelijke opgaven op het regionale niveau. Niet de regelgeving (het middel) staat voorop, maar de ambities (het doel). Vanuit het ontwerp wordt een aanpak voorgesteld waarbij (tegenstrijdige) lokale belangen en belanghebbenden op het lokale niveau alle ruimte wordt geboden. Ontwerpers spelen bij de communicatie in het voortraject al een belangrijke rol. Atelier ZZ is genoemd naar het boek *The Black Swan: The impact of the highly improbable* van Nassim Taleb (2007). Dit boek gaat over de tegenstelling tussen de manier waarop wij nog steeds toekomstvoorspellingen maken, gebaseerd op bestaande patronen, terwijl we kunnen vaststellen dat de geschiedenis steeds meer bepaald wordt door volstrekt onvoorspelbare en onvoorspelde gebeurtenissen en ontwikkelingen, de zogenaamde 'outliers'. Met de website MijnOmgevingsvisie.nl biedt Architectuur Lokaal gemeenten handreikingen bij het formuleren van de ambities voor de Omgevingsvisie.

Het *Kompas Prijsvragen* introduceert in 2013 vijf prijsvraagtypen waaronder de open oproep op basis van visie. Om de praktijk te verbeteren ontwikkelt het Steunpunt Architectuuropdrachten & Ontwerpwedstrijden *KOMPAS light Ontwikkelcompetities*.

De zesde editie van de landelijke manifestatie voor en over (publiek) opdrachtgeverschap en ontwerp, die Architectuur Lokaal traditiegetrouw vierjaarlijks organiseert in het jaar van de gemeenteraadsverkiezingen, vindt in 2014 plaats onder de naam 'Hitte in de delta'. Bestuurders, ontwerpers, kennisinstellingen, ambtenaren, ontwikkelaars en corporaties delen hun innovatieve ideeën met collega-wethouders, raadsleden, gedeputeerden, dijkgraven en alle anderen die betrokken zijn bij opdrachtgeverschap en ontwerp in Nederland. Gemeenten zullen voortaan veel meer zelf doen. Ze moeten inspelen op kleinschaliger lokale initiatieven, maar ook sturing geven aan verstedelijking, waarbij klimaat- en energiebewust bouwen vanzelfsprekend moet worden.⁽²⁾

(2) *Hitte in de delta. Opdrachtgeverschap en Ontwerp in een veranderend klimaat, 2014.*

Nederlands Architectuurinstituut > Het Nieuwe Instituut

Het NAI, het Premisela Instituut voor design en mode en het Virtueel Platform vormen sinds januari 2013 samen Het Nieuwe Instituut (HNI). HNI heeft als missie om een veranderde wereld in kaart te brengen waarbij het draait om de raakvlakken tussen architectuur, design en digitale cultuur. Vertrekkend vanuit deze multidisciplinaire werkelijkheid zijn programma's vormgegeven rondom onder andere de themalijnen 'Materialen & Dingen' en 'Landschap & Interieur'. Heden, verleden en toekomst staan centraal en het Rijksarchief voor Architectuur en Stedenbouw is een belangrijk vertrekpunt. Het gedeelde werkterrein van de diverse disciplines, en dan in het bijzonder de rol die innovatie hierin kan spelen, is het voornaamste onderwerp.

De aandacht voor onderzoek krijgt onder meer gestalte via het Jaap Bakema Study Centre, een meerjarige samenwerking met de Technische Universiteit Delft. Directeur van het HNI is Guus Beumer, een rol die hij tot mei 2021 vervult.

Stimuleringsfonds voor Architectuur > Stimuleringsfonds Creatieve Industrie

De budgetten voor architectuur en vormgeving van het Fonds BKVB en de Mondriaan Stichting worden vanaf 1 januari 2012 ondergebracht bij het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, dat werkt aan de verbetering van de ontwerp kwaliteit binnen en vooral ook tussen de disciplines architectuur, vormgeving en digitale cultuur.

Het fonds maakt onderscheid in negen verschillende subsidieregelingen, zoals projectsubsidies waarvoor vier keer per jaar een aanvraag kan worden ingediend, bedoeld voor experimenten, onderzoek en innovatie. De meerjarige programma's en activiteitenprogramma's zijn gericht op de ondersteuning van de culturele instellingen binnen de creatieve industrie, zoals Architectuur Lokaal, de lokale architectuurcentra, de IABR en Archiprix. Naast het verlenen van subsidies initieert het fonds zelf ook opdrachten. Via een Open Oproep worden specifieke vraagstukken geagendeerd en belangstellenden geselecteerd voor deelname aan beurzen, festivals en manifestaties. Bij de beoordeling van de aanvragen wordt het fonds geadviseerd door meer dan 100 deskundigen.

Vijf vierjarige programma's maken deel uit de *Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp*. Zij zijn gericht op de kwaliteitsverbetering op alle schaalniveaus van het ruimtelijk ontwerp: Stad en Regio, Stedelijke Transformaties, Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap en Zorghuisvesting en Onderwijsomgeving.

Met de huidige stelselveranderingen in de zorg versterkt het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie zijn ambitie om actuele maatschappelijke opgaven te agenderen. Doel van het project Ontwerp & Dementie in het kader van het programma Zorghuisvesting, is het verbeteren van de kwaliteit van de zorg- en leefomgeving door de inzet van ontwerpers.

Binnen het programma Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap zijn stadslabs een belangrijk speerpunt. Vanaf 2014 zijn deze stadslabs, als belangrijke

speler tussen vak- en breed publiek, er bijgekomen. In 2014 schreef het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie de Open Oproep Experimenteren met Stadslabs en in 2015 de Open Oproep Stadslabs – Anders werken aan urgente opgave uit. Stadslabs zijn vrije organisatievormen waarin collectieven van bewoners, ontwerpers en andere professionals in samenwerking met lokale overheden en bedrijven experimenteren met 'stad maken'. Ontwerpers vervullen daarbij dikwijls een intermediaire rol.

Tijdens de Dutch Design Week 2016 in Eindhoven toont het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie drie exposities met werk van meer dan 80 talentvolle en gevestigde ontwerpers en een uitgebreid programma aan activiteiten, zoals vakinhoudelijke debatten en diverse presentaties.

Syb Groeneveld volgt in 2016 Janny Rodermond op als directeur.

vrijdag 21 oktober 2016
NIEUWS 15

ONTWERPEN VOOR DE ZORG

Tuin aan tafel

HELMA VAN RIJN

Ouderen met een ernstige vorm van dementie op die hoog voelen de wind niet meer door hun haren waaien, raken de bloemen niet meer zien de blauwe lucht niet. Alleen met de opbouw begeleiding kunst zo naar buiten en juist daar heeft verplegend personeel geen tijd voor en aan vrijvrijers is een tekort. Daarom toevonden ontwerper Helma van Rijn en landschaparchitect Marië Twillevier een kamer in het Amsterdamse zorggebouw Eten Haezer om tot 'Tuin aan tafel'. Met een grasmat, groene wanden, een blauw plafond en rieten die open kamers. Sommige ouderen vinden het genoeg om naar vogelgeluiden te luisteren en met hun handen over de tafel te strijken. Anderen genieten ervan met een speciaal kade op school binnen te schuilen of zaden te planten. 'We horen lang dat het mensaen zo veel rust geeft om binnen even buiten te kunnen zijn', zegt Van Rijn die bezig is om het concept in twee andere zorginstellingen meer te zetten.

Zorginstelling Eten Haezer halde buiten naar binnen, zodat de-gevoelheids van de tuin kunnen geven genieten.

Dutch Design voor dementen

Goede zorg is meer dan een stierle kamer en een zuster die je billen wast, blijkt uit de ontwerpen die tijdens de Dutch Design Week in Eindhoven te zien zijn.

Francine Wildenborg
Eindhoven

Wie oud is en dement, zit vaak zo'n 18 uur per dag in een huiskamer. Leren, een gesprek voeren, spelletjes doen is er niet meer bij. Maar toch kan het leven een beetje aangename worden als je er met andere ogen naar kijkt, lezen de-gevoelens zien op de Dutch Design Week.

Week. De afgelopen vier jaar kreeg het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie 700.000 euro van het ministerie van Onderwijs voor projecten die design met de maatschappij verbinden. In de komende vier jaar komt nog eens hetzelfde bedrag vrij.

Het Stimuleringsfonds zoekt ontwerpers, kunstenaars en architecten die hun creativiteit op de zorg toe willen zetten. In drie gevallen ging dat in samenwerking met zorggroep Condaan uit Amsterdam. 'We wisten niet wat we konden verwachten, maar het heeft ons zo veel gebracht', zegt bestuurder Ronald Schmidt van Condaan. Het is een kwestie van 'vinden', zegt Schmidt, vanuit het perspectief van de oudere en wat hij of zij nog wel kan voelen, ruiken. De ontwerpers observeren de praktijk, gingen in gesprek met personeel en bewoners.

Schmidt: 'We brengen de tuin nu naar binnen. En een schommelbank hadden we ook nog niet. Beide projecten willen we ook op andere locaties aanbieden.'

JARRIK OUBORG
Kamerscherm

Een huiskamer van 70 vierkante meter, waar de te buidert, de keuken rinkelt, hard wordt geprept. Na een paar uur werd het architect Jarrik Ouborg al te veel. 'Laat staan dat je dag in dag uit in een huiskamer met daartoe acht bewoners zit'. De privé-kamers van ouderen in een verpleeghuis zijn de laatste jaren alleen maar groter geworden, maar de huiskamer niet, zegt Ouborg. 'Jij om familie te ontvangen, maar ze brengen 18 uur per dag in de huiskamer door.' De architect bedacht een kamerscherm, om de beperkte gemeen-

schappelijke ruimten in de Amsterdamse verpleeghuis De Diem en Eten Haezer beter in te delen. 'De ene ouder wil meer alleen zijn, de ander aan de zijde van een paneel zitten'.

Geen voortdurende schermen en ook geen spiegels

die door tenen in afgedoken. De personen aan de andere kant kan er wel doorheen kijken en het overzichten houden. 'De afwisselend ronde panelen, vierkante en rechthoekige wanden, kunnen ingekoppeld worden afhankelijk van de ruimte. De kleur wil komt wel stersel over. Maar daar heb ik bewust voor gekozen om de stierle ruimte gezellig te maken, hingen ze vol met plastic hertenkoppen en nepoepgaten in kooptjes. Met de beste beoelvingen meegedragen door personeel, maar wel druk.' 'Geen tenten-tintjes dus en bijvoorbeeld ook geen spiegels.'

'Sommige dementen raken verloren in de ruimte, daar heb ik heel negatief op. Het is te comfortabel, zeker als ze zichzelf niet herkennen.'

SAMIRA BOON
Schommelbank

Rustig heen en weer wiegend, terwijl een windschilder zachte geluiden maakt en bejaarden vingers vrijelijk aan contrasterende stoffen kunnen trillen. De schommelbank van ontwerper Samira Boon brengt dementen in beweging. 'Meestal kunnen ze niet meer dan zitten en liggen terwijl het juist voor hun mening en fysieke gezondheid zo belangrijk is om te bewegen', vertelt Boon. Eenmaal op de bank blijkt dat de ouderen genieten. 'Het is vroeger op de schommel, rap een ontroerende beweging van verpleeghuis Buitenhof in Amsterdam. Boon is met een bedrijf in overleg om de schommelbank te produceren in naam. 'Als het geheel en zacht afmeten, blijft de laatste over. Door die te prikkelen, vergroot je de herinnering. Als je deze prikkels geeft, worden ze onrustig en gaan ze frimelen en knabben.' De meeste ouderen willen niet meer van de bank af. Dijk bij Condaan. Boon: 'Dat is het mooiste compliment.'

OPLEIDEN

Aan de vooravond van de inwerkingtreding leidt de verplichting tot het opdoen van beroepservaring in 2014 tot stevige discussies. Er is grote onzekerheid over het aantal beschikbare arbeidsplaatsen om de nodige werkervaring op te doen. Studenten Bouwkunde zijn bang dat de introductie van beroepservaring via de Regeling Beroepservaringperiode hun rechtspositie kwetsbaarder maakt, terwijl ze extra kosten moeten maken om zich in het Architectenregister te laten registreren.

Onder de beroepsgroep leeft daarentegen de verwachting dat de regeling zal leiden tot een hogere waardering van het beroep, zowel in de maatschappij als in de markt. Uit een evaluatie van Het Experiment blijkt dat 95 procent van de in totaal 233 deelnemers tussen 2003 en 2013 nog steeds in de branche werkzaam is.

In 2015 treedt de Regeling Beroepservaringperiode (Bureau Architectenregister) in werking. De regeling is een uitvoeringsmaatregel van de in 2010 gewijzigde Wet op de architectentitel. Vanaf nu moeten studenten naast de mastertitel minimaal twee jaar aantoonbare beroepservaring opdoen voordat ze zich kunnen inschrijven in het Architectenregister. Tijdens deze periode moet de kandidaat onder leiding van een bevoegde mentor ervaring opdoen in alle facetten van het beroep en in alle fasen van het ontwerp- en bouwproces. Deze regeling is al in 2012 door het Architectenregister vastgesteld, maar de betekenis ervan lijkt pas nu tot de praktijk door te dringen.

Op initiatief van Dirk Sijmons Hoogleraar Landschapsarchitectuur introduceert de Technische Universiteit Delft de Master Landschapsarchitectuur. Deze master geeft toegang tot inschrijving als landschapsarchitect in het Architectenregister.

TE KOOP ARCHITECTENTITEL

Afgestudeerde studenten bouwkunde konden na 5 jaar studie zich decennia lang inschrijven bij het architectenregister om zich vanaf dat moment architect te noemen. Vanaf 1 januari 2015 komt hier verandering door de regeling Beroepservaringperiode (BEP). Het Architectenregister(n) schrijft: 'Vanaf 1 januari 2015 ben je namelijk verplicht om na het afronden van je masteropleiding eerst twee jaar beroepservaring op te doen voordat je je kunt inschrijven in het architectenregister.' De nieuwe regeling zal de Nederlandse architectuur praktijk drastisch veranderen en de volgende consequenties hebben voor de nieuwe generatie architecten:

1. kosten van € 6000,- per architect
2. verlenging van 'studieperiode' met 2 jaar
3. afname van stages die niet meetellen in BEP
4. financiële barrière beperkt groei en ontwikkeling
5. ongelijke concurrentie met gevestigde orde

TEKEN DE PETITIE

[HTTP://WWW.PETITIES24.COM/TEGEN-DE-KOSTEN-EN-BEPERKINGEN-VAN-DE-BEROEPSERVARINGSPERIODE](http://www.petities24.com/tegen-de-kosten-en-beperkingen-van-de-beroepservaringperiode)
[HTTPS://WWW.FACEBOOK.COM/PETITIEBEP](https://www.facebook.com/petitiebep)

Winnaars Archiprix

2013: Tara Steenvoorden, Niels Groeneveld, Jasper Nijveldt, Ricky Rijkenberg; 2014: Filippo Maria Doria, Jonas Papenborg, Remco van der Togt, Claire Laeremans, Bob L'Herminez; 2015: Ivar van der Zwan, Francesca Rizzetto, Abdessamed Azarfane, Gerald Mulder; 2016: Katarzyna Nowak, Milad Pallesh, Yuka Yoshida, Francesco Apostoli, Bram van Kaathoven, Hannah Schubert.

Young Innovators

Het CRa biedt via het project *Young Innovators* jonge, talentvolle ontwerpers de kans om hun ideeën een realistische en praktijkgerichte verdieping te geven. Pieter Stoutjesdijk, een van de winnaars van *A Home Away from Home*, is een van de geselecteerden. Zijn studie combineert de vraag naar woningen - in 2016 zullen meer dan 43.000 vergunninghouders moeten worden gehuisvest in Nederland - met het aanbod - meer dan veertig miljoen vierkante meter aan kantoorruimte staat leeg. Door computergestuurd frezen – een soort van 2,5D printen – in te zetten kunnen onderdelen snel en betaalbaar worden geproduceerd, precies op maat worden gemaakt en als plat plug-en-play pakket eenvoudig op locatie in elkaar worden geklikt. Met dit digitale ontwerp- en productieproces is onder andere een binnenwandsysteem, een demontabele toilet- en douchecabine, een privé-kamer voor asielzoekers en een sanitaire unit ontworpen. Dat laatste is doorontwikkeld tot de ComfortCabin, bedoeld voor het voormalig gebouw van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (Herman Hertzberger, 1990) en als modelwoning gerealiseerd in opdracht van Rijksbouwmeester Alkemade. De gemeente Den Haag heeft het voormalig ministerie in oktober-december 2015 gebruikt voor tijdelijke noodopvang van vluchtelingen.

De leerstoel Ontwerp en Politiek gaat een tweede periode in onder de naam Ontwerp en Overheid. De focus wordt gericht op de gevraagde verandering bij lokale en regionale overheden, de verbinding van overheid, onderwijs en onderzoek en de allianties tussen lokale en regionale overheden.

Het lectoraat *Future Urban Regions* (FUR) moet vanaf 2013 de samenwerking tussen de zes Academies van Bouwkunst en de aansluiting tussen ontwerpend onderzoek en praktijk (lokale en regionale overheden) bevorderen. Doel: overheden toegang verschaffen tot de expertise en creativiteit van jonge ontwerpers en studenten de kans bieden om praktijkervaring op te doen. FUR is de uitwerking van het 'Netwerkprogramma Ontwerpopleidingen' en is onderdeel van 'Verbinden onderzoek, ontwerp en overheid' uit de *Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp 2013-2016*. FUR richt zich op de toekomst van stedelijke regio's, het ontwikkelen van een begrip over de methodiek ontwerpend onderzoek en het testen van de ontwikkelde kennis.

Eric Frijters leidt het lectoraat.

De deelregeling Talentontwikkeling, een subsidieregeling van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie (vanaf 2013) ondersteunt uitzonderlijk talentvolle ontwerpers en makers in de architectuur, vormgeving en e-cultuur. De regeling bestaat uit een werkbeurs voor 1 jaar voor artistieke en professionele ontwikkeling. De resultaten hiervan lopen uiteen van product, mode- en textielontwerp tot architectuur, e-cultuur en grafisch ontwerp, en van installaties, performances, film tot publicaties. Daarnaast biedt het fonds een ondersteunend programma om de aansluiting op de beroepspraktijk te verbeteren.

INTERNATIONALISERING

Van Superdutch naar Dutch Approach

Nederland staat in het buitenland bekend om zijn Dutch Design, DJ's en tv-formats. Meer en meer wordt ook de *Dutch Approach* een exportproduct. Dit is een multidisciplinaire werkwijze bij ontwerppogaven: het inzetten van ontwerpend onderzoek, om in samenwerking complexe veranderingen tot stand te brengen. Het ontwerp is innovatief, gedreven vanuit de toekomst, met feiten, data en scenario's. Een voorbeeld hiervan is *Rebuild by Design*: een ontwerpprijsvraag uitgeschreven door de Amerikaanse regering als reactie op de grote verwoesting die orkaan Sandy in 2012 in verschillende Amerikaanse staten aanrichtte. Henk Ovink (ministerie IenM) ontwikkelde en begeleidde deze prijsvraag die zes uitvoeringsprijzen heeft opgeleverd.

CNN riep de prijsvraag *Rebuild by Design* uit tot een van de meest innovatieve ideeën van 2013. Op dit moment zijn vijftien Nederlandse bedrijven en organisaties aan het werk met de uitvoering van de winnende projecten.

De zesde IABR, *Urban by Nature* (2014), verkent de relatie tussen stad en natuur. Volgens curator Dirk Sijmons is dit het uitgelezen moment om vanuit de landschapsarchitectuur naar de stad te kijken. Het maken van stad kan niet meer zonder tegelijkertijd na te denken over waterbeheer, voedselproductie en afvalverwerking, de productie en distributie van energie, infrastructuur, warmte-eilanden en datastromen. *Urban by Nature* presenteert 96 concrete en innovatieve projecten.

Tijdens de IABR *The Next Economy* (2016) onderzoekt curator Maarten Hajer de consequenties van de productie van welvaart in de stad en de noodzakelijke overgang naar een groene economie voor de ruimtelijke opgave.

Voor Manhattan/New York won een Deens/ Nederlandse combinatie - Bjarke Ingels Group (BIG) met One Architecture - met een ontwerp voor een dijk en stormvloedkeringen: The Big U. The Big U is een U-vormige structuur rond het zuidelijke deel van Manhattan die niet alleen bescherming biedt aan 200.000 inwoners, 21.000 bedrijven en miljoenen toeristen, maar die ook de economische, sociale en ecologische ontwikkeling combineert. © BIG-One Architecture

Dianne Maas-Flim

Architect aan Zet

Het agenderen van ontwerpkracht bij lokale en regionale ontwerpopgaven is sinds de *Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp*, waarin het beleid voor de periode 2013-2016 is neergelegd, expliciet als een van de belangrijkste doelen benoemd. Het vroegtijdig inzetten van ontwerpkracht past bij de overtuiging van Floris Alkemade, Rijksbouwmeester 2015-2021, dat ontwerpkracht innovatie kan bevorderen bij urgente maatschappelijke veranderingen.

Dianne Maas-Flim, sinds januari 2021 'Bouwmeester versterking' bij de gemeente Groningen, deelt deze mening: "In de versterkingsopgave is de ruimtelijke component totaal ondergesneeuwd, terwijl dit hét moment is om via het ontwerp een slag te slaan op het gebied van toekomstigbestendig wonen", aldus Maas-Flim. Maas-Flim heeft volgens Guus Enning de juiste visie om de kracht van ontwerpers te benutten en tegelijkertijd snelle resultaten in de versterkingsopgave te bereiken.

Bouwmeester versterking

Het versterken van de woningen in het aardbevingsgebied in Groningen is, volgens Maas-Flim, tot nu toe vooral als een technocratische opgave opgevat. “Na constructief advies volgt de uitvoering. De rol van de architect wordt hierin vaak vergeten”, aldus Maas-Flim. Als voorbeeld noemt ze de boerenbedrijven, met vaak zelfs monumentale boerenerven, die met hun stallenbouwer of lokale aannemer in zee gaan om een volledige nieuwe boerderij of woning te ontwerpen. Er wordt in de planvorming vaak te weinig of geen rekening gehouden met de ruimtelijke kaders die van toepassing zijn, zoals het bestemmingsplan, cultuurhistorie en beeldkwaliteit. Dit zorgt volgens Maas-Flim voor veel frustratie bij alle partijen: de boer wil graag een nieuwe veilige woning, de gemeente wil het proces niet verstoren, maar welstand wil een zekere kwaliteit. Maas-Flim hoopt door de kracht van het ontwerp in te zetten dit proces op een positieve manier te doorbreken.

Maas-Flim, opgeleid als architect aan de TU Eindhoven, is verantwoordelijk voor de versterking en dorpsvernieuwing in het aardbevingsgebied dat valt onder de gemeente Groningen. Het betreft acht dorpen, waaronder Ten Boer, Ten Post en Woltersum, en zowel eigen woningen als woningbouw van corporaties.

De versterking, die wordt geleid door de Nationaal Coördinator Groningen (NCG), is al enkele jaren bezig, maar het gesprek over ruimtelijke kwaliteit wordt volgens Maas-Flim nu pas gevoerd. Ze ziet de opgave als een culturele opgave, die verder gaat dan het louter technisch versterken. De invloed van de ingrepen is groot en dient zo zorgvuldig mogelijk te worden opgepakt, aldus Maas-Flim.

Ze spreekt een-op-een met de bewoners, en heeft daarnaast veel contact met de drie ‘gebiedsregisseurs’. Maas-Flim geeft aan dat dit een intensief proces is, maar volgens haar broodnodig. Veel bewoners hebben naar haar mening geen idee welke mogelijkheden er zijn. Er liggen bij de versterking en vernieuwing enorme kansen, bijvoorbeeld op het gebied van duurzaamheid, die bewoners niet op hun netvlies hebben, aldus Maas-Flim.

“Enerzijds ben ik bezig met individuele opgaven, anderzijds met het toekomstperspectief van de dorpen”, aldus Maas-Flim. In beide speelt volgens haar identiteit en daarmee cultuurhistorie een rol. “De vraag is welke karakteristieken wil je behouden en welke wil je vervangen en op welke wijze.”

Zij vindt het erg belangrijk om in een zo vroeg mogelijk stadium met de bewoners in gesprek te komen, om te kijken wat de mogelijkheden zijn. Het wantrouwen dat er momenteel is, vraagt om een genuanceerde aanpak, aldus Maas-Flim.

Maas-Flim ziet zichzelf als verbinder, een rol die ze met verve kan vervullen in het versterkingsgebied. Het betreft het verbinden van de verschillende opgaven, maar ook het verbinden van de verschillende organisaties, van be-

woners en ontwerpers, van stadsontwikkeling en versterking, van vernieuwing en cultuurhistorie, etc..

Het vak van architect is volgens haar de afgelopen decennia “platgeslagen tot het ontwerpen van geveltjes” en dit terwijl de architect juist een veel meer sociale rol ook heeft en kan vervullen.

Architect aan Zet

Om de kracht van ontwerpers beter te benutten, kiest Maas-Flim voor het instrument ‘Architect aan Zet’, dat Guus Enning, vanuit zijn juridische expertise, in Rotterdam heeft opgezet. De gemeente Rotterdam wil met ‘Architect aan Zet’ het bouwen en verbouwen van relatief veelvoorkomende kleine projecten met geringe risico’s zoals één of twee eengezinswoningen, een dakopbouw, dakkapel of dakterras en bijbehorende bouwwerken zoals een tuinhuis of atelier makkelijker maken. Door te werken met gekwalificeerde architecten (de lijst bestaat uit circa zeventig architecten) hoeven opdrachtgevers geen omgevingsvergunning meer aan te vragen. De architect moet alleen een melding doen bij de gemeente. De architect heeft in deze methode weer een traditionele rol in het bouwproces. Hij of zij krijgt de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit. De architect zal de wensen van de bewoners ruimtelijk en bouwkundig moeten vertalen, binnen het gestelde budget en de geldende bouwregelgeving (Bouwbesluit, bestemmingsplan en welstand).

‘Architect aan Zet’ is ontwikkeld in samenwerking met een aantal Rotterdamse architecten. Ook is samengewerkt met de Branchevereniging van Nederlandse Architectenbureaus. De gemeente Rotterdam heeft toestemming gekregen van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties op basis van de Crisis- en herstelwet.

De gemeente Groningen start ‘Architect aan Zet’ als pilot voor eigenaren van woningen die zware versterkingsmaatregelen of sloop en nieuwbouw overwegen. De pilot moet onderzoeken of er sneller gebouwd kan worden en daarnaast of de woningeigenaren, van wie de meesten geen of weinig ervaring met het bouwproces hebben, ontzorgd kunnen worden en om ervaring op te doen met bijvoorbeeld vergunningsvrij bouwen.

De pilot is een concrete invulling van de bestuurlijke afspraken die met de rijksoverheid zijn gemaakt. Het betreft onder meer het streven bewoners rust, duidelijkheid en voorspelbaarheid te geven.

In Groningen kunnen de eigenaren, de opdrachtgevers, kiezen uit een lijst met architecten die al actief en bekend zijn met de versterkingsopgave en waarbij vooraf bewezen is dat deze bureaus bouwbegeleiding kunnen bieden tot aan oplevering van gebouwen. Architecten die op de lijst staan hebben minimaal vijf jaar ervaring, staan minimaal vijf jaar ingeschreven in het architectenregister en hebben minimaal vijf projecten tot en met de oplevering afgerond. De lijst is niet statisch, architecten die aan de eisen voldoen kunnen zich aanmelden voor ‘Architect aan Zet’.

Het college van B&W heeft de pilot ‘Architect aan Zet’ op 16 juni 2021 vastgesteld. Na afloop van de pilot bekijkt de gemeente of deze werkwijze in de praktijk kan worden gebracht. Maas-Flim verwacht door het inzetten van ontwerpers in het versterkingsgebied goede voorbeelden tot stand te brengen die per dorp de diverse mogelijkheden inzichtelijk maken en zorgen voor positiviteit. Maas-Flim krijgt heel veel enthousiaste reacties van bewoners in de versterkingsgebieden en daarbuiten.

Ontwerpkracht

Het vroegtijdig inzetten van ontwerpkracht is volgens Maas-Flim cruciaal voor een integrale en toekomstgerichte aanpak, niet alleen in Groningen. “De transformatie waar Groningen zich in bevindt, zit door de versterkingsopgave in een pressure cooker. De thema’s die we daarentegen tegenkomen zijn voor heel Nederland actueel: Hoe ga je om met erfgoed, duurzaamheid en leefbaarheid? Hoe willen we nu en in de toekomst wonen? Hoe gaan we zorgvuldig om met de ruimtelijke kwaliteit en bewaren we de identiteit van de dorpen? Het hele ruimtelijke domein staat in die zin onder druk. Gebruik de creatieve denkers juist om de technische complexe vraagstukken met elkaar te verbinden en te verbeelden”, aldus Maas-Flim.

‘Architect aan Zet’ is naar haar idee een sterk instrument om ontwerpkracht de ruimte te geven. “Als we het karakter van dorpen en gebieden willen koesteren zullen we veel preciezer, specifiek en met meer liefde moeten ontwerpen, en moeten stoppen met het realiseren van generieke woningen die contextloos zijn ontworpen en die we overal in Nederland zien verschijnen. De architect krijgt een logische rol als kwaliteitsborger. Bewoners en initiatiefnemers krijgen met ‘Architect aan Zet’ bovendien zelf weer meer regie en meer zekerheid. Eerlijk gezegd zie ik geen reden waarom dit niet voor heel Nederland een goed idee zou zijn!”

Architect aan Zet / Dianne Maas-Flim

2017-2020
ACTIEAGENDA
RUIMTELIJK
ONTWERP - SAMEN
WERKEN AAN
ONTWERPKRACHT
Ontwerpkraft als motor

ONTWERPKRACHT ALS MOTOR

Volgens de actieagenda staat Nederland aan het begin van een nieuw hoofdstuk in de ruimtelijke ontwerptraditie, dichter bij de samenleving met een grotere rol voor burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Ontwerpers kunnen laten zien wat er nog niet is en daarvan de fysieke consequenties doordenken: een samenleving met zelfrijdende auto's, smart grids of onderwijs zonder scholen. De kracht van het ontwerp komt vooral tot zijn recht in samenspel met goed opdrachtgeverschap; de opdrachtgever moet ruimte geven aan verkenningen, participatie en nieuwe invalshoeken. De agenda wil de ontwerpkracht versterken. Nieuwe initiatieven zijn het O-team, dat gemeenten, waterschappen en provincies ondersteunt bij het borgen van de ruimtelijke kwaliteit en de programma's 'Ontwerp en Praktijk', bedoeld voor ontwerpers in opleiding om praktijkervaring op te doen en 'Opdrachtgeverschap en Ontwerp', gericht op het versterken van publiek opdrachtgeverschap. Atelier Making Projects (de inzet van ontwerpend onderzoek bij IenM) wordt voortgezet onder de naam Atelier X. De actieagenda wordt ondertekend door de ministers van OCW en IenM. Tegelijk met de actieagenda is een website gelanceerd om ervaringen te delen: www.samenwerkenaanontwerpkraft.nl.

BOUWEN

De agenda van de Rijksbouwmeester bestaat uit vele verschillende projecten en sluit aan op het programma van het Rijksvastgoedbedrijf. Rijksbouwmeester Alkemade benoemt onder meer 18 zogenaamde ambassadeursprojecten - negen in 2017 en negen in 2018 - waarin wordt samengewerkt met het Rijksvastgoedbedrijf. De projecten zijn divers wat betreft schaal en publieke en private belangen. Naast bouwprojecten als Kwadrant CS Oost Den Haag, gebiedsvisies voor Arnhem, Utrecht en Vlissingen en Marineterrein Amsterdam worden ook 'Onderzoekend ontwerpen', 'Actualisatie inspirerende bouwkunst' en de 'Percentageregeling kunst' geschaard onder de 'ambassadeursprojecten'.

© Robin Hoogervorst

Het Binnenhof

Ook de renovatie van het Binnenhof is een ‘ambassadeursproject’. Uitgangspunt voor de renovatie zijn de verouderde installaties en de bouwkundige gebreken. Wat betreft de bewaking van kwaliteit staan soberheid en doelmatigheid voorop. Rijksbouwmeester Alkemade, die verantwoordelijk is voor de architectenkeuze en de kwaliteit moet bewaken, geeft aan uit te gaan van ‘sober, doelmatig en slim’: “Als mensen verandering zien, denken ze dat het niet sober en doelmatig is, vandaar dat slimme erbij.” Het renovatieproject heeft tot veel discussie geleid en ook tot een andere keuze dan de aanvankelijk gekozen architecten. Politici hebben volgens Alkemade een zekere angst voor de veranderingen die het project teweeg brengt. Te veel wijzigingen wekt de suggestie dat het meer kost, aldus Alkemade. De Rijksbouwmeester is voorzitter van een kwaliteitsteam dat de architectonische, restauratieve, stedenbouwkundige en

Entree van de tijdelijke huisvesting Tweede Kamer in het voormalige pand van het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag. Vanwege de renovatie van het Binnenhof is dit pand gedurende 5,5 jaar het onderkomen van de Tweede Kamer. Ontwerp door Zecc Architecten. © Stijn Poelstra

landschappelijke kwaliteit van de planvorming op hoofdlijnen moet toetsten. Alkemade grijpt de tijdelijke huisvesting aan om jonge bureaus of een bureau met een jonge partner een kans te geven.

Het College van Rijksadviseurs is pleitbezorger van het inzetten van ontwerpers bij maatschappelijke vraagstukken. Het CRA ziet zich als verbinder tussen overheid, ontwerppraktijk en de samenleving.⁽¹⁾

De prijsvraag ‘Brood en Spelen’ die het college in 2018 samen met ministeries BZK en LNV organiseert, is gericht op de vernieuwing van het landelijk gebied op de zandgronden in Noord-Brabant en Gelderland/ Overijssel. Met de prijsvraag wil het college de verschillende belanghebbenden, zoals natuurorganisaties en landbouwers bij elkaar brengen. In deze, door Architectuur Lokaal begeleide prijsvraag worden boeren en ontwerpers en anderen opgeroepen om samen vernieuwende ideeën en perspectieven voor het platteland te ontwikkelen.

Ook is, samen met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), een prijsvraag uitgeschreven: ‘Sublieme schoonheid | sublieme duurzaamheid. Oproep voor het verduurzamen van iconische stadskerken’. Teams van professionals uit de ontwerpdiscipline, de duurzaamheid- en de erfgoedexpertise werden uitgedaagd om te ontwerpen aan nog niet bestaande oplossingen die bijdragen aan de verduurzaming van iconische stadskerken.

Panorama Nederland

In 2018 start ook Panorama Nederland, een twintig meter lang panorama dat de toekomst van Nederland schetst. Het Panorama Nederland, dat bestaat uit een tentoonstelling - 360 graden-panorama - publicatie en app, moet andere overheden bij het maken van ruimtelijke keuzes inspireren. Vier ruimtelijke opgaven worden geschetst: de wateropgave, het boerenland, verstedelijking en duurzame energie. Met Panorama Nederland wordt volgens Alkemade de verbeeldingskracht ingezet. Ontwerpers kunnen, in tegenstelling tot de politiek en markt, naar zijn mening een blik geven op de lange termijn. Het panorama moet zorgen voor discussie. Panorama Nederland is samen met de Vereniging Deltametropool en West 8 uitgevoerd.

Na de presentatie bij Panorama Mesdag in Den Haag eind 2018 reist Panorama Nederland door Nederland zodat bestuurders, betrokkenen en inwoners van Nederland zich kunnen laten inspireren door het panorama.

Het panorama krijgt ook een lokale variant: de prijsvraag ‘Panorama Lokaal’ voor locaties in Emmen, Haarlem, Den Helder, Rotterdam, Tilburg, Vlaardingen en Westervoort. De prijsvraag besteedt aandacht aan de onderwerpen aardgas-vrij, klimaatadaptatie, cir-

culair bouwen en toegankelijkheid en stad-landrelaties. De prijsvraag wordt uitgeschreven volgens het model *Kompas Light Prijsvragen* en begeleid door Architectuur Lokaal. Tijdens het Rijksbouwmeestercongres *The Meaning of Life* in november 2019 op de Pier van Scheveningen, wordt onder meer door Kim Putters, directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau ingegaan op de sociale aspecten uit Panorama Nederland. Het betreft het tweede congres dat in opdracht van Rijksbouwmeester Alkemade wordt georganiseerd op de Pier. Het eerste congres vindt plaats in 2016 en heeft als thema de stedelijke conditie in Nederland bekeken vanuit de gedeelde ruimte in drie steden: Am-

(1) College van Rijksadviseurs, *Agenda 2017-2020*.

Ontwerpen aan een rijker, hechter en schoner Nederland, mei 2017, 7.

(2) 'Essay Floris Alkemade: de toekomst van Nederland', nieuwsbericht op website College van Rijksadviseurs, 16-04-2020.

(3) 'Rijk als rentmeester: sturen op maatschappelijke meerwaarde', nieuwsbericht op website College van Rijksadviseurs, 13-10-2020.

(4) 'Ruimtelijk beleid beïnvloedt kansengelijkheid en economisch succes', nieuwsbericht op website College van Rijksadviseurs, 02-11-2020.

sterdam, Rotterdam en Lelystad. Alkemade zijn boodschap is “*Sous les pavés, la plage!* De verbeeldingskracht en ontwerpen voor gedragsverandering en vernieuwing komen uit de cultuursector.” Op 16 april 2020 verschijnt bij uitgeverij Thoth de publicatie *De Toekomst van Nederland, de kunst van richting te veranderen*. In dit essay beschrijft Rijksbouwmeester Alkemade de complexe vraagstukken, zoals klimaatverandering, de vergrijzende samenleving, de overstap naar hernieuwbare energie, het nijpende tekort aan woningen en de verduurzaming van de landbouw, waarmee Nederland wordt geconfronteerd en de noodzaak om te veranderen. Verbeeldingskracht is noodzakelijk om verandering te bewerkstelligen en uit impasse te komen, aldus Alkemade. “Niet de wereld bepaalt wie we zijn, maar omgekeerd, met onze verhalen vormen we de wereld.”⁽²⁾ In oktober 2020 presenteert het CRa het advies *Rijk als rentmeester. Sturen op maatschappelijke meerwaarde*, met aanbevelingen voor het Rijksvastgoedbedrijf inzake de maatschappelijke meerwaarde die het rijk wil creëren. Het college is van mening dat het meewegen van deze meerwaarde noodzakelijk is. Het gaat bij maatschappelijke meerwaarde volgens hen om “de ruimtelijke en sociale waarde voor de omgeving, die vaak besloten ligt in de lokale context en lastig in geld is uit te drukken”.⁽³⁾

Het advies *De Noodzaak van Tuinieren, hoe met ruimtelijke condities economische excellentie en kanselijkheid te bevorderen* verschijnt eveneens in oktober 2020. Het college wil hiermee aantonen dat ruimtelijk beleid van invloed is op de ontwikkelkansen van mensen en onze economie die daaruit volgen. Als metafoor gebruikt Daan Zandbelt het woord tuinieren: “We kunnen niet dicteren hoe de planten in onze tuin groeien: wel kunnen we op tijd water geven en snoeien waar nodig. Om zo extremen te voorkomen en

de beste condities te scheppen om de tuin te laten groeien en bloeien.”⁽⁴⁾

In november 2020 brengt het CRa het advies *Een minister van Ruimte* uit. Volgens het CRa is een minister van Ruimte -met een eigen mandaat en budget- nodig om de grote opgaven waar Nederland voor staat in goede banen te leiden.

Gouden Piramide

De herijking van de rijksprijs Gouden Piramide om de effectiviteit te vergroten en te voldoen aan de taakstellende verlaging van het budget mondt in 2018 uit in een nieuwe vorm. Door de prijs eens in de twee jaar uit te reiken hoopt het Atelier Rijksbouwmeester, dat de prijs coördineert, op een hoger aantal inschrijvingen per ronde.

Het prijzengeld wordt verhoogd naar een geldbedrag van 75.000 euro. Tot de kabinetswisseling in 2017 hebben de ministeries IenM, BZK en OCW, vanuit hun verantwoordelijkheid voor het architectuurbeleid bijgedragen aan de Gouden Piramide, daarna dragen alleen de ministeries van BZK en OCW bij aan de prijs.

De ‘nieuwe’ Gouden Piramide levert in 2018 zeventig inzendingen op. Op 27 september 2018 reikt minister Ollongren van BZK de Gouden Piramide uit aan Lemniskade Projecten (Tom Frantzen) voor het woon-werkgebouw Patch22 in Amsterdam-Noord.

Nieuw in deze periode is het zogenaamde O-team, dat gemeenten, provincies, waterschappen en maatschappelijke organisaties bij complexe ruimtelijke opgaven gaat ondersteunen. Het O-team is op 15 december 2015 ingesteld door de minister van IenM als een onafhankelijk adviesteam dat uitsluitend werkt op uitnodiging van een lokale en/of regionale overheid. De vragende partij blijft verantwoordelijk voor de besluitvorming en eventueel vervolg. In het O-team zijn de expertises bestuur, ontwerp en opdrachtgeverschap vertegenwoordigd.

Ruimte in Transitie

Nieuw is het voornemen van de Rijksbouwmeester om jaarlijks te rapporteren over de ontwerpsector. In februari 2020 verschijnt het eerste rapport *Ruimte in transitie. Ruimtelijke ontwerpkracht inzetten voor de grote verbouwing van Nederland*, een uitgave het Atelier Rijksbouwmeester in samenwerking met BNA, BNSP, NVTL, BNI, Bureau Architectenregister en het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie. De rapportage is op verzoek van minister van OCW, Van Engelshoven, opgesteld en gericht aan de ministers van OCW, BZK en Economische Zaken en Klimaat (EZK), maar het advies wordt ook aan de ministers van ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) en LNV aangeboden. De jaarrapportage bevat zes aanbevelingen voor de ministers en de ontwerpsector en doet suggesties voor een nieuwe actieagenda voor de periode 2021-2024. Zo moet ontwerpend onderzoek worden ingezet in regionale uitvoeringsprogramma's en onderzoeks- en stimuleringsprogramma's worden georganiseerd over urgente maatschappelijke opgaven. Ook wordt gepleit voor een versterking van de voorbeeldfunctie van de rijksoverheid. Hierbij zou de werkwijze van de Vlaamse ‘Open Oproep’, als voorbeeld kunnen dienen. De rapportage gaat ook in op het advies *Verder met de Verklaring van Davos* dat het College van Rijksadviseurs samen met de Raad voor Cultuur heeft opgesteld over de implementatie van de *Verklaring van Davos*. Nederland heeft op 22 januari 2018 in het Zwit-

serse Davos de *Verklaring van Davos Naar een kwalitatief hoogstaande Baukultur voor Europa* ondertekend, evenals de Europese ministers van Cultuur en diverse nationale en internationale instanties, zoals UNESCO, de Architects' Council of Europe, de European Council of Spatial Planners en ICOMOS International. In de verklaring, bestaande uit 23 punten, wordt duidelijk gemaakt dat de centrale rol van cultuur in de gebouwde omgeving versterkt dient te worden. De kwaliteit van de leefomgeving moet beter. De ondertekenaars zetten zich af tegen verdozing, verdrukking en verrommeling van landschappen en steden in Europa. Het vormgeven van de leefomgeving wordt opgevat als culturele daad. In de ruimtelijke ordening zouden de culturele waarden belangrijker moeten zijn dan de economische winst op korte termijn. Gesproken wordt over het bereiken van een kwalitatief hoogstaande *Baukultur* voor Europa.⁽⁵⁾

Het advies van het College van Rijksadviseurs en de Raad voor Cultuur wordt in maart 2020 aangeboden aan ministers Van Engelshoven (OCW) en Ollongren (BZK). De ministers nemen een groot deel van de aanbevelingen over in het *Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024*.

In november 2021 worden Francesco Veenstra, Jannemarie de Jonge en Wouter Veldhuis benoemd tot lid van het College van Rijksadviseurs. Francesco Veenstra wordt met ingang van 1 september 2021 Rijksbouwmeester en voorzitter van het College van Rijksadviseurs. Jannemarie de Jonge en Wouter Veldhuis worden Rijksadviseur voor de fysieke leefomgeving en starten op 1 december 2020.

(5) Raad voor Cultuur / College van Rijksadviseurs, *Verder met de verklaring van Davos, 3 maart 2020, 3.*

STIMULEREN

Architectuur Lokaal

In de periode 2017-2020 draagt Architectuur Lokaal, vanuit de *Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp*, onder meer zorg voor de organisatie en uitvoering van het programma 'Opdrachtgeverschap en Ontwerp': een programma gericht op (semi)publiek en collectieve vormen van opdrachtgeverschap. Het programma wil een grote en diverse doelgroep van professionals kennis laten maken met de inzet van ontwerp bij omgevingsplanning. In 2017 verschijnt het *KOMPAS light Design Build*, een handleiding gericht op aanbestedingen volgens Europese procedures, dat mede mogelijk is gemaakt vanuit het werkprogramma 'Opdrachtgeverschap en Ontwerp'. De handleiding ondersteunt, via voorbeelden en aanbevelingen, Europese of nationale niet-openbare aanbestedingen.

Op verzoek van Architectuur Lokaal geeft Dirk Sijmons in 2019 zeven publieke colleges in Utrecht onder de noemer 'Landschap met Dirk Sijmons', waarvan de laatste vanwege het virus Covid-19 digitaal. Doel: kennis delen en verspreiden. De collegereeks is mede mogelijk gemaakt in het kader van de actieagenda.

Het Nieuwe Instituut

In 2017 toont *The Architecture of Appropriation* allerlei vormen van toe-eigening van de publieke ruimte, zoals kraken. De aftrap wordt gevormd door een ruimtelijke installatie van ontwerp bureau ZUS, in combinatie met een presentatie van historisch materiaal. In het verlengde hiervan wil HNI in het discursieve programma - *Thursday Nights* - en op basis van regionale projecten reflecteren op het veranderende krachtenveld in de architectuur.

Stimuleringsfonds Creatieve Industrie

Vanuit de *Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp* richt het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie zich op twee stimuleringsprogramma's: 'Innovatieve Vormen Opdrachtgeverschap' en 'Zorg en Onderwijs'. 'Innovatieve Vormen Opdrachtgeverschap' moet bijdragen aan de vernieuwing van het opdrachtgeverschap door lokale en regionale experimenten op dit gebied te ondersteunen. Te denken valt aan oplossingen of onderzoeken op het gebied van energievoorziening, bereikbaarheid of het ontwikkelen van voorzieningen die het opdrachtgeverschap ondersteunen. Het programma speelt in op de veranderingen in de rollen en posities van overheden en andere partijen. Op allerlei plekken benutten collectieven van bewoners en professionals de ruimte die de terugtrekkende overheid biedt en worden nieuwe vormen van stad-maken toegepast. Het programma 'Zorg en Onderwijs' moet vernieuwende ruimtelijke concepten voor opgaven in de zorg- en onderwijssector opleveren. Dit kunnen initiatieven zijn die inspelen op de combinatie van privatisering, decentralisatie en bezuinigingen, maar ook nieuwe zorgarrangementen gericht op een goede onderwijsomgeving in brede zin. Bij de uitvoering worden ook andere creatieve disciplines betrokken zoals interieurarchitectuur, vormgeving en digitale cultuur ter bevordering van een integrale aanpak van zorg- en onderwijsomgevingen. Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie schrijft voor beide programma's onder meer jaarlijkse Open Oproepen uit.

OPLEIDEN

Het College van Rijksadviseurs is betrokken bij de Wet op de architectentitel en wil een rol spelen in het stimuleren van de inzet van jong talent bij de rijksoverheid. Wanneer de titelbescherming van interieurarchitecten in 2017 onder druk staat - de minister van Economische Zaken vraagt zich af of de wettelijke bescherming 'nog passend is' - adviseert het college dit vooral niet af te schaffen. De titelbescherming is volgens het CRa een keurmerk. Het acht het publieke belang van de interieurarchitectuur groot en het intrekken van de titelbescherming zou niet alleen de discipline zelf, maar ook de aanverwante disciplines kunnen schaden en de investeringen die zijn gedaan - de verplichte opleidingsduur steeg van vier naar zes jaar (een masteropleiding is nu verplicht) en een tweejarige beroepservaringsperiode - teniet doen. De theoretische en wetenschappelijke verdieping van het vak zouden volgens het college moeten worden vergroot. De ministers van OCW, EZ en BZK nemen het advies dat het CRa aan hen in 2017 uitbrengt, over.

Dag van de Jonge Ontwerper

Sinds 2019 vindt de Dag van de Jonge Ontwerper plaats. De dag is een jaarlijks terugkerend evenement en wordt georganiseerd door PEP, Arcam Amsterdam en Archiprix in samenwerking met BNA Next Step en Young Innovators van Atelier Rijksbouwmeester. Doel van de dag is om de ontwerpers van PEP, deelnemers aan Archiprix geselecteerd van BNA Next Step en deelnemers van Young Innovators met opdrachtgevers in contact te brengen.

Het programma 'Ontwerp en Praktijk' bij de Academies van Bouwkunst stelt studenten in staat praktijkervaring op te doen in actuele opgaven van regionale en lokale overheden. De lokale of regionale partij is opdrachtgever voor de studenten en betrokken gedurende het hele traject. De organisatie en uitvoering van het programma is in handen van de Academie van Bouwkunst Rotterdam, in samenwerking met de andere Academies van Bouwkunst in Nederland. Het programma bestaat uit een lectoraat en een onderwijsmodule.

In 2020 wordt de zesde editie van Young Innovators afgesloten. Zes ontwerpteams hebben sinds juli 2019 gewerkt opdrachten voor onder andere het Rijksvastgoedbedrijf, het Nationaal Programma Rotterdam Zuid en de provincie Zuid-Holland.

Ontwerp en Overheid

Het programma 'Ontwerp en Overheid' bestaat uit een voortzetting van de gelijknamige leerstoel en uit een onderzoeksnetwerk. Het programma richt zich in het bijzonder op de rol van ontwerp bij transitievraagstukken zoals energietransitie, klimaatadaptatie, circulaire economie, zorgvoorziening, mobiliteit en verstedelijking, op de verandering van rollen en processen en op de vernieuwing van het omgevingsstelsel. Het onderzoeksnetwerk wordt gevormd door de Technische Universiteit Delft, de Technische Universiteit Eindhoven en Wageningen University & Research. Het programma verbindt kennis en wetenschappelijk inzicht en moet bijdragen aan de uitwisseling tussen praktijk, wetenschap en beleid.

Winnaars Archiprix

2017: Laura Strähle en Ellen Rouwendal; 2018: Jesper Baltussen en Barbara Prezeli; 2019: Devant Asawla en Lesia Topolnyk; 2020: Sarina Bleumink, Felipe Chaves Gonzalez, Charlotte van der Woude.

INTERNATIONALISERING

Internationalisering is een belangrijk aandachtspunt in de *Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp*. Dit is terug te zien in de activiteiten van de verschillende partners zoals het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Het Nieuwe Instituut, Architectuur Lokaal en de IABR. Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie is de komende jaren verantwoordelijk voor de uitvoering van het internationaliseringsprogramma 'Ontwerpssectoren' in opdracht van de ministeries van OCW en BuZa. De thema's uit dit programma - duurzaamheid, stedelijke ontwikkeling, herbestemming, waterbeheer en klimaat - moeten een concrete bijdrage leveren aan de kwaliteit van de leefomgeving.

De IABR is verantwoordelijk voor de organisatie en de uitvoering van het programma 'Projectateliers IABR', waarin door middel van ateliers de ruimtelijke impact van transities wordt verkend. De IABR ziet zichzelf als onderzoeksinstituut en cultureel podium. Door het organiseren van ateliers wil de IABR een bijdrage leveren aan de *Agenda 2030 for Sustainable Development* van de Verenigde Naties. De IABR werkt hiervoor samen met onder meer de Nederlandse watergezant, Henk Ovink, hetgeen heeft uitgemondd in diverse programma die onder het thema *Water as Leverage* worden geschaard. Het thema van de IABR 2018+2020 is *The Missing Link*. Rijksbouwmeester Alkemade is een van de drie curatoren. De andere twee zijn afkomstig uit België: de Vlaams Bouwmeester Leo Van Broeck en de architect Joachim Declerck.

Het idee om twee edities als één doorlopend proces van ontwerpend onderzoek te organiseren, verandert in 2020. In 2020 wordt gekozen voor de curatoren Rianne Makkink, Jurgen Bey en George Brugmans voor het thema *Water as Leverage*, en Thijs van Spaandonk en Robbert de Vrieze voor *Energy Transition as Leverage*. Het programma van de IABR 2020 *Down to earth* wordt aangepast vanwege de Covid-19 pandemie. De activiteiten worden verspreid over tien maanden, tot de zomer van 2021.

COLOFON

Samenstelling en redactie:

Kirsten Schipper en Guus Enning (Atelier Rijksbouwmeester)

In opdracht van: Atelier Rijksbouwmeester

Grafisch ontwerp: Jeroen Kramer, City Dust Studio Amsterdam

Drukwerk: robstolk®

Uitgegeven ter gelegenheid van het afscheid van Guus Enning
van het Atelier Rijksbouwmeester, 21 september 2021

Oplage: 400

Bij het gebruik van foto's en illustraties van derden is contact
opgenomen met de auteurs. Dit sluit niet uit dat in enkele
gevallen de exacte bron niet achterhaald kon worden,
waarvoor verontschuldigingen.

